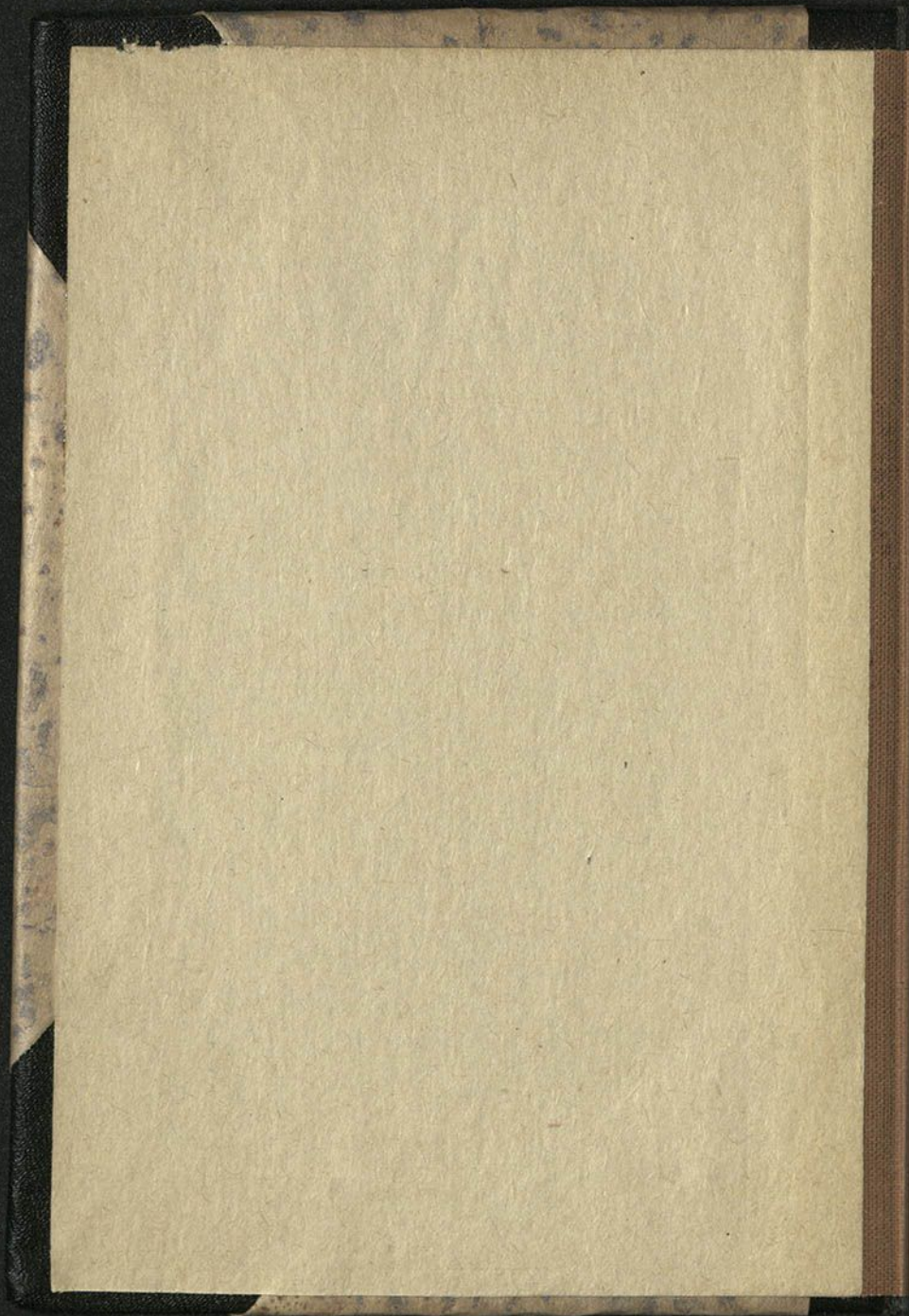
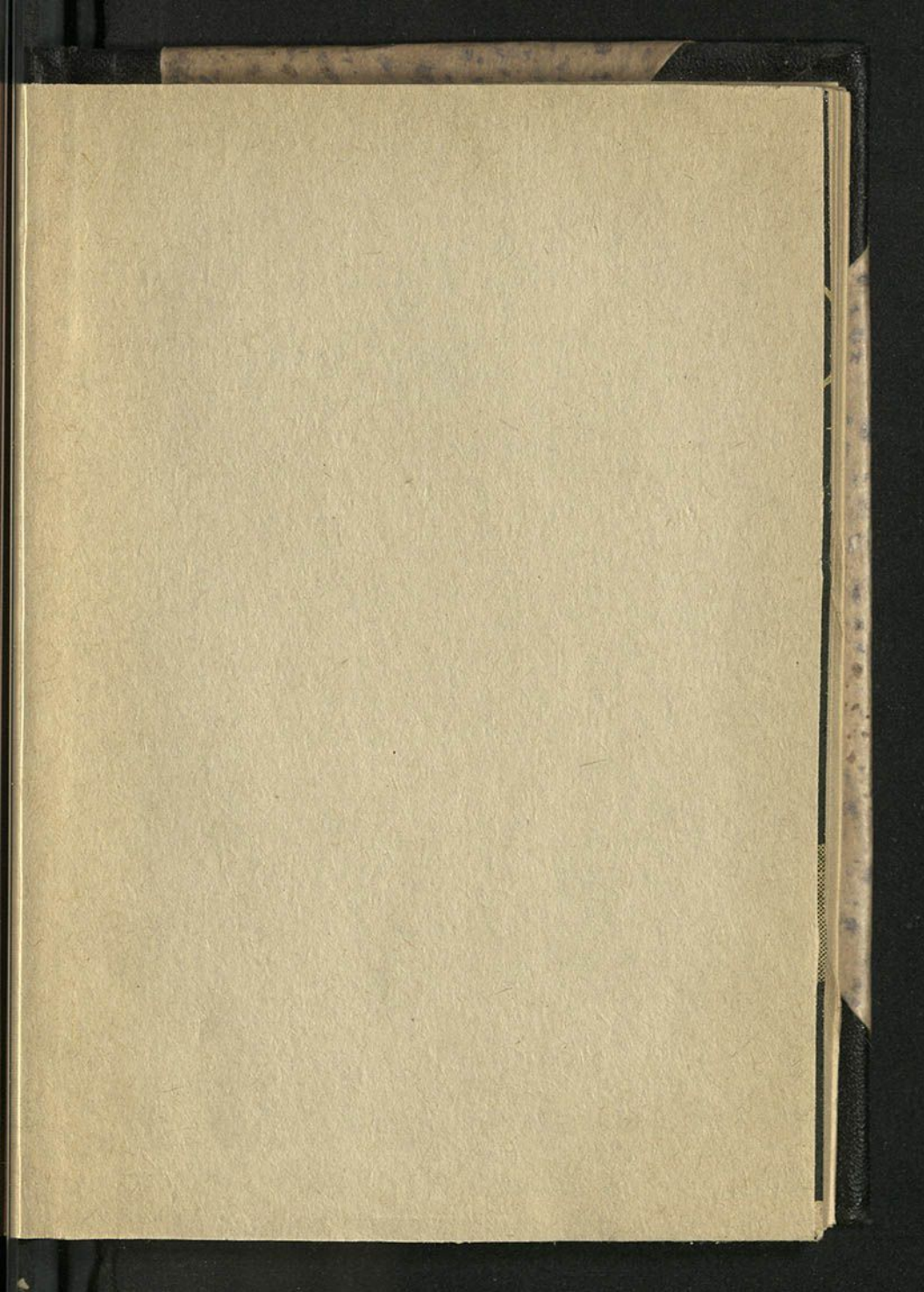
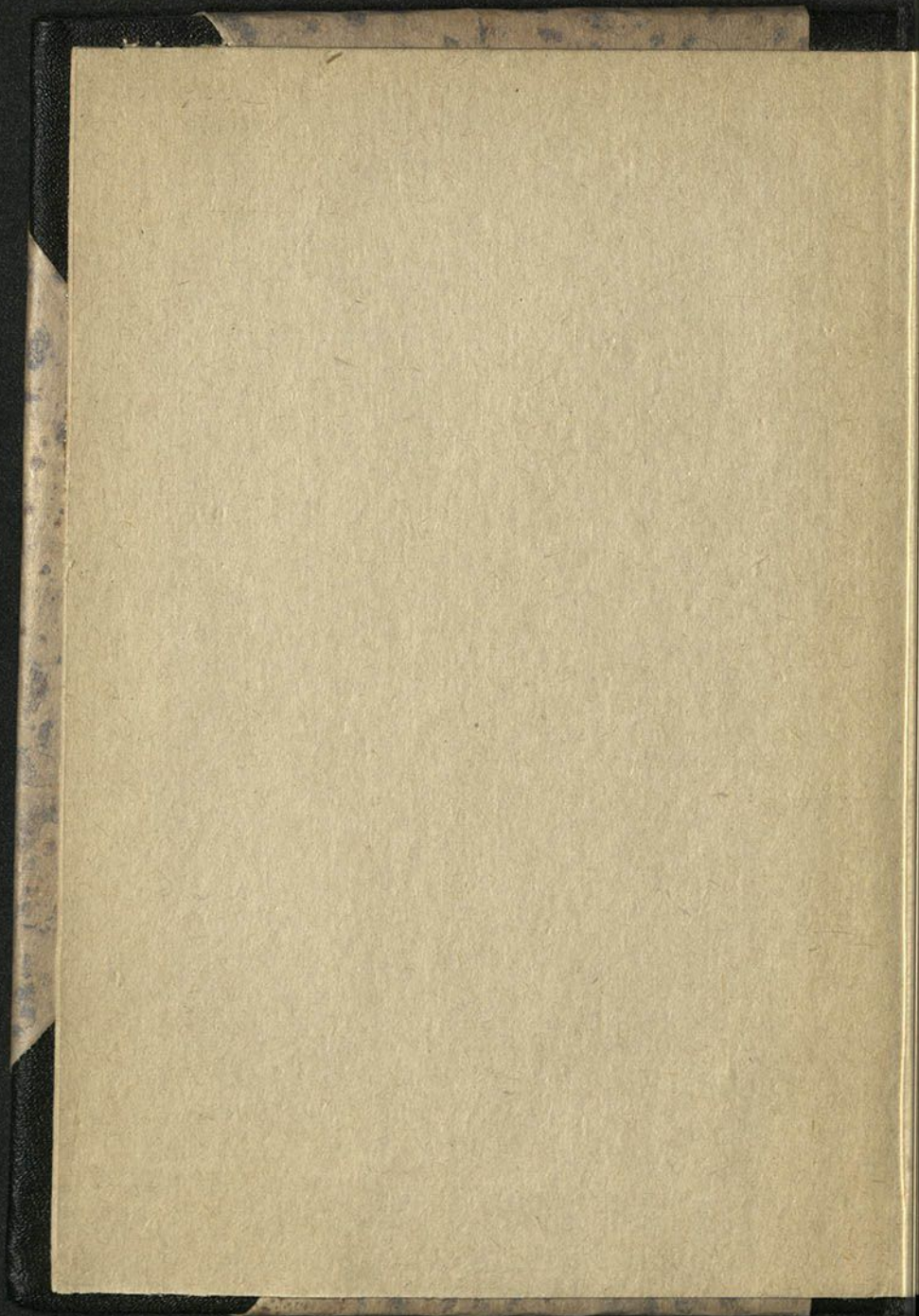

Ба 92003

№ 1172
1558
М. НІКАНОВІЧ

ВЯСНОВЫ ПРАМЕНЬ

УСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВYДАВЕТВА

25142

Ба 92003

М. НІКАНОВІЧ

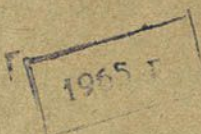
8
~~1559~~

8
H-62

ВЯСНОВЫ ПРАМЕНЬ

АПАВЯДАНЬНІ

Ба 92003

Бел. адрэс
1994 г.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВYДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1929

Дзяржаўная
бібліятэка
БССР
Менск

Вокладка А. Вало

Заказ № 71. 3.000 экз. (4^{5/8} арк.). Галоўлітбел № 2354.

Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выд-ва.

25. 11. 2009

КАЦЯРЫНА

З самага паўдня ішоў дробны дождж з сырым і сіверным ветрам.

Зусім нізка, над цёмна-шэрай вёскай, нанізваліся адна на адну рэдкія, сьцюдзёныя хмары. Часамі апускаліся яны за далёкімі гумнамі, потым як-бы зачэпліваліся за іхнія чорныя і мокрыя стрэхі, і тады-ж плакалі дробнымі і халоднымі слязьмі.

У той час маўчала вёска, глыбока захаваўшы ў сабе вялікія чалавечыя радасьці, мізарнела перад усім вялікім, што ёсьць у прыродзе, і рабілася ненормальна сьціплай, песенна-журботнай.

У той дзень густа пахла сьвежым бульбянікам, недасьпелымі аўсамі, а за старымі гумнамі—мокрымі палыном і лапухамі.

А к вечару густы сіверны вецер адагнаў хмары к сінеючай за алешнікам далі, абсушыў трохі сырыя абросшыя трыпутнікам і дзятлікам дарогі і выгнаў на яскрава-сінеючае неба паміраючае сонца.

Яно, слаба ўсьміхнуўшыся гэтаму ліпеньскаму дню, тысячаю дымэнтных зор адбілася ў расе на мокрых

кустох адзьвітаючых руж і залацістай фіранкай па-
вісла на доўгіх косах заплаканых на мяжы бяроз.

Тады сьмяяліся бярозы, і сьлёзы іхнія былі сьлязь-
мі ціхай радасьці і маладых уцех.

Мо' яшчэ затым сьмяялася сонца і віхрастыя кра-
суні-бярозы, што вёска з дальняга свайго канца песь-
няй дзівоснай закліпнулася, скаланула празрыста-са-
мелыя далі на сырых сялянскіх загонах, перасыпала
іх слаўнымі пачуцьцямі сёньнешняга перажытага і
з светлымі надзеямі панесла ў ружовае заўтра.

Мо' таму яно так ціха-любоўна схілілася над сі-
неючым аксамітам старога бору, каб разagnaць сёнь-
нешні сум, глыбокую журбу і стварыць новыя песьні
з новымі радаснымі словамі...

Трубіў пастух.

У сырым, наскрозь прапахлым далёкімі палямі па-
ветры, чулася прыгожая мэлёдыя скрыпкі.

З паплавоў іржаў конь.

На бліжэйшым палетку дзед з унукам абганялі
бульбу, і сьвежая зямля пахла востра і нагадвала
яшчэ нейкі асаблівы пах, які бывае ад ворыва ўво-
сень на аўсянны.

Далёка за вёскаю залацілася іржышча.

Яшчэ далей—мокрым вароньнім крылом чарнеў
узараны папар.

Цьвілі позьнія ружы.

А каля пахілага гумна, далёка за плячыма хаты, на
агародзе, які зарос густой і высокай лебядой, пырні-
кам і едкімі палынамі,—палолі дзьве жанчыны,

Яны палолі моўчкі, ціха, як-бы засердаваўшы адна на адну, нават не падымалі галоў, нават ні разу не адпачылі.

Гледзячы на іх, думалася, што вось яны надзвычайна рады, што дарваліся да любай ім работы, і кожная стараецца як найбольш зрабіць за гэты кароткі вечар, ці то сабраўшыся на адну работу кожная з сваімі вялікімі і глыбокімі пачуццямі перажытага, з сваімі несканчонымі, як палявыя дарогі, думамі, па якіх уласцьдыва ісьці ўяўленьню без граніц і меж, аж пакуль не захочацца думаць,—кожная ня хоча парушыць маўчанкі, каб не абрываць прэста-ружовай істужкі думак...

Худымі рукамі калупаліся ў градах жанчыны. Пеў жаваранак. У канцы агароду, пад сланечнікам, перабірала нейкія цацкі малое дзіце...

Я сяджу пад бабкай жыта і неўзаметку наглядаю за іх работай.

Я тут сеў выпадкова, каб прачытаць у цішы некалькі старонак кніжкі, і толькі потым, калі пачала глуха і захліпаючыся ды бяручыся абэручкі за свае сухія грудзі, пакутна кашляць старэйшая жанчына— я здагадаўся, што ў суседнім ад мяне агародзе полюць грады.

Па сіпавата-сухотнай гутарцы, па нячутным для вуха сьмеху і кашлю я спазнаў сваю знаёмую.

Гэта яшчэ маладая, гадоў дваццаці пяці жанчына— жонка шаўца, прышла (ці мо' хутчэй за ўсё ўцякла

ад п'янага свайго мужа) да маладой незамужняй дзяўчыны—сіраты Марысі, дапамагаць у поліве.

Перабіраючы абрыўкі думак, я ўспамінаю гэтую Кацярыну, жонку шаўца, калі яна была яшчэ зусім маладой, прыгожай, з вялікімі крывымі вачыма і з слаўным грудным альтам...

Кожным вечарам у шаўцову хату сыходзілася ўся моладзь з вёскі паслухаць песень прыгожай Кацярыны.

Здаволена ўсьміхаючыся ў даўно нябрытую шчаціну свайёй барады, весела і ганарыста цягаў дратву яе мужык Кандрат, слухаў і адчуваў, як яго прыгожая, стройная жонка чаруе ўсіх сваімі надзвычайна мілымі сьпевамі...

Здавалася, што і Кацярына ведае цану ня толькі сіле свайго голасу, але яшчэ і свайму харакству, бо не ў аднаго з хлапцоў блішчэлі вочы і, нават, не тады, калі яна сьпявае, але калі і маўчыць.

Зайздросьціла ўся вёска. Але нядоўга.

Піць пачаў Кандрат.

А потым і біць сваю красуню-Кацярыну. Не шанаваў ні красы дзявочай, ні тых слаўных песень, ад якіх заўсёды ў яго на вуснах грала ўсьмешка пагарды.

Прабавала яна кідаць свайго мужыка-п'яніцу, думала разводзіцца, а потым чамусьці прымірылася і засталася так жыць і надалей..

Толькі ўжо ня стала тэй ранейшай Кацярыны-песеньніцы.

Прапаў голас, асекся.

Мо' таму, што ад частых боек, ад голаду, ад частых дзяцей і цэлых начэй, увосень праспаных у сырых пунях, каб схавацца ад разьюшанага свайго мужыка,— можа і ад гэтага так востра-глыбока кашаль убіўся ў грудзі, ссушыў іх і пераеў такі прыемна-высокі даўнейшы альт.

Вочы глыбока ўпалі, зрабіліся яшчэ большыя, ды толькі згубілі сваю ранейшую жыцьцярадасьць, смех і чыстату пачуцьцяў...

Замест усяго гэтага ў іх цяпер адзін востра-хваравіты і гарачы бляск ды навокала разьбегліся дробныя дарожкі змаршчакоў.

Няма і тых даўнейшых вуснаў-вішань. Замест іх— хваравіта-сашчэпленыя, пасіненыя...

Ад гаркаты пражытых дзён—твар яе памяўся, зьбялеў ды яшчэ распаўзлася па ім нейкая тонкая жаўцізна.

Усё-ж ткі, калі не застаўся той ранейшы моцны чаруючы голас, дык засталася нейкая мяккасьць у ім з мінорнымі нотамі, ціхая журба і глыбокая туга пакрыўджанай беларускай кабеты.

Мне здаецца, што Марыся пазвала Кацярыну для таго, каб потым, слухаючы яе, успомніць сваё нярадаснае жыцьцё, пераплеценае з сьмерцю яе бацькоў, заўсягдашняй службай у наймітках, пабоі і ўсё дзявоцтва без мацярынскай ласкі, пяшчот і парад.

А калі падрасла ды стала сымпатычнай, поўнагрудай, з мяккімі блакітнымі вачыма-саракоўкамі дзяўчынай—дык адразу-ж пакахала гэтак сама маладога

шаўца, які ўжо адведаў за свой кароткі век усе якасьці распуснага жыцьця.

Пакахалі Язэпа ня розум з глыбокімі разраўнакамі на жыцьцё (да гэтага Марыся ніколі не даходзіла)—пакахалі яго глыбокія Марысіны пачуцьці, сэрца і душа...

І зусім невінавата ў гэтым Марыся, што кожным вечарам яна чакала яго, заўсёды трохі п'янаватага, на сваім ганку і ў доўгім чаканьні, гледзячы бліскучымі вачыма на зоры,—пела несканчоныя песні аб каханьні, аб разьбітым сэрцы, аб супольным шчаслівым жыцьці.

Невінавата яна і ў тым, што так міла, пакідаючы на ружовых шчочках ямачкі ад усмешкі, прыветна ўсьміхаўся яе твар з яго прыходам. Невінавата яна, што так парыўчата рвалася яе маладое сэрца да гарачых абнімкаў, а поўныя сакавітыя вусны да засмаглых пацалункаў!..

Можа невінавата Марыся і ў тым, што неўзабаве кінуў яе п'яніца-шавец, бо знайшоў сабе багацейшую. Пакінуў Марысі толькі гаркату начных сьлёз ды нейкае прыемна-балючае адчуваньне пад сэрцам...

Невінавата ў гэтым Марыся так, як невінавата і ў тым, што прыгожая яе маці пакінула дачцы пасья сваёй сьмерці—цудоўныя вочы, сонечны твар, усмешку і такія глыбокія пачуцьці!..

Былі бяссонныя ночы, былі сьлёзы, былі шаптухі, і... нарэшце, больніца...

Цераз некалькі дзён вышла адтуль Марыся схудзэ-
лая, з пагаслым агнём уваччу, маўклівая...

З тых часоў ніхто ніколі ня бачыў яе ні на вечары-
нцы, ні на аніякіх зборышчах.

Замкнулася, глыбока ўвайшла ў сваё адчуваньне і перажытае, і, аналізуючы мінулае, зусім крытычна пачала адносіцца к сучаснаму: здавалася ёй, што кожны чалавек нясе з сабой для яе няпраўду, зьдзек і па-
сьмешышча...

Хто яго ведае, можа кожны дзень, абдумваючы і перабіраючы ў памяці мінулае, Марысі хочацца чым-небудзь загаіць свае сьвежыя раны душы,—таму так заўсёды і слухае яна ціхія, поўныя горачы Кацяры-
ніны песні.

Пад сланечнікам заплакала дзіця, накалоўшы свой палец на агрэставы куст.

— Ідзі, Віначка, дамоў, ідзі, маё дзіцятка!..— устаючы ды атрапаючы ад пяску сваю спадніцу і на хаду сарваўшы пару красак-адналетак, кінула дзі-
цяці Кацярына.

Дзіця глядзела на свой пакалечаны палец і ня ўні-
малася.

Ня ўнімалася і тады, калі маці, даючы цацкі, ца-
лавала яго і, адарваўшы ад свайго падолу кавалак істужкі, бярэжліва перавязала яму хворы палец.

— Ды згарэце вы ад мае галавы!.. Пропасьці на вас няма?!—загарэўшыся сухотнымі плямамі, крык-
нула Кацярына, выпхнула дзіця з агароду за вешні-
цы і сама пашла на сваё месца.

Некаторы час усе палолі моўчкі.

— Чаму ты, Кацярынка, так кажаш на сваіх дзяцей?!—парушыла маўчанку Марыся.

Тая адказала не адразу.

— Дый ты сама была-б ня лепшая!.. Ты думаеш, што мне ніколькі ня шкода сваіх дзяцей, калі я на іх гэтак кажу?.. Ты думаеш, я ня маці ім?.. Але ты ня ведаеш, што робіцца ў мяне на душы, калі я гляджу на іх!.. Няхай-бы яны лепш на сьвет не раджаліся, каб потым гараваць за такім п'яніцам-бацькам!..

— Ён-жа, кажуць, ня піў раней?..

— Хто, Кандрат?..

— Ну, але!..

— Ня піў, а потым пачаў піць, хай ён смалы нап'ецца!..—і, памаўчаўшы, дадала:—ведаеш, усе шаўцы п'юць!..

— Праўду ты кажаш, сястрыца!..—не падымаючы ад поліва свайго твару, ціха сказала Марыся.

— Дык што-ж табе за жыцьцё з ім, з п'яніцам такім, разбойнікам... Кінула-б яго... Разьвялася!..—доўга над гэтым думваючы, падала Марыся.

Кацярына засьмяялася сухім нездаровым сьмехам і закашлялася.

У гэтым сьмеху адчувалася гіронія, сьмех над Марысінімі словамі і думкамі, бо Марыся яшчэ мала пражыла і добра ня ведае ўсіх законаў жыцьця...

Яна кінула палюць, адсунула асьцярожна двума пальцамі левай рукі хустку, якая наехала ёй на вочы, цяжка ўздыхнула і, хваравіта дабліскваючы вачыма, сказала:

— Усе вы ўмееце толькі гаварыць: разьвядзіся, разьвядзіся!.. А ці падумаў хто, як жыць і дзе жыць разьвёўшыся?! Вас каторую дык хоць бацька свой за служанку прыме за хлеб, а мяне хто, калі бежанка я і бацькі мае можа дзе даўно ўжо зьмёрлі, а калі і не—дык ці дабярэшся цяпер да іх, к палякам?! А што з дзецьмі буду рабіць?.. Старцоў цяпер няма ды ніхто і ня дасьць ні кавалка хлеба... Дык пасья гэтага, ведаеш куды мне дарога?.. Га?..

— Ведаю!..—яшчэ цішэй сказала Марыся, ніжэй нахінулася над полівам і, ня глядзячы на яе, кінула:—зрабіцца вулічнай!..

— Ну, вось!..—як-бы з радасьцю кінула Кацярына, паднялася з баразны на граду і загаварыла скора, са злосьцю, з перахватамі кашлю, які душыў яе ўжо даўно.—Вось ты сама гаворыш!.. А падумай толькі, як добра гэта «выйсьці на вуліцу?!» Як лёгка згубіць сумленьне і сваю чыстату?! Ох, сястрыца мая родная, не гавары!.. Не гавары, бо мяне нешта душыць у грудзях, цісьне за сэрца!..

І зноў, не дасказаўшы сваёй думкі, яна схаплася за свае плоскія грудзі, прылягла імі к градзе і зайшлася сінатым кашлем...

Я маўчаў і ня мог займацца тым, для чаго я прышоў сюды яшчэ раней.

Я міжвольна слухаў іхнюю гутарку, заходзіў няпрошаны і непатрэбны ў іхнюю складаную і чулую душу, адбіраў там усё, што ёсць толькі лепшае, і гэтае ўзятае ўзважваў з іхнім перажытым, і думаў.

Думаў шмат над доляй жаночай, над горам іхнім, над іхнімі пачуццямі. І ў процэсе думак перада мною як-бы адчынялася новая кніга, цікавая, гістарычная, ніколі мною яшчэ ня бачаная, і, упіваючыся ёю, я чытаў толькі адзін першы радок:

— Трэба шанаваць жанчыну, як чалавека, які перанёс у сваім мінулым вялікія зьдзекі і гора, зробленыя тым-жа чалавекам, дужэйшым за яе...

Раптам абарвалася нітка маіх думак і ўяўленьняў дзівоснай мэлёдыяй песьні.

Нібы я прачнуўся.

Пела Кацярына.

Пела так, як пяе кожная беларуская жанчына, агорнутая вялікімі гострымі думамі перажытага, як пяе чалавек, які ў песьні знаходзіць усю душэўную асалоду.

Акрамя гэтага, у Кацярыны была яшчэ адна неўлавімая асаблівасьць, якая адрозьнівала яе песьню ад песьні другіх сьпявачак.

Асаблівасьць гэта ў тым, што Кацярына, здаецца, не пяе, а плача ўсімі фібрамі сваёй душы, усім стомленым сэрцам...

Яна пела нежным, залаціста-ціхім, як гэты летні
вечар, дагэтуль мною ня чутым, мотывам.

У голасе было шмат сьлёз, горачы і, між іншым,
няверы ў праўду.

Словы яе ціха гаварылі аб любым-ненаглядным, аб
начох, праведзеных разам, аб шчасці, якое засталася
ў дзяўчыны пасля таго, як той пабраўся з ёю...

Я падняўся з свайго месца і глянуў на жанчын.

Кацярына, не адрываючыся, палола, а Марыся
моўчкі і нярухома, спусціўшы нізка галаву, сядзела
на градзе, сашчаміўшы на каленях свае чорныя ад
пяску і худыя рукі.

Навокала было ціха-ціха.

Дзівоснай музыкай разьлівалася песьня.

Раптам Марыся падняла галаву і глянула на зу-
сім заходзячае сонца—і ў вялікіх васільковых вачох
яе дарагімі самацьветамі гарэлі пацеркі-сьлёзы.

Гэтыя сьлёзы ціха спаўзалі па ўпалых шчаках на
вышываную на грудзёх сарочку...

Здавалася, што Марыся, якая бачыла ў сваім
жыцьці столькі няпраўды, маны і зьняваг,—цяпер
толькі, у песьнях, жыве тым, чым трэба было ёй
жыць у рачаіснасьці, і, ведаючы, што гэта толькі
песьня, далёкая ад сапраўднасьці,—яна цераз прызму
сваіх успамінаў ачышчае пачуцьці, каб даць пасля
месца сапраўднай жыцьцёвай радасьці...

І таму ў яе з дна душы капалі сьлёзы...

17. VIII. 1928.

Чабаток.

НА ХУТАРЫ

I

Мляўкай і густой павуцінаю калаціліся над пахну-
чаю зямлёю сьвежа-здоровыя, ясна-сонечныя і гу-
ста-напоеныя шырынёю поля ды смалістым борам ліп-
нёвыя дні...

Прыгожымі ядранымі раніцамі, калі яшчэ смачна
сьпіць шэрая і вольная, у барвяна-крывавых пля-
мах сонца, вёска, калі адзін толькі пастух пачы-
нае праціраць пасяля салодкага сну свае вочы, каб
выганяць ужо кароў на пашу, калі працоўны крык
яшчэ не абудзіў прасторы,—тады дзіўна-чароўна,
асыпанае дарагімі каменнямі-зорамі пад вэлюмам
павуціны-туману, вабіць да сябе бязьмежная шыр се-
нажаці непазбыўным хараством жыцьцёвым...

Хочацца глядзець на яе, як на сваю мілую, ды
яшчэ прыпасьці на шырокія, сакавітыя і вольна-
пышныя грудзі яе і цалаваць іх так, абнімаць...

У гэтыя раніцы і жыта, што чарот, высокае, гу-
стое, у пералівах золата, з салодка-прыкрым па-

хам хлеба ды нейкага моцнага здароўя—прымушае
сцьпяваць аб вялікай працы сялянскай.

Лес, п'яны хмельнымі днямі і звонкімі разуда-
лымі песнямі птушак,—кліча ў свой халадок, у
свае таемна-змрочныя палацы...

А дарога-крывулька, што суравым палотнішчам
паміж яскравага зялёнага ў даль уцякла, і яна просіць
пакінуць на ёй памяць-сьляды...

Эх, ты!.. Не перакажаш усяго характава, ня здолееш
ацаніць усёй велічы!.. І не дацэніш, зразумела, і
дзён вольна-ліпнёвых, мёдам насычаных!

У кожную такую раніцу я выходзіў пагуляць за
вёску.

І сягоньня, як толькі агністае маладое сонца пача-
ло снаваць па мокрай і слязьлівай зямлі свае
залатыя ніткі і, пакідаючы іх на траве, завязваць
у дыямантавыя вузлы-пацёркі, як толькі неба
раскрыла свае бязьвінныя, чыста-блакітныя, вечна з
уśmieшкаю, вочы, і вёска там-сям абудзілася сваімі
звонкімі і яркімі галасамі,—я скоранька апрануўся,
памыўся і пакінуў душную хату...

Мякка было ступаць па пыльнай, начною расой
прыбітай дарозе і прыемна-салодка было піць зме-
шаны воды: жыта, парнай зямлі, язьміну і далёка-
га лугу. Сьвежасьць працінала цела, нараджалася
бадзёрасьць і рабілася тады бязьмежна радасна,
весела і шчасліва...

А прырода, як маладая дзяўчына, вась толькі-што прачнулася ў цёпла-мяккім ложку і соладка-мяўка пацягваецца скрозь цягуча-дакучлівую дрэму, жмурыцца на залатыя ніткі-прамені, і ад пацалункаў іх—усьміхаецца, трапечацца, млее...

Так!.. Пацягваюцца ранішнімі ўздыхамі слабага ветру шырокалістыя кляны, кучаравыя, доўгавалосыя русалкі-бярозы, жмурыцца на сонца з-пад страхідалоні шэрая раскатуранага вёска на пакаце, сьмяецца густы сакавіты лес, трапечацца сьветла-зялёнае ў васількох жыта і млее празрыстая даль на загонах...

Ад гэтага мела сэрца і пачуцьці, і таму хацелася ўсё ісьці ды ісьці, не аглядаючыся, ні аб чым ня думаючы,—ісьці ў гэтую залатую, п'яную даль, каб там далёка-далёка недзе зусім зьліцца радасьцю буйнаю з гэтай дальлю ружовай...

Вось чаму так і весела было, так вольна адчувалася...

Ужо вышэй паднялося сонца, і з густа-чырвонага неяк яно пабялела, пахарашэла, зыркасьцю абкруцілася і мацней да зямлі прылашчылася... А я гэтым часам ужо далёка зайшоў за вёску, і мне толькі трохі чутно было, як ужо зусім абудзілася вёска і ў сваім абуджэньні пляскалася зычнымі крыкамі, гоманам...

Мала думаючы і слаба ўяўляючы, неяк зусім махінальна, я павярнуў з дарогі на роўную, усю зарослую дзятлікам, канюшынкай, цімафейкай і тры-

путнікам ды абгароджаную высокімі і густымі сьце-
намі сьпеючага жыта—сьценку... Пасярэдзіне сьцен-
кі беглі, як дзьве роўныя рэйкі, дзьве каляінкі, і
гэтыя каляінкі далёка губляліся ў густа-зялёных
ліпах ды ў шаўкова-залацістых косах беланогіх кра-
сунь-бярозак...

Ногі самі сюды мяне неслі, бо кожны раз, калі-б
мне ні собіла ісьці гэтым бальшаком,—мне трэба
было (проста цягнула) зайсьці на гэты хутар...

1890
... На хутары жыў цяпер дзед з маленькім унучкам,
і чамусьці заўсёды яны ветла-ласкава мяне сустрэ-
калі, гаманілі... Дзед казаў мне вялікія «старасьвецкія»
(як ён сам іх называў) казкі, пасьвячаў, нават, у
таемнасьці загавораў, калі гэта прыходзілася да
слова, і ўсё марыў, шмат гаварыў і разам з гэтым
вельмі шкадаваў, што яму не давялося пабачыць
Леніна...

— Ого, сыноч, каб мне давялося на свае ўласныя
вочы яго пабачыць... Леніна гэтага самага!? Мо'
даступіўся-б як да яго, на каленях-бы поўз... Ха-
цеў-бы праўду яму расказаць... Ого!?—і, памаўчаў-
шы ды нешта сам сабе ціха пашаптаўшы, апусьціў-
шы сіваю, кудлатую, некалі кучаравую галаву, яшчэ
цішэй, нібы сам сабе, казаў:

— Ого!.. Я-б расказаў яму!..—і голасам вялікай
жальбы дадаваў,—ня прывёў госпад бог!..

Не адзін раз ён ужо аб гэтым мне гаварыў. Ве-
даў я, але больш здагадваўся, што нешта ў дзеда
ёсьць на душы вельмі балючае, горкае, проста рана

гнойна; не адзін раз я дапытваўся ў яго аб тым, што-б ён сказаў Леніну, якую гэта хацеў праўду адкрыць,—і заўсёды, як відаць, незадаволены і з горыччу ён мне, крутнуўшы галавою, адказваў:

— Прыдзе час і ты, сынку, даведаешся аб гэтым!..—і змаўкаў, а мне зноў усчынаць аб гэтым гаворку—ня прыходзілася...

Я шмат запрыкмячаў, што дзед пасля гэтае размовы рабіўся сумны, нібы трохі злосны, маўклівы... Галава сівая з густою белаю, на канцы жаўтаватаю, барадою, нізка хілілася на грудзі, на лобе клаліся глыбокія разоры раздум'я, тады ўздыхаў дзед і часта, бывала, нічога ня кажучы, паднімаўся ды ішоў адзін цераз сенажаці да ракі...

У мяне закралася думка, што ў дзеда ёсьць вялікая жыццёвая таямніца, нешта вяліка-балючае, для яго вельмі важнае,—і напружна хацелася аб гэтым даведацца.

Так дні ішлі.

Я кожны дзень прыходзіў на хутар да дзеда, кожны дзень ён мне шмат гаварыў, і пасля разам, усе ўтраіх, елі рыбны квас, квашаніну ці так, наогул, смажаныя шчупакі, плоткі...

Дзед з унукам кожны дзень лавілі рыбу, і пад вечар унук адносіў яе за чатыры вярсты на станцыю, а разам з гэтым—два разы ў тыдзень—насілі яны ўжо ўдвух плеценыя кошыкі, фунт масла, сыр або (калі зьявляцца) ягады ды грыбы...

Гаспадарку яны мелі невялікую: дзесяціну ворнае зямлі ды паўтары сенажаці, трымалі карову ды пару авечак...

З гэтага і жылі.

Застаўся яшчэ, праўда, сад прыгожы, але ўжо, як і сам уладар яго дзед Язэп,—астарэў, асунуўся, перастаў даваць яблыкі, толькі разросься сад гэты, сплёўся верхавінамі, дзівосна перамяшаўся з кустамі парэчак і даў гасьцінны прытулак цэлым хмарам птушак...

Любіў дзед іх, любіў іхнае п'яньне, і вясною ды ўлетку кожную раніцу і вечар прападаў у садзе.

А зямлі ў яго карыстаньні раней было больш, ды два гады толькі назад сам Язэп здаў яе ў дзяржфонд.

— Не ўраблю я сваімі рукамі... Стары стаў... На нас двух і дзьве дзесяцінкі хопіць... Карову прахарчаваць-бы, ды каб унук падняўся... А як падрасьце—прыдбае!..

Балуючы рукою каласы жытня і ўсё думаючы аб дзеду, сустрэчы з ім ды любуючыся характам гэтай прыгожай раніцы, я і не заўважыў, як падышоў да Язэпава хутару.

Калісьці вялікая і прасторная хата, цяпер згорбілася, пад дажджамі і сонцам счарнела, нібы ненарокам пакрывілася на адзін бок, задняй сьцяною падалася назад, і ад гэтага здавалася яна вельмі-ж моцна прыціснутай да зямлі.

Насупроць—сьвіран з прыклетнікам прыстроіліся, дзе як дзень, так і ноч сушылася рыбалоўная

592003

сетка, трохі ўбаку стаяў крыты паверх гнілой саломы яловымі лапкамі хлёў для каровы.

А ўсе гэтыя будынкi з усіх бакоў зялёным морам заліла буйная зеляніна саду, ды з задняга боку хаты—вялікі бярэзьнік блізка падышоўшага сюды лесу...

Вельмі прыгожа тут на хутары, у дзеда Язэпа!..

II

Разьбеглася сьценка ў вялікі, апырсканы рознафарбнымі краскамі, луг. Луг гэты роўным пакатам сковаўся адным канцом да зарослай алешнікам, вербалозьзем і бярэзьнікам ракі, а другім—падбягаў да прыгожага мешанага лесу, слаўся там у яго і, усё ўцякаючы далей,—зусім губляўся ў старых панурых хвоях.

З сьценкі вілася маленькая, заросшы травой, ледзь прыкметная дарожка. Высокая і мокрая, сашчэпленая над дарожкаю галоўкамі красак, трава не давала прайсьці, путала і мачыла ногі...

Блекатаў баран над рэчкаю, плакалі кнігаўкі, весела на кусце чылікала нейкая птушка, і над усім лугам і полем, угары, зьліваючыся з глыбінёю неба, малінавымі званочкамі звінелі жаўранкі.

Ушчэ не даходзячы да хутара, з густым і звонкім брэхам кінуўся да мяне дзедаў улюбёнец, вялікі рабы сабака...

Апавіты мокраю травой, ён ня бег, а куляўся, плыў да мяне ў густой траве. Ад брэху лезла трава яму ў рот, і ён, на хаду яе выкідаючы, неяк сьмешна мармытаў, яшчэ здалёку ўхмыляўся, а, сустрэўшы, пачаў скакаць на грудзі, вішчаць, лізаць рукі...

Адчыняючы скрыпучыя вешніцы, я ўбачыў, як дзедкаў унук, Алесь, разьбіраў на прыклетніку сетку, калаты і нейкія вяроўкі. Яго моцна загарэлы, абветраны вясеньнімі вятрамі твар прыняў сур'ёзна-дзелавое адценьне, карыя вочы пад прыгожымі паўдужкамі-брывамі ня бегалі па бакох, як бывала,—яны пільна ўглядаліся ў карму, дзе ў апошні лоў нейкім чынам прарвалася дзірка, і цяпер трэба яе закідаць...

Сядзячы на ганку, выпрастаўшы ногі і разьбіраючы сетку,—ён паціху насьвістваў даўгую з пералівамі, як-бы бяз стала вызначаных мотываў, песьню... Мне здалося, што гэта песьня—сьляпое перайманьне мэлэдыі ціхага ў лесе ветру, звон хвоі, а то можа і кавалкі з буры, віхру...

Не заўважыў ён мяне і тады, калі я зусім падышоў да яго, і толькі як мой доўгі ад ранішняга сонца цень каўзануўся ў яго ног,—ён скоранька, нэрвова-спуджана ўскінуў угару на мяне свае вузкія, прыжмураныя ад яскравых праменяў сонца, вочы...

— Ах, гэта вы?!—радасна з усьмешкаю прагаварыў ён і, скінуўшы з ног сетку, скоранька

ўсхапіўся і пачаў намотваць па шавецку, на локаць і вялікі палец, суравую нітку.

— Гэта-ж мы думаем у рыбу схадзіць, дык дзед, пасьнедаўшы, пакуль-што ў садку пчылы глядзіць, а я сетку трохі зашываю... Аб корч недзе ці аб сук разадралася... дык ледзь агледзеў...

Гаварыў і намотваў нітку, шырока расставіўшы свае босыя, патрэсканыя ногі, і весела, ясна ўсьміхаўся, паглядаючы то на мяне, то ў густую сакавітую зелень саду.

— Дык дзед, кажаш, у садзе?..

— Ну, але!.. Баіцца, каб рой ня ўцёк. Пільнуе яго і птушак слухае... Вы-ж ведаеце яго?!.

— Скора пойдзеце на раку?..

— Зараз!.. Сетка ўжо гатова!..

— І я з вамі думаю прайсьціся!..

— Чаму-ж не, можна?! Паглядзіце нечага, як мы ўпраўляемся!..

— Ну, дык зьбірайся, а я пайду да дзеда!..

Залатою мітульгой калацілася і перасыпалася чыста-звонкая, шырокая, поўная ціхай радасьці маладая раніца. Мякка лашчыла вочы разьлітае чыстаю вадю блакітнае неба; аграмадна-пухкімі бярэямі зеляніва падпіралася гэтая недасяжная блакітная даль з кавалкамі разадранай воўны ў ёй.

Шырокімі і густымі хвалямі плыў над хутарам салодка-прыкры дурманячы пах цвітучых руж, адцвітаючага язьміну, жыта і лугавых красак.

З густа-зялёнага саду нястройным хорам несельіся
ярка-звонкія галасы птушак.

І хацелася легчы на сыравата-мяккую зямлю, поў-
ную маладой сакавітай песьні, і, прыслухаўшыся ды
падабраўшы мотывы, хоць-бы ціха-ціха запець аб
харастве, аб нованароджанай радасьці.

Дзеда я знайшоў за густымі кустамі парэчак і ма-
ліньніку, каля старой яблыні, дзе, выпетраны дажджа-
мі і вятрамі, з выгляду, здаецца, зусім трухлявы, з
пакручанымі сьвердлам дзіркамі і колікамі па ба-
кох, каб можна было як узяцца за яго ў часе пе-
раноскі ды ўсыягаючы на дрэва, стаяў, прыхінуў-
шыся сьпіною да яблыні, вулей з пчоламі.

Дзед ляжаў на абагрэтай ужо сонцам муроўцы, пад
шырокім і пукатым кустом, у вясёлым раздумі
пагладжваў чорна-загарэлаю рукою сваю сіваю бара-
ду і прыжмуранымі вачыма наглядаў за лётам
пчол. Ён у сваіх глыбокіх думках і не заўважыў
мяне, а да таго яшчэ маю постаць засланялі густою
сьцяною кусты і цень яблынь, і я з вялікай пры-
емнасьцю разглядаў яго жоўта-зморшчаны, з ад-
ценьнем нейкай мяккай дабраты, твар, белыя кучара-
выя валасы і яго мілую дзіцячую ўсьмешку.

Мне падумалася:

«Чалавек гэты—мілае дзіця ў душы, такі добры,
здаецца, усім здаволены, які не перанёс у жыцьці
аніякага гора, нуды, але чамусьці ён глыбока ахопле-
ны цяжкімі, зьлітымі з горкасьцю, у перажытым
вялікім няшчасьцем, думкамі і таму заўсёды пры-

мушаны жыць з імі, таіць далёка ў сэрцы, нікому аб іх не гаварыць і гэтым, зразумела, хварэць...

Відаць, цераз мяккую душу яго прайшло нешта такое востра-балючае, што чалавечыя словы ня гоцяць гэтай раны, і толькі стварэнні бяз мовы чалавека, але са сваёй заўсёды радаснай, вольнай працоўнай песняй цешаць старога»...

І тады-ж пастанова ў душы склалася, необходимая, проста міжвольная:

«Трэба абавязкова сягоння дапытацца ў яго, у душу яму паглядзець,—і, бязумоўна, куды лягчэй тады будзе яму!»

Баяўся я, так ціха падкраўшыся, вітацца з дзедам, каб не спалохаць яго, і, каб вышла гэта як-небудзь складней, я зноў ціханька адышоўся назад і, ужо наўмысьля ступаючы на сухія леташнія галінкі, робячы трэск і шум,—падышоў да яго.

Я заўважыў, як спачатку спахмурнеў Язэпаў твар, нібы хмарка раптам найшла на сонца, потым з ціхай усмешкай, якая расплылася па ўсім добрым твары (нібы хмарка гэтак-жа скоро прабегла, як і набегла)—ён ужо, з крэткам устаючы, гаварыў мне.

— О-о-о-о?! Каго я бачу?! Даўно, даўно бачыліся... Ну, як здароўе?.. Што чуваць?!—дробна, па-старэчаму падыйшоўшы, трос сваёй цяжкаю, шурпагаю і заскарузлаю рукою маю руку...

Проста ў самую душу глядзелі яго глыбока-разумныя, ад пражытых гадоў ужо вылінялыя, але яшчэ сьвежыя, шэрыя вочы... Чамусьці больш, як калі гэта

было, дзед Язэп сягонья гаварыў мне аб пчолах, аб раёх, аб тэй жаласьці, калі ды ўцячэ гэты рой, аб песьнях птушыных.

І ў думках ён здаецца мне вельмі добрым, ціхім, як цяперашняя раніца, трохкі засмучоным, ідылічным... А тымчасам глыбока ў душы маёй адчуваецца, што ў гэтым ціхім, радасным голасе—дрыжыць няведамая нотка пакуты, мяккага, як паміраючы летні дзень, смутку, нуды, у яго глыбокіх вачох скрозь сьмех блішчаць чыстай расою сьлёзы і, яшчэ глыбей сьмеху і сьлёз,—сьвеціцца нейкі чорны сплах, здзіў, што налажыла гэта пячатка перажытых год буры...

Калі ён апушчае ў зямлю свае вочы, тады яны вельмі-ж выяўляюць нямую, мо' яшчэ нязнаную і самому дзеду, журбу, боль... І ад гэтага, разам са шчыраю любоўю, у мяне схавалася ў сэрцы нейкая да яго пяшчота.

Вось чаму я так і любіў дзеда Язэпа, сябраваў з ім, хадзіў да яго на хутар.

— Ведаеш што, Мікола?!

— Што?

— Ды пойдзем разам сягонья ў рыбу!.. Тут-жа вось недалёчка. Лапці дам...—і не даваў ён мне гаварыць, адказаць. Даваў мне пытаньні і сам-жа на іх адказваў, сьпяшаўся ды радасна аглядаў неба, сад, пчолы...

— Ты лавіў дзе-небудзь рыбу гэтую самую?.. Ды пэўна-ж некалісь прыходзілася!.. Каб ты ведаў, што

гэта за ахвота!? Вось сам пойдзеш... раз пабудзеш, зловіш што-небудзь, ну, тады і кожны дзень будзе цягнуць ахвота схадзіць на раку... Ого, гэта рыба!..

Гаварыў і сьпяшаўся ды яшчэ і мяне падганяў. З саду яшчэ Язэп крыкнуў цераз ціхі двор:

— Алеська-а-а!.. сыно-о-ок!..

— Што-о-о?—адгукнуўся той, ужо сабраўшы ўсё як сьлед у дарогу.

— Сабраў ужо?

— Сабраў!..

Зараз-жа дзед шмыгнуў у цёмныя сенцы і неўзабаве вынес адтуль пару чорных, трохі ўжо зношаных лапцей і, кідаючы мне, адварнуўся да Алесья:

— Ідзі прынясі яму анучкі, вунь на плоце сушацца, ды хуценька ты!.. Абувайся хутчэй, Мікола!.. Ведаеш, раніцой вельмі-ж добра ловіцца рыба!..

Я абуваўся, дзед аглядаў торбу.

Алесь, замкнуўшы хату, ужо ўзваліў на свае худыя плечы сетку, а Рабчык тыкаў мне ў твар сваёю мордаю, лез цалавацца.

Урэшце выбраліся.

З вярсту трэба было ісьці да рэчкі—і ўсё пакатам сенажацій сярод густой, яшчэ не прасохлай травы.

Ісьці было весела, неяк радасна з шырока-вольнымі думкамі ў такіх вольных прасторах...

Ужо і добра паднялося сонца і стала памаленьку прыпякаць нашы сьпіны.

— Пагода сягоння—як дым!..—паглядаючы на далягляд, сказаў дзед, і, паправіўшы на плячах

калаты і торбу ды моцна высмаркаўшыся, заткнуўшы адну палавіну носа пальцам, ён, абцёршы мокрыя пальцы аб штаны, прыжмурыўшы адно вока і глянуўшы на неба, многазначна дадаў:

— А-ткі дождж ўжо і трэба... Высахла зямля вельмі-ж... ярына просіць, агароды...

І здавалася мне, што на залатой траве скакала адна сама сабою вялікая сетка, а пад ёю, як няпрыкметны жучок, нехта капашыўся... Гэты жучок, якога самога трэба хлебам карміць, ужо сам зарабляе і для сябе, і для дзеда хлеб...

— Дай, Алесь, мне сетку—я панясу!..—папрасіў я ў яго.

Ён усміхнуўся, скрывіў на бок рот (так, як калі гэта робіш што цяжкае ды прыдзецца к гаворцы), потым ветліва зірнуў на мяне і, ужо ня глядзячы, зачырваневыўшыся, адказаў:

— Дармо, данясу!.. Не пяршыня мне гэта—прывык!..

— Эх і папалоўліваем сягонья, хопіць ужо з нас!..—узрадаваўся дзед.—Дамоў мо' надта не сыпашаешся?! Калі есьці захочаш, дык у мяне ў торбе ёсьць... Але вось гэта, дык радасьць, ахвота будзе... Усё аддай—і то мала!..—падбухторваў мяне дзед.

Але ўжо даўно мне і самому дужа хацелася калі схадзіць на рыбу, і, каб здаволіць старога, я запэўніў:

— Я сам ужо даўно хацеў вас прасіць, каб узялі з сабою калі-небудзь на рыбу, ды ня было так часу,

а вось сёння магу хоць і цэлы дзень... Сьвята ў нас...

— А якое гэта?!—спытаў у мяне Язэп...

— А як, ня ведаеш?.. Ды сягонья-ж дзень вызвалення Беларусі ад белапалякаў!.. У гэты дзень выгналі іх ад нас... Сьвяткуем...

— Што?.. Праўда?! Праўда?..—учапіўшыся за мой рукаў, суняўся і суняў мяне, ды з нейкім ні то сполахам, ні то з жальбай утаропіўся Язэп у мае здзіўленыя вочы...

Ня ведаючы, у чым справа,—я спыніўся і зірнуў у вочы старога... Вось цяпер, да болю яскрава відаць было, як у гэтых шэрых разумных вачох—сьмех зусім прапаў, і запоўніла, заліло іх: сполах, гэтая доўга-скрытая жальба, туга, вялікі, нечалавечы боль, і скрозь іх ніколі мною нябачаныя аганькі злосьці.

— Так!.. Сягонья дзень вызвалення Беларусі!..

— ...Вернемся!.. Вернемся назад... Сёння вялікае сьвята...—неяк дзіўна-перарываючы, як-бы ад вялікага хвалявання, голас, зьбялеўшы, сказаў Язэп.

І тут-жа адбылася перамена: за гэтую хвіліну як-бы фізычна заняпаў дзед, згорбіўся, зьбялеў, пачалі калаціцца рукі, час-ад-часу галава, вочы яснасьць ад сьлёз страцілі...

Надтрэнутым, нібы разьбіты звон, голасам ціха сказаў, як-бы, здаецца, нам дваім ён:

— Алеська-а, сыноч... хадзі сюды!..

Ён дрыжачаю рукою ласкава абняў Алеся, зняў яму аблавухую шапку і пацалаваў у сьветлыя яго кудзеркі...

Відаць было, як капнула залаціста-срэбная пад сонцам сьляза...

— Жыві, мае дзеткі, гадуйся!.. Гэта-ж бадай у той час ты нарадзіўся. І яны... загінулі...

Але не даказаў дзед, хто загінуў, толькі неяк зморшчыўся, як ад раскалупваньня вельмі цяжкай і сьвежай раны, ды зноў пацалаваў яго ў галаву.

Калаціліся ў дзеда рукі, сам увесь калаціўся, а перад ім ціха стаяла расчуленае да сьлёз дзіця, і ўцірала гэтыя непаслухмяныя сьлёзы дзіравым рукавом, і тут-жа я з боку—нічога ня ведаючы...

— Бяры сетку і пойдзем дамоў!..—коратка сказаў дзед і, павярнуўшыся, бяз шапкі, нізка згорбіўшыся, памалу пашоў да хутара...

А як ішлі цераз балаціну, аднекуль кнігаўка сарвалася, узьнялася ўгору і, лётаючы вакол нас, з плачам кідалася проста нам у твар, нібы хацела выдраць у нас вочы за выкрадзеньня намі ў яе дзеці...

Дзед, які ішоў наперадзе, спачатку быў спыніўся, зірнуў на яе, але потым махнуў галавою і пасігаў далей...

III

Мы ішлі ўсе ціха. У пачуцьцях маіх пенілася адна пакутная думка, пераплецёная з дрэнным адчуваньнем. З хуткасьцю маланкі перабягала яна ў маёй галаве.

«І нашто мне было гаварыць аб гэтым: успамінаць...
Нашто было проста адным словам забіць дзеда,
звевяць з яго пачуцьцяў такі добры, дзіцяча-радасны
настрой?..»

Пакутвала мая душа, а думкі—цікавасьцю былі
поўныя:

«Значыць, у памяці, у перажытым дзеда нешта
ёсьць вялікае, баючае, атуленае нейкай таемнасьцю,
загадкаю»...

Дзед Язэп убавіў (як-бы стаміўшыся вельмі) хо-
ду і кіўком галавы падклікаў мяне да сябе. Я падышоў,
і мы памаленьку пашлі з ім побач.

Язэп цяпер выглядаў так, як-бы перанёс душэўную
навалу.

— Міколка...—пачаў ён дрыжачым, поўным нутра-
нэй пакуты і жальбы, здаецца, яшчэ больш, як ра-
ней, стэрэчым голасам.

— Міколка... сыноч мой!.. Мне сягоньня цяжка
на душы... душаць сьлёзы... нуда!.. Гэта кожны год
так як прыдзё вась гэта вялікае радаснае сьвята...
Усе гады я марыў, таіў у сваёй душы, глыбока насіў
у сэрцы... Паверыш, чалавека ня было такога, каму-б
я мог расказаць... ня было... А табе—як сыну род-
наму...

Ужо нэрваваўся дзед, калаціўся, калаціліся і кала-
ты на яго плячах, і ў мяне мігнула думка, што і без
таго яму цяжка на душы, а тут гэта яшчэ ношка, і я
ласкава да яго звярнуўся:

— Дзядуня, аддай мне гэтыя калаты—я панясу, а то яны трохі і цяжкаватыя...

Моўчкі, не спрачаючыся, ён мне перадаў іх, паправіў торбу і, апусьціўшы галаву і рукі, цяжка ішоў каля мяне.

— Дзядуля, чаму табе так цяжка і нудна, калі трэба сягонья радавацца?.. Прагналі-ж у гэты дзень паноў, і ўжо сягонья мы нават забыліся аб тых днёх, калі яны тут панавалі ў нас па-зверску...

— Ага!..—як-бы прачнуўся Язэп.—Былі дзянькі!.. Крывавыя дні, каб яны больш не вярнуліся... скрозь зямлю праваліліся разам з тымі катамі, хто прынёс іх сюды...—пачаў клясьці дзед тыя дні панавання тут белапалякаў, кляў з апошніх слоў, па-мастацку, з пачуцьцем, ад душы, нават потым на лаianку перайшоў.

Я адчуваў, што тут, пад гэтай кляцьбой, ёсьць нешта вялікае, родна-балючае, і ціха запытаў у яго:

— Што яны зрабілі табе, дзед, што ты так іх чысьціш з апошніх слоў? Чаму?

— Што?! Ты сьмяешся?!—крыкнуў дзед, глянуўшы на мяне са злосьцю.—Што яны зрабілі, кажаш?! Што ты, маленькі і сам ня бачыш таго, што яны, сволачы, нарабілі!.. Ня дуры!.. Але мне яны... Эх-х-х, мне! Як нікому, яны ўеліся ў мае косьці і сэрца! Воўк—і той пашкадаваў-бы!..

— Дык раскажы, дзед!..—ласкава папрасіў я.

І дзед, убавіўшы ходу, ціха пачаў раскадваць.

І сказаў ён мне гісторыю свайго жыцьця.

Гаварыў сора, нібы ён сьпяшаўся, каб хутчэй расказаць, скарэй перадаць усё, што сягоння ўспомнілася яму, усплыло наверх душы такое жудаснае, балючае, бо яно, як рана раскавяраная, і балела, і мучыла...

І вось што я даведаўся ад дзеда.

... Ціхім такім, радасным, вясковым жыцьцём жыў Язэп на гэтым самым хутары са сваёй жонкай. Жылі, здаволены былі ўсім, але вось аднаго разу моцна захварэла яго жонка, ды так, што як раницай лягла, так вечарам ужо не магла і падняцца...

Што ні рабіў Язэп, якіх толькі знахароў ні прыводзіў, дзе ўжо ні браў вады, нават і фэльчара прывозіў—не дапамагло!..

— Нічога не памагло ёй...—ціха кажа мне дзед,—так на трэцюю ноч пагасла яна, мая галубка... Як пяруном тады яна мяне прыбіла... Як хворы, як дурны, хадзіў па лесе, па сенажаці, каля рэчкі... Сам ня ведаю, што-б было, але весялей трохі было, калі зазвініць над вухам сыноч мой, які астаўся ад яе (тады яшчэ малым быў, мо' трохі меншы за Алеся)... Той толькі весяліў мяне і адной уцехаў быў...

Песьціў Язэп свайго Адамку, шкадаваў, ня будзіў яго на раницу кароў выганяць—сам усё гэта рабіў, не прымушаў да цяжкой работы, і хутка рос малады, прыгожы хлапец... І разумны-ж быў Адам. Мусіць разумеў ён, адчуваў, як добры бацька яго шкадаваў, любіў... і сам ён шкадаваў бацьку, слухаў яго, бывала,

у агонь і ваду кінуцца гатоў, калі скажа гэта зрабіць Язэп...

Не жаніўся другі раз Язэп, не хацеў ганьбіць памяць першай сваёй жонкі, па-другое—накладаць на любага сына мачыхіна ярмо. Так і жылі яны ўдвух—бацька і сын...

Грымнула і пракацілася вайна, якая прынесла для ціхіх вяскоўцаў жудасьць, кроў, зьдзекі і калецтва. Потым усё гэта неяк зьнікла, растала, і нарадзілася радасная і вялікая рэвалюцыя...

Як нешта вялікае і страшнае, пракацілася гэтая рэвалюцыя па нязьмерных беларускіх абшарах, але Язэпаў хутар яна толькі ледзь-ледзь, адным крайком чапнула.

З чутак даведаўся Язэп пра бальшавікоў, пра новыя парадкі і, вышаўшы з Адамам на рыбу, шмат аб гэтым яны гаварылі, разважалі, меркавалі і наогул ні да чога агульнага прыйсьці не маглі.

За чатыры вярсты на станцыю хадзіў Адам ужо апошняю зіму ў школу, і вось тут, вельмі чулы і разумны хлапец зразумеў усю сутнасьць Кастрычнікавае рэвалюцыі, даведаўся аб новых парадках, аб вялікай бальшавіцкай праўдзе.

І позьнімі зімовымі вечарамі падоўгу расказаў сын бацьку аб усім тым, што ён пачуў у школе, а яшчэ больш—у камуністычнай ячэйцы.

Уважліва слухаў дзед дзіўны сказ аб новым жыцьці новых людзей і доўга дзівіўся, ківаючы галавою над

недаплееным лапцем ля палаючага комінка, і, глыбока падумаўшы, гаварыў Адаму, кінуўшы на каленях работу і гледзячы задуменна ў агонь комінка:

— Чаму не?! Ого-о-о, каб так жыць, як вось гэтыя бальшавікі кажучь!.. Нашто тады што!? Гэта-ж любата адна была-б, а ня жыцьцё!..

— Так, тата, павінна быць, бо вось і кнігі пішучь!.. Так і Ленін каза!..

— Хто гэта такі, ты кажаш, Аленін?..

Як толькі ведаў, гаварыў бацьку Адам аб Леніну, атуляў яго, часамі, таемнай казкай, легендай, і што дальш-больш—захапляўся Язэп Леніным, яго жыцьцём, яго вялікаю сілай у слове. І потым несьвядома, інстынктыўна, з адчуцьцём вялікай павагі да нечалавечай сілы ў гэтым дзіўным чалавеку, перад словам якога «стаў на калены цар», усе буржуі ды ўвесь сьвет—як толькі мог на гэта Язэп,—так горача ён пакахаў шчырым сялянскім сэрцам далёкага і вялікага Леніна.

І вось у адзін з такіх вечароў, пасля адных і тыхжа гаворак аб далёкім і таемным Леніну і будучым жыцьці, Адам, задуменна пасядзеўшы, сказаў:

— Тата, а ведаеш што?! Ды я запішуся ў камуністы!..

— Дык гэта і я запісаўся-б, каб не гады мае!..

Больш гаварыць ня было чаго. На заўтрашні-ж дзень Адам падаў заяву ў ячэйку аб прыёме яго ў партыю...

Пацяклі зімовыя вечары. У Язэпавай хаце, пад сьветлаю лямпай, Адам чытае бацьку газеты, знаёміць з сучасным політычным становішчам, а стары Язэп ня можа налюбавацца, наглядзецца на свайго прыгожага сына...

Дый па вёсках пачалі дзяўчаты заглядацца на белы твар з чорнымі кучаравымі валасамі, на вялікія гарачыя карыя вочы ў прыгожага Адама...

А Адам усе вольныя дні ў ячэйцы прападае, да позьняй ночы там заседжваецца...

Дзівіўся бацька з сына і ня раз пытаў:

— Ну, і што ты такі робіш, што гэтак позна сядзіш у сваёй ячэйцы?!

— Sprawy ёсьць!..—як-бы ўхіляючыся ад правільнага адказу, буркне Адам і прымаецца з песьняй за работу.

І вясною, калі бацька з сынам выехалі к лесу скародзіць поле, Адам і кажа бацьку:

— Ведаеш што, тата?

— Ну, што?

— ...Жаніцца я думаю... Без гаспадыні нікуды гэта справа не гадзіцца ў гаспадарцы жыць... Няспраўна вельмі-ж!..

— А дзеўку-ж маеш?..

— Ёсьць!..

— Хто-ж яна такая, чыя будзе?..

— Ды Волька Васілёва... Гэта дачка, што на станцыі служыць Васіль Канарэўскі...

Доўга падумаў дзед і ціха сказаў:

— А ці аддасьць ён яе за цябе?.. Дзеўку то я ня ведаю, але бацьку добра знаю... Чалавека такога— пашукаць толькі!..

— Аддасьць!..—кажа сын бацьку...—Па гэтым ты не бядуй, абы твая згода на гэта была!..

Неўзабаве і вяселье справілі, і Адам сваю маладую дамоў да сябе даставіў.

— Братка мой!..—кажа мне дзед у захапленні.— Вось колькі я ўжо жыву, а яшчэ ні разу ня бачыў такой прыгожай і добрай жанчыны... Па хараству— сьвет сыйдзі—ня знойдзеш роўнай, ну і па дабраце яшчэ такім ніхто не раджаўся!.. Анёл, сыноч мой, яна была, а не дзяўчына!.. Мусіць, адчувала, бедная, свой век кароткі!..

Згодна, шчыра кахаючы адзін аднаго, жылі Адам з Волькаю і цешыліся, ды цешылі старога, але васьм неяк раптам, у адзін дзень, прынёс Адам для Язэпа і сваёй жонкі невясёлую вестку.

— Партыйная, на белапаляцкі фронт, мобілізацыя!..

— Пашоў Адам з дому на трэці дзень, пашоў з радасьцю, з песнямі, а я застаўся тут жыць з нявесткаю... Неўзабаве да нас прышлі і палякі!..

Пакуль ён мне аб гэтым расказваў, сонца падкацілася к поўдню, і мы зусім падышлі к хутару. Мы сядзелі ўсе ўтрох на прызьбе і дзед, глядзячы кудысьці проста перад сабою, за вяршыні прырэчных бяроз, апавядаў мне далей...

— Чорт іх ведае... Першыя месяцы яны нас тут не чапалі... Мала чаго патрабавалі і калі-ні-калі заходзілі на хутар.... Але чамусьці мы і тады баяліся ўжо іх... Погляд іх быў вельмі-ж зьвярыны, ды чалавека за чалавека яны ня мелі...

Хочацца мне верыць, слухаючы няскладныя словы дзеда, што і яго сэрца проста інстынктыўна адчувала панска-зьярыны, працяты адвечнай нянавісьцю да сялянства, погляд...

Ціха, з сумным адценьнем у голасе, гаварыў дзед аб тым, як Волька, нявестка яго, вясною заняджала і на ірадасьць старога нарадзіла сабе сына, а дзеду ўнука—Алеську...

Я запрымцеціў, як вельмі ўважліва ўсё гэта слухаў Алесь, ня зводзячы сваіх прыгожых вачэй з дзеда.

Ня менш уважліва слухаў і я ўсю гэту гісторыю, якая рэзала сэрца старога востра-шырокім жыцьцёвым болям...

— Вось з гэтага часу і пачалося!..—казаў дзед і змоўк.

Пасьля з хвіліну маўчанкі ён пачаў зноў апавядаць.

Відаць было, што яму вельмі цяжка аб гэтым гаварыць, сумна, і адначасна трэба, каб як найхутчэй саскрэбі з сэрца ўвесь гэты чорны, накарэлы за многа год накіп пражытага ў жыцьці, цяжкую журбу.

Зараз-жа, па нейчаму даносу, пачалі жандары шукаць на хутары ў дзеда Язэпа яго сына-комуністага. Дзед, як толькі мог, кляўся бажыўся, што яго забралі бальшавікі на вайну, а жандары ўсё-ж ткі ня верылі

дзеду, шукалі па ўсіх куткох, нават прабавалі ў лес праходзіцца. А потым пачалі да Волькі чапіцца...

Колькі гора яны набраліся—проста ня можа дзед усяго гэтага і ўспомніць, толькі круціць галавою, кудлачыць свае кучаравыя валасы і доўга маўчыць, як-бы зьбіраецца з думкамі і сіламі.

— ... На Купальле якраз гэта было, вечарам... Загрымела на фронце, закалацілася ўсё, а ў мяне на душы—гэтак-жа сама пад грукат гармат—радасна калацілася сэрца... Бальшавікі, думаю, скоро будуць... Аж яно так і ёсьць!..

З нейкім героічным уздымам, з радасьцю, з нечым шырокім, шчаслівым уваччу расказваў дзед аб вялікім наступу бальшавікоў з-за Беразіны, аб тэй агульнай радасьці вяскоўцаў, аб зьвярынствах над вяскоўцамі белапалякаў у часе наступу чырвоных войск.

А тут пачалі жандары шукаць і Вольку, бо на станцыі (зусім неяк выпадкова) яны захапілі аднаго падпольніка, які меў увесь сьпіс былой ячэйкі, і там, у сьпісах, была і Волька.

Ня было аніякай радачкі, як ёй хавацца. І хавацца тады, калі на руках зусім маленькае дзіцянё, і яна сама разьбітая, хворая...

Але нічога ня зробіш, і вось кабета хаваецца адны суткі ў бацькі дома, другія—у садзе, у патаеннай будцы, а трэція—у лесе...

А дзед палякі катуюць.

— Кажы, сьцержва старая, дзе сын і нявестка?!

— Ня ведаю!..

І за кожнае слова—«ня ведаю»—моцны, агнёва-
востры ўдар бізуном па сьпіне. Тады-ж забралі ў яго
карову, каня з калёсамі, авечкі, падчысьцілі кублы ў
сьвірне, кадушкі.

Слухаючы дзеда, мне думалася, што вось з тэй пары
ён ужо нападў свой розум клясавай злосьцю, а з ёй—
вялікай помстай да катаў-людзей, якія ўвабралі ў
шынэлю польскага шляхціча-найміта, і з тэй пары
дзед, а з ім і ўся Беларусь, спазналі, што ў пана побач
з далікатнасьцю, як хмель, абвіло яго сэрца—звя-
рынства.

Мо' ад гэтага так і дорага стала яму бальшавіцкая
праўда і сам казачны Ёлья Мурамец гэтай вялікай
праўды і думкі—няўмірушчы Ленін!

А дальш-больш ужо ня мог сьцяргець дзед над са-
бою здэкаў і пабаяў, і разам з усімі вяскоўцамі ды
хвораў нявесткаю, забраўшы з сабою апошняю карову,
перайшоў зусім у лес.

— Сьпёка, як у чалесьніках, авадні, заедзь... Жыта
і сенажаць усё пад нагамі паляцкімі... Гарматныя
стрэлы, а ноччу там-сям пажары... А мы ў лесе, а нас
шукаюць і жандары, і так польскія салдаты—хочуць
коні забраць, а жандары—Вольку знайсці ды мяне
пакатаваць, а то і кончыць!.. Усё нам гэта хлопчыкі
перадаюць... Ды нам то што, сам я, цэлы тыдзень ня
бачыўшы дому, аднойчы, седзячы ў лесе, надумаўся:—
Дай, думаю, прайду, пагляджу, хаця як і што там!..
Выткнуўся трохі, а каля хаты чалавек 20 шныпарыць...
Шукаюць усё... А тут на сьпіне яшчэ не зажылі раны

(дармо што цэлы тыдзень ужо ня спытваў шомпала і бізуна)...

Гаворыць, нібы бачыць ён зноў усё гэта перад сабою, і, ахслены вялікімі думкамі,—маўчыць...

— А потым было вось што. Волька, ці то ад жыцця такога, ці ад дзён, поўных нечалавечых зьдзекаў і жуды,—зусім захварэла, і цераз ноч у яе зьявілася гарачка...

Кідалася, бедная, глытаючы сыравата-гарачае балотнае паветра, засьмяглымі, сьпечанымі вуснамі прасіла піць, час-ад-часу Адама ўспамінала, Алеся, і што-гадзіну ўсё слабела і слабела.

Відаць, што крохкая і кволая, як крышталё, Волька не змагла перанесці гэты дзікі, крываваы час, і ён надламіў яе і з хуткасьцю надыходзячай сьмерці пачаў гнуць да зямлі.

Былі суседзі каля яе, ня спаў ночы і неадступна сядзеў над ёй дзед, паіў яе, адганяў мух, сьляпнёў, даглядаў маленькага Алеся... Плакала без яды дзіцё, уціралі сьлёзы і суседзі, гледзячы на гэтую Вольчыну пакуту, ды вялікай нястрыманай злосьцю поўнілася дзедава душа да тых, хто выгнаў яго з хаты, хто прымусіў жыць яго жыццём дзікага зьвера ў лесе...

Была ціхая, цёплая ліпнёвая ноч. Глеў агоньчык пад шырокай елкаю, бабы і дзеці каля хвораі ляжалі ў розных позах, мужчыны—дальш ад іх, у загарадзі стаялі каровы з авечкамі; коні-ж былі адведзены яшчэ дальш—на недаступны нікому чужому астравок...

Трохі сьцішылася хворая, і толькі цяжка-пакутна, сіплым, перасеўшым у горле голасам стагнала. Мужчыны ціха самі з сабою гутарылі, аглядаліся... Меркавалі, здагадваліся, у якім месцы могуць быць цяпер бальшавікі, бо змоўкла ўсё на фронце, анямела.

Потым раптам, зусім недалёчка, здаецца, па дарозе-бальшаку, але ярка ў ночнай цішы прасакатаў кулямёт. Некаторыя зжахнуліся і сьціхлі, потым нехта падаў:

— Мусіць, нашы партызаны шчупаюць палякаў...

— Але!.. Недалёчка недзе!..

— Эх, каб скарэй хаця!.. Не дачакацца, здаецца, не дажыць да гэтага часу!..

— Кажаш, не дачакацца?! Ды мне здаецца, што не дажывеш да таго дзянька шчаслівага, калі гэта бальшавікі прыдуць!..

— Ну, але!.. Эх-х, сволачы польскія!..

У гэты час ці то ад голаду, ці ад таго, што камары цэлай хмарай абселі дзіця,—але яно пачало голасна і гулка, на ўвесь лес, плакаць... Кацілася рэха па лесе і, здаецца, далёка-далёка яно гінула, а потым зноў нараджалася і востра неслася яшчэ дальш...

Змоўклі ўсе, скорчыліся, як-бы адчулі вялікую перад сабою небяспеку, і нехта толькі ціха зашаптаў!..

— Язэп, сунімай яго як-небудзь!..

Але ніякім парадкам ня мог суняць дзед дзіцяці, і пакуль яно само не перастала—аніякай радачкі ня мог даць...

Потым зноў сьціхла ўсё...

Некаторыя мужчыны нацягнулі на галовы, каб камары так ня кусаліся, бурносы і ціха задрамалі, дзедзехінуў сон, і толькі адна хворая ціха, працягла стагнала... Бралася пад дзень...

І вось... Нейкі падазроны, ледзь чутны з лесу трэксучка, потым як быццам гаворка, гаворка скорая, незразумелая...

Наэлектрызаванья гэтымі днямі і чуткія, як лясныя жыхары,—раптам усе страцілі сон, і некаторыя, падняўшыся на локаць, прыслухоўваліся, шырока раскрыўшы рот і спалохана—вочы, ды ўтаропіўшыся імі ў чорную, як дзёгаць, даль...

Потым ясна ўсе пачулі:

— Янэк! Беж тэго!

З хуткасьцю маланкі ўсе рынуліся ад патухаючага вогнішча ў гушчар...

З другога боку, па тых, што ўцякалі, зроблена было некалькі стрэлаў і з імі пушчаны ўдагонку цэлыя бярэмі бруднай польскай лаянкі...

Здрыганулася цемра, а з ёю і Волька, і ўжо нават папрабавала ўсхапіцца, але потым зноў з цяжкім стогнам павалілася на сьпіну. Моцна заплакала дзіця... Усхапіўся сонны дзед, папрабаваў кінуцца за сялянамі, потым уздумаў аб хворай ды дзіцяці і... вярнуўся назад.

— О-о-го-го! Вось дзе ты, сволач старая?!—і разам з крыкам паляк махнуў рукою, а за гэтым мякка-адрывіста рэзнуў па плячах бізун...—Даўно мы ўжо цябе шукаем... А дзе-ж красавіца твая?..

— Во!.. Во!..—некалькі чалавек ужо абмацала яе пад папарацю.

— Не чапайце!..—кінуўся да Волькі дзед.—Не чапайце, яна-ж зусім хворая... Устаць ня можа... дзіця...

Але словы яго перарваліся прыкладам польскага карабіна...

— Трэба, мусіць, заткнуць табе горла!..—і чалавек чатыры легіонэраў кінуліся на дзеда, паклалі ніц і... пачалася экзэкуцыя...

Цяпер ён аб гэтым і сам нічога ня помніць, ад удару прыкладам па галаве—ён страціў прытомнасць, салдаты білі яго, колькі хацелі... Пакінулі толькі тады, калі дзед, здавалася, страціў усякія сьляды жыцця...

Аб гэтым вельмі красамоўна сьведчаць тыя бела-чырвоныя і глыбокія рубцы, якія ён мне паказаў.

Калі Язэп, закасаўшы на плячах сарочку, выставіў на сонца цэлую сетку гэтых рубцоў, сьведак польскай улады тут, у нас, на сярмяжнай Беларусі,—Алесь некаторы час глядзеў на іх шырока раскрытымі вачыма, потым бачыў я, як набеглі ў яго чыстымі бліскучымі пацеркамі сьлёзы і закапалі на жоўты пясок прызбы; і потым, адварнуўшыся ад нас, ён закрыў сваімі чорна-загарэлымі далонямі тварык і ў ціхім плачы закачаўся, як маладая бярозка пад ветрам, раняючы скрозь свае пальцы чыстыя дзямянтныя росы...

Гэта заўважыў дзед, апусьціў кашулю і далікатна прытуліў Алесеву галаву да сябе на грудзі.

— Чаго-ж ты плачаш, Алеська?.. Кінь, дурненькі... ня плач... Ня вернуцца ўжо больш ніколі такія дні!.. Кінь!..

Зноў задуменна пазіраў у даль дзед, а на грудзёх яго часта, нэрвова ўсхліпваў Алесь...

... Сам сабою ўжо прачнуўся ў лесе дзед, калі яркае ранішняе сонца пачало казытаць сваімі цёплымі і даўгімі валасамі ў барадзе ды па твары дзеда...

Спачатку не разабраў нічога, як пасля моцнага п'янства прачнуўшыся, забыўся, што было ўчора, і толькі як захацеў павярнуцца, каб устаць,—ня змог, бо па ўсім целе разьбітыя раны, як жывое цела нажамі зрэзалі...

Тады толькі здагадаўся ён, што парабілася тут учора. І, ахоплены трывожнаю думкай,—Язэп падняў галаву і глянуў у бок да Волькі.

Ціхая і нярухомая. Толькі чамусьці вельмі дзіўная, нязвычайная...

Галаву пад сябе падабрала, валасы свае, як жыта сноп, вялікія далёка растрапала і раскідала вакол сябе, перагнулася ўся на адзін бок і... вельмі-ж ужо высокая ногі голыя відаць, сьнегавай бялізнай сьвецяцца... Аж жудасна глядзець неяк!..

Агнём запякло сэрца, само сабою дрэннае прадчуўццё, здагадка сказанула недзе глыбока ў думках. І вось, сабраўшы сілы, ён падсунуўся да Волькі... І што-ж?!.

— Гляджу—і веры не магу даць, што чалавек так можа зрабіць?! І яшчэ хто?.. Польскі пан!.. Задушылі

яе... красуню нашу... зьбілі ўсю, спаласавалі... І яшчэ...
І яшчэ... Братка мой... Скажы, ці зможа так чалавек
зрабіць?! чалавек, чалавек!..—пытаю, а ня зьвер?!
Ды вось колькі ўжо год я па лесе хаджу, а ніколі гэтага
ня бачыў сярод зьвяроў і ўжо, мусіць, век не
давядзецца бачыць... Каб пан... шляхціц... згвалцілі...
Ды якую?.. Хворую, што ўжо на сьмяротнай пасьцелі
ляжала... Так сьмерці яе ніхто і ня бачыў, і вочы не
закрыў...

Волечка, голубка ты мая!.. Царства табе нябеснае,
калі яно яшчэ ды ёсьць разам з богам, бо зусім другое
кажа Ленін... А трохі воддаль—ён, Алесь, ляжыць...
ціханька так, нярухома... Я думаў, што і ён ужо разам
з маткаю... Ажно жыў!..

Хоць адна, думаю, радасьць засталася...

І, памаўчаўшы, як заўсёды ён рабіў у вялікія хвіліны,
дадаў:

— Мусіць, і мяне забіць хацелі, ды падумалі, гады,
што я памёр ужо ад прыкладаў... Ажно-ткі хоць на
гора, але застаўся жыць... А вось і ваш тады парты-
занскі аддзел не падасьпеў, не абараніў... А я думаў,
што хоць пасья падбягуць, пераловяць усіх іх, сукі-
наў сыноў!.. Каму-небудзь галаву адкруцяць... Я-б
сам тады гэта зрабіў, сваёй рукою!..—гаварыў гэта
дзед і нібы сердаваў і на мяне, і на ўвесь наш парты-
занскі аддзел, што ў самую важную для яго хвіліну,
калі вырашалася неацэнная задача жыцьця ці
сьмерці,—мы ў тую хвіліну (цяпер на пакуту яму) не
падасьпелі...

Цяпер толькі мне ўсплыло ў памяці, і я ўспомніў, што ў той час мы, сялянскія хлопцы-партызаны, былі зусім у другім канцы, у другой пушчы і, зразумела, дапамагчы дзеду і сялянам не маглі, і тады-ж смутна пачало мне прыпамінацца, што ў апошнюю ноч панаваньня тут на Беларусі белапалякаў мы, седзячы ў засадзе ў суседняй пушчы, чулі гэтыя стрэлы, здагадваліся, што гэта ідзе расправа з сялянамі, але кінуцца туды не маглі...

Плакала тады над Волькай маладое сонца, расой плакаў лес, плакалі, сабраўшыся вакол нябожчыцы сяляне і, здаецца, плакаў, стракочучы па варожых шэрагах, бальшавіцкі кулямёт...

— Галубка наша... Карміцелька... Пакутніца ты!..— біўся сваёй сівай галавою аб мёртвыя і халодныя Вольчыны грудзі дзед Язэп...

І тут раптам нешта нябывалае, ужо сьдёртае крывабымі днямі з памяці многіх вяскоўцаў, але дарагое, вялікае і ўрачыстае, дзіўнай музыкай, гулка-раскаціста пранеслася зусім блізка, здаецца, каля дзедавага толькі хутару...

— Ур-р-р-а-а-а!..

Потым другі раз, трэці... і пачуліся стрэлы... Яшчэ трохі пастаяўшы над трупам, як ап'янелыя,—усе рынуліся да вёскі... І дзед, сабраўшы ўжо ўсе апошнія сілы, неяк падняўся, узяў на рукі дзіця і, бяручыся за галіны дрэў, хістаючыся, на кожным кроку спатыкаючыся, пашоў за ўсімі, няясна адчуваючы там вялікую радасьць...

Калі толькі вышаў дзед на прагаліну—адразу кінулася яму ў вочы (проста аж не зразумеў): каля двара яго палощацца ветрам шырокае палотнішча яркачырвонага колеру, тут-жа шмат людзей, сярод іх сяляне ў белых штанох... Потым пачуў песьню... Нешта вельмі знаёмае, роднае, недзе чутае...

— Ды гэта-ж песьня майго Адама!.. Ён заўсёды яе пеў, вось і словы тыя, дарагія, словы Леніна,—пранеслася ў яго думках, калі пачуў ён:

Паўстань, пракляццём катаваны,
Паўстань, хто з голаду век пух!

Словы песьні падыходзіўшай роты.

І тады-ж у яго вачох, само сабою, сын Адам паўстаў, такі самы, якога і выправіў: вясёлы, радасны.

— Ён, пэўна, тут!..—і, закусіўшы вусны ад нясьцернага болю, ён пашыбаў хутчэй да свайго хутару.

Ціха слухаў я дзеда, але як толькі пачаў Язэп гаварыць аб тым, як сустракалі чырвоных, аб сыну—зараз-жа ён падняўся з прызбы і кіўком галавы павёў нас за сабою па дарожцы, кудысьці ў бок ад хутару, там, дзе мяжуецца жыта з лесам...

Я ня ведаў, куды мы ідзем, і не хацеў пытацца ў яго аб гэтым, і думалася, што ідзем толькі для таго, каб прайсьціся, разглядам сьвежых краявідаў трохі ахаладзіць свае гарачыя і ўзбуджаныя нэрвы і мазгі...

Цяжка і дробна, як прыбіты хворасьцю, ішоў дзед са мною побач і, захлапаючыся, блытанымі словамі, аддыхаючы, перадаваў канец гэтай жудаснай гісторыі.

Я лавіў яго словы, я стараўся зразумець яго думкі з пачуццямі...

... А тады, як убачыў ён, што гэта бальшавікі ў яго на дварэ,—колькі мог бягом бег, сьпяшаўся, ледзь дзіця раз ня выкінуў з рук... Як сустрэў чырвонаармейцаў—плакаць пачаў, гаварыў нешта ад радасьці, а што?.. Мусіць і сам цяпер добра ня ведае...

Яго суседзі пасьпелі збольшага расказаць камандзіру палка, што спыніўся тут, аб такім зьвярынскім здарэньні, і не патрапілі толькі скончыць, як і сам дзед зьявіўся...

У той час, хто бачыў дзеда,—плакалі...

Растрапаны, худы, з запэдканым у кроў тварам, з мокрай ад крыві кашуляй, з чорнымі запечанымі камякамі на ёй, нэрвовы, узбуджаны, з ліхаманкавым бляскам уваччу і з малым дзіцянем на руках.

Гэты яго выгляд прымушаў спыняцца кожнага сустрэчнага і пытаць-распытваць аб крывавым здарэньні...

— Во ён!—нехта ціха з сялян сказаў камандзіру, калі Язэп бягом, плачучы і сьмяючыся, як вар'ят, з поўным радасьці тварам убег на свой двор...

— Збавіцелі вы нашы!.. Братцы родныя!..—пасьпеў толькі, задыхаючыся, крыкнуць дзед і зваліўся на сваю прызбу.

А калі трохі ачухаўся, то ўбачыў каля сябе седзячага з ім побач, як блізкага, роднага—прыгожага і сымпатычнага, з чорнымі вачыма камандзіра, які ўсё нешта некаму ціха гаварыў.

І дзіцяці ўжо ня было на руках, яго забрала да сябе на рукі суседка...

— Паночкі... таварышы!..—ня ведаючы, як іх лепей назваць, перабіраў дзед.—Мо' вы ведаеце, дзе сын мой?.. Даўно ўжо служыць!..

— А полк той ведаеш, дзе ён служыць?..

— Ведаю!..—і дзед назваў ім той полк.

І як толькі ён заўважыў, што камандзір з нейкім радасным тварам звярнуўся—паклікаў сваіх,—сэрца ў старога дзіўна затрапяталася, надзея захліснула і думкі, і пачуцці, нават болю ўжо свайго ня чуў...

Шукаў радаснымі вачыма сярод натоўпу чырвоных ваяк яму роднае, дарагое аблічча... Бо вельмі-ж быў пэвен, што ён тут...

— А як прозьвішча, бо ў нас...

— Багуневіч!..—перапыніў камандзіра дзед.

— Адам Язэпавіч!?!—нехта папытаў з чырвонаармейцаў.

— Так!.. Так!.. Правільна!..—прыхінуўшыся мокрай у крыві кашуляй да сцяны хаты і абапёршыся рукамі аб жоўты пясок прызбы, здаецца, нічога не разумеючы, як у гарачды, шаптаў дзед, росячы сьлязьмі сівыя вусы і бараду...

— Ён у 3 батальёне, 7 роце...—далажыў высокі, з шэрымі вачыма, чырвонаармеец...

— Дык ён тут?! Тут?! Сын мой дарогі!.. Уцеха ты мая!.. Пакажэце-ж мне яго, дайце хоць раз глянуць на яго!.. Я раскажу яму...—усхапіўся дзед і зноў

скрозь сьлёзы, плачучы, гаварыў, захлапаўся, нэрваваўся, памыкаўся некуды бегчы...

А камандзір палка, ціха пагаварыўшы з нейкім другім начальнікам, адышоўся, нахмурыўся і, гледзячы ў даль паверх сьцяны сагнутых жытніх каласоў, памалу жаваў канец чорнага вуса...

А двор быў повен сялян, чырвонаармейцаў, камандзіраў, і сярод іх, гэты стары, увесь апырсканы і асочаны крывёю, спаласаваны, радасны і да вар'яцтва ўзбуджаны дзед...

Тады паціху падышоў да яго камандзір, узяў за руку і, моцна яе сьціснуўшы ды гледзячы сваімі жывымі вачыма цераз вочы старога—у яго душу, павольна, але гучна, так, што чулі ўсе на дварэ, сказаў:

— Слава табе старому, што выгадаваў такога геройскага сына!.. Яго слава—твая слава, але мы ахвяр не забываем!..

— Але дзе-ж ён?—ужо трошкі з апаскаю і ацвезеўшы, папытаў дзед...

Камандзір, не выпускаючы рукі ды ўцякаючы вачыма ад дзедавага балючага погляду, сказаў:

— Не дайшоў!.. Тут-жа вось... у гэтым жыцце ўпаў ад варожай кулі!..

Ахнулi сяляне, зараз-жа патокай жалбы яго атулілі, чырвонаармейцы змоўклі, а дзед, трохі пастаяўшы і агледзеўшы ўсіх вачыма чалавека, прыгатаванага да сьмерці, і, перавёўшы гэтыя вочы на камандзіра,—раптам, нечакана, кінуўся да гэтага камандзіра на грудзі, абняўшы яго шыю сваімі выпадканымі

ў кроў рукамі і, як толькі мог, загаласіў на ўвесь двор...

— Сы-ы-но-э-к... мой да...ра-а...гі-і... Сы-ы-но-ок!

Каравымі рукамі ўціралі сьлёзы сяляне, пыльным рукавом кашулі змахвалі вільгаць са сваіх воч і чырвонаармейцы...

Плакаў і камандзір, даўшы волю выліць набалелае сэрца дзеду...

А Язэп там і пахаваў Адама, дзе яго забілі; а забілі яго ды яшчэ і на сваім полі, дзе ён цэлы век свой араў, сеяў, баранаваў...

IV.

Як толькі скончыў дзед гаварыць, я ўзяў яго памаленьку пад дрыжачую руку і ўжо так удвох, памалу пашлі вузкай, пратаптанай, сярод аднаго жыта, сьцежкай.

Ня глядзячы, што пякло паўднёвае сонца і нагрэтае паветра калацілася, як над вялікім вогнішчам,— у дзеда зуб на зуб не пападаў; усё калаціўся і проста іейкім нябачаным токам перадаваў і мне гэтую ліхаманкавую калатніну...

Мне здалося, што за гэтыя толькі гадзіны дзед пастарэў, асунуўся на цэлыя гады...

Калі цераз сваё плячо мне выпадкова прышлося паглядзець на Алеся, ён, ціха ішоўшы за намі, паказаўся мне нудным, згорбленым, заплаканым і не па гадох удумчывым...

А вёска здалёку гула галасамі вясёлага разудалага жыцця, недзе на сенажацях пела дзяўчынка-падушка, нехта, ахоплены паўнатоў жыцця, радасна гукаў на наплавах...

Рассыпала сонца золата, і яно востра-шырока сыпалася на тлустую і шчаслівую зямлю і, здаецца, сама сабою, — у каласы пшанічна-жытнёвыя вылівалася... А мы расхіналі іх, цешыліся, цалавалі...

Зараз-жа яны трохі расступіліся, і пад навіслым з усіх бакоў жывым дахам глянула на нас схаваная, зялёная ў палявых красках і васількох, адзінокая магіла...

— Дык вось дзе твой тата, Алеська!..—і, больш нічога ня кажучы, дзед паволі стаў перад ёю на калені, скрыжаваў на грудзях рукі і праз хвіліну нешта ціха зашаптаў...

Гэтак-жа ціха стаў на калені каля дзеда і Алесь...

Была хвіліна ўрачыста-напружанай, вялікай і, паміж іншым, аж жудаснай, як перад навальніцаю, маўчанкі...

Дзед Язэп і яго пачуцьці ўяўляліся мне да максимуму высока нацягнутаю струной, на якой ужо і так шмат ігралі: моцна, бязьлітасна... Здавалася, яна ў апошніх сваіх акордах не па тону тонкіх і высокіх вось-вось лопне, да канца не дацягне...

Так і сталася.

... Сашчаміўшы пальцы і высока падняўшы іх над галавою, душачыся навалай доўга стрыманых сьлёз і ад паднятых наверх з дна душы гэтых пачуцьцяў,

якім трэба было даўно ўжо выбіцца ў сьлёзы, каб, ачысьціўшы гэтакім парадкам дарогу, заняць зноў сваё спакойнае месца,—кінуўся дзед сваёй сіваю галавою на густую і сакавітую мураўку магілы, замір спачатку ў гэтым руху, а потым дробна-адрывіста закацілася яго белая суравая кашуля на плячах, уздрыгнуўся ўсім сваім целам і разьліўся патокай жальбы, бурных нястрыманых сьлёз...

Мо' ня ведаючы, што рабіць у такія разы,—ціха, панура, але шырока раскрыўшы вочы ад здзіўленьня і ад жудаснай, цяпер ім толькі зьведанай глыбіні малядой і несапутай сваёй душы, праўды—стаяў на калянях Алесь, і капалі з яго вачэй буйныя чыстыя сьлёзы...

Я не сунімаў дзед: ведаў я, што накіданья такім хаосам у пачуцьці балюча-вострыя перажываньні і чорныя жыцьцёвыя адценьні—яны калі-небудзь павінны вырвацца з душы і рассыпацца ў струмені сьлёз, каб гэтым самым спаласнуць усё гэта ненормальнае, хваравітае, замяніўшы потым пустыя прасьцягі ціхай веснавой радасьцю...

— Сынok... мой дарагі... Збаўца ты мой!..

Скрозь сьлёзы чуваць яго ціхія, дрыжачыя ад нэрвовасьці, словы. А як трохі супакоіўся ён, тады я выразна пачуў:

— Радасьць маю... ты крывёю сваёю купіў... Каты, забойцы!..

Згорбіўшыся, з торбай за плячыма, выставіўшы ка мне свае чорныя ад пяску і вады, растрапаньня лазо-

вья лапці і агорнуты ўспамінамі ды востра-глыбокімі пачуццямі, зноў затарнаваўся дзед, кідаючыся сваёй сівай галавою аб магільную зямлю свайго сына...

А згары глядзела на нас чыста-блакітнае, бяздонна-вялікае неба і заўсёды яркае, нязьменна-радаснае залатое сонца...

І, гледзячы на гэты мацюнак, мне прыпомніліся ранейшыя размовы з дзедам, яго пастаянная таемная задуманасьць, боль і журба ў разумных вачох; і тады-ж падумалася:

«Вось яно тое таемнае, ніколі мне ня выказанае, што заўсёды мучыла старога... Вось чым ён хварэў кожны дзень, нудзіўся... Вось што, мусіць, хацеў ён і сказаць Леніну... Сказаць аб гэй вялікай няпраўдзе, зьдзеках, што нясуць нам тыя, каго ўжо даўно сваім пяруновым словам выгнаў адгэтуль казачны асілак— Ёльліч, і аб гэй вялікай радасьці працоўных на вольнай зямлі»...

І, запаўняючы ўсё папярэдняе, у мяне маланкай праляцела думка, моцна зьвязаная з маімі пачуццямі:

«Але-ж так, як гэты дзед, цяпер у гэты дзень стаіць над прадчаснай магілай ахвяр, барацьбітоў за рэвалюцыю, замучаных белаі рукою палякаў-наймітаў, не адзін ён...

Сотні магіл, а каля іх тысячы людзей. Перад гэтымі магіламі—на каленях, бяз шапак, са сьлязьмі на вачох—уса працоўная, сярмяжная Беларусь...

Гэта-ж сярмяжная Беларусь, падняўшыся ад магілы і выпрастаўшы калені,—ужо ня плача, ня лье сьлёзы, а радасна глядзіць на сваё Сонца Чырвонае!»
І мне здалося, што і неба, і сонца, і зямля, і дзед з унукам, падняўшыся ад магілы,—усе яны разам—сьведцяцца вялікай нутраной радасьцю і веліччу вольнага і шчаслівага існаваньня...

Ліпень, 1927 г.
в. Клянік.

ЛЕТНІМ ДНЁМ

I

Дыямэнтнымі зорамі цудоўныя дэсані вышыла, ды залатой мігульгой рассыпалася—ціхая, мядовая раница. І ўяўляецца мне гэтая летняя раница—семнаццацігадовай дзяўчынай-красуняй, сінявокай, ружовай, з вечна-радаснай мілай узьмешкаю.

Я, здаецца, бачу перад сабою гэтую рэдкую краску хараства і мне хочацца абняць яе лёгкую і маладую постаць, доўга глядзець у гэтыя чыста-сарамлівыя, васільковыя вочы і цалаваць мрамур твару і гэтыя мілыя, поўныя, ярка-ружовыя вусны...

Мне хочацца піць гэтую вялікую радасьць...

Я зараней вышаў з дому. Цяпер стаю і думаю на краі невялічкага гаю, дзе перад маімі вачыма, пад сонцам, разьбягаецца дзівосна вытканы золатам і расшыты каштоўнейшымі каменьямі, шырока-вольны, сьвежы і малады дыван лугу.

Мігаціць ён краскамі, залаціцца паспяваючым мятлюгом і вабіць да сябе на здаровыя і моцныя

грудзі, заве за сабою ў блакітную даль, на граніцу гэтай далі, дзе чыста-празрыстае, васільковае неба мне здаецца прыгожымі вачыма красуні-лета...

Калі ўглядаешся ў неабдымную шырыню ўдзякаючых даляй, упіваешся ціха-густым морам пахучага лугу—тады жадаецца абняць гэтыя вялікія прыгожыя папавы і цалаваць сырую, пахнучую вострай прэлылю, зямлю...

Сьцелюцца каля маіх ног краскі маць-мачыхі, кудравіцца канюшынка, дзятлік, мятлюг.

Я гляджу на гэтую вялікую, сьвежую і сакавітую траву і думаю:

— Ня далш, як цераз нядзелю касіць пачнуць. Прыдуць на гэтае залатое мора касцы ў белых кашулях ды з бліскучымі, як серабро, і звонкімі косамі. Прарвецца спачатку нясьмелы, прыдушаны крык касы і касцоў, а потым пырсьне, шырока разьліецца гул вясёлай працы. Пакоціцца цымбальнымі зваонамі ў ціхім вячэрнім паветры здаровая, сакавітая, перамешаная яшчэ мінорнымі нотама старадаўняга беларускага,—песьня касцоў...

Тады радасьць...

Вялікая, бязьмежная і ружовая радасьць!..

Будзе трохі і сум пракідацца, але гэта таму, што скоціцца луг, зграбецца ў цёмна-пульхныя копы, і больш ужо ня будзе гэткай слаўнай работы...

Гэты сум зноў песьня заменіць і, зразумела, дасьць адценьне гэтага суму... І будуць у песьнях тых: і сьлёзы, і радасьць!..

І, думуючы гэта, мне хочацца запецць песнямі глыбокіх пачуццяў вось ад цяперашніх перажыванняў, усяго за гэты час прадуманага...

І не знаходзячы для гэтага мотываў і слоў,— маўчу.

Падымаецца вышэй сонца, прыпякае і абсушвае буйную расу на траве ды плешчыцца яно ў ярка-зялёным лісьці дрэў...

Я адыходжу ў засень і кладуся ў трохі абагрэтую і сухую вялікую траву і, падпёршы бараду далонямі, гляджу перад сабою і прыслухоўваюся да розных лясных зыкаў...

Проста перад маім тварам працавіта качаецца на беленькай канюшыцы сівая ад красачнага пылу пчала. Густым басам адрывіста іграе над вухам чмель. Над балотам—пабліскваючы серабром свайго крыльля—плача кнігаўка...

Крычыць з-за гаю вёска маладымі, звонкімі і чыстымі галасамі, чуваць песня пастушкоў, іржаньне жарабяці...

Ззаду ў мяне, за маладым бярэзьнікам і ліпняком, пачынаецца нейкая маленькая балаціна, закіданая асакою, чаротамі і кудравымі ды густымі кустамі алешніку. І вось адтуль чуваць цэлая сымфонічная оркестра птушак.

Слухаеш усё гэта, адчуваеш, і—маланкай пырскаюць жывыя думкі.

II

Сонца ўжо мацней прыграе.

Далёка ад мяне тонка курыцца невялікая сажалка; чуваць, як адтуль пакрэквае качка...

Здаецца, яшчэ званчэй і гучней грымяць над галавою пчолы, а гукі вёскі зрабіліся цішэйшымі, як-бы прыдушанымі...

Нечакана я пачуў недалёка ад сябе хрыплы, старэчы кашаль і павольна-ціхае мармытаньне. Я аглянуўся і, скрозь густы пераплёт цёмна-зялёных суччаў і лісьця, убачыў, што да мяне ідзе стары Барыс.

Цёмна-буры ад старасьці яго твар быў парэзаны безьліччу змаршчакоў. Глыбока захаваньня пад густымі брывамі і ў сетцы змаршчакоў шэрыя, некалісь блакітныя і цяпер як-бы бясколерныя вочы ўвесь час бегалі па верхавінах елак, усё нешта выглядалі. З-пад чорнай старой, аблавухай шапкі віселі роўна падстрыжаныя сівыя космы валасоў і зьліваліся з такой-жа жоўта-сівай яго барадою і падстрыжанымі, бурымі ад табакі пад носам, вусамі.

Ён усё пыхкаў вялікай люлькай, калупаў яе сваім кручкавата-чорным пальцам і, задраўшы ўверх галаву, шукаў, прыглядаўся і ўсё нешта шаптаў...

Ня глядзячы на гарачыню, ён быў у чорнай, старой сьвітцы, падпяразанай пастронкам, і з маленькай сякеркай у руках...

Праз некаторы час я здагадаўся, што Барыс прышоў аглядзець свае кражы.

Я асьцярожна кашлянуў і скрозь траву гляджу на яго твар. Ад гэтага гуку Барыс устрапянуўся, аглядзеўся і потым, пакрыўшы свае вочы дрыжачаю далоньню, пачаў углядацца ў мой бок...

— А-а-а!.. Гэта ты?!.. Здароў, як маешся!?.— яшчэ здалёку, пралазячы цераз кусты, даволі гучна і здрава, загаварыў дзед.

— Куды ты, дзед, ідзеш?.. Што робіш тут?..

Барыс сеў каля мяне, прыпёрся плячыма да аленыны і, пакратаўшы вусамі, гледзячы на луг ды на верхавіну елкі, сказаў:

— Гэта-ж хадзіў глядзець... думаў скальны ўжо ёсьць... Ажно няма... А ўчора ў Адама быў вышарой, але назад адскочыў... Які там рой—з прыгаршчы... Абмеўся блізка пчол, дык матка і сьцягнула...

І, памаўчаўшы трохі ды сам сабе ціха пашаптаўшы, дабавіў:

— Казаў ён мне, што ўжо адзін рой уцёк... Матка пяе....

Ён ахвотна са мною гаворыць пра свае і чужыя пчолы, трохі зайздросьціць тым, у каго пасьпеў ужо выйсьці рой, бядуе, што апанавала яго старасьць і ўжо ня можа лазіць па кражах, і нават яго плець старая стала, што аж небясьпечна яе браць з сабою...

— Плець то добрая, яшчэ ад майго нябожчыка бацькі засталася, але што-ж калі зусім старая... Небясьпечна лазіць па ёй... А тут трэба паправіць вульмі!..

Бачу я і адчуваю, што Барыс рад, што ёсьць з кім і хапае часу пагаварыць яму аб любых справах, і ён гаворыць аб цяперашнім, расказвае, як жылося яму даўней.

Усё гэта, ня раз прачуае ўжо, мне вядома, і я ляжу і гляджу перад сабою на папавы.

Маўчыць мляўкае паветра. Сыплюцца залатыя пялёсткі сонца, гэтакімі-ж пялёсткамі зьяе і ўвесь луг.

Недалёка ад нас, па сьцежцы, сярод сухіх леташніх адонкаў, ідуць па гасьцінцы з хутару дзяўчаты.

Яны гучна сьмяюцца, нешта адна аднэй расказваюць і пробуюць запяваць розныя мотывы.

Потым сьціх сьмех і паветра скалыхнулася здаровай, сакавітай і маладой песьняй:

Ці ня быстрая рэчка
Ваду замуціла,
Чаго плачаш, дзяўчыначка,
Ці не матуля біла?..

Я гляджу ў бок да адыходзячых ад нас дзяўчат; глядзіць туды і дзед і нешта пад нос сам сабе шэпча... Потым, перавёўшы на мяне вочы, ціха кажа:

— Ты, часамі, ня ведаеш, чые яны?..

— Комсамолкі, у ячэйку ідуць, на заняткі!.. Тутэйшыя!..—і я пераказаў па парадку, чые яны.

— Не зразумею я ніяк...—пасля нейкіх думак падаў дзед.

— Што?

— Ды вось яны!..—і махнуў галавою ў бок дзяўчат.—Чаму ім так заўсёды весела?!. Хто іх ведае?..

Я маўчу і думаю:

— Эх ты!.. Празьку гэты дзед век свой і радасьцяй ня бачыў, вясёласьці!.. Малым быў—заўсёды работай цяжкой забіт быў, пастаяннымі хворасьцямі прыдушаны, бацькавай папружкай уціхаміраны. Заўсягдашня бядота і бяхлебца выганяла яго і па сьвятах у поле за каровамі, а як падрас—дык і зусім у ярмо ўпрогся, дзяцьмі абсыпаўся, галотай... І радасьці ніякай ня было, а толькі адно гора. І вось таму ня можа з-за цёмнай заслоны ім перажытага ўбачыць крыніцу нявычарпанай радасьці...

Ад гэтых думак мне робіцца шкада старога, і я хачу яму нешта сказаць, ды ня ведаю, з чаго пачаць...

— Паглядзі!.. — нечакана зьвярнуўся да мяне Барыс,—хто гэта вунь ідзе... Цэлая чарада... Чаго гэта яны тут ходзяць?!

Я паглядзеў у той бок, куды мне паказаў Барыс рукою, і ўбачыў чатырох мужчын. Яны павольна ішлі да нас...

Усе чацьвёра аднаго росту, як то кажуць, як пад мерку,—былі ўсё-ж ткі не аднаго веку, і гэта было відаць ужо здалёку.

У двух з іх былі вялікія, «купецкія» русыя бароды, у трэцяга—толькі сівыя падстрыжаныя вусы на голеным паморшчаным твары, а ў чацьвертага—зусім аніякай расьліннасьці на твары ня было...

Ішлі яны паціху, з халоднай абыякасьцю нешта па баках разглядвалі, хутчэй за ўсё паплавы, і аб нечым паволі гутарылі. Я спазнаў іх усіх. Гэтыя мужчыны былі з бліжэйшай вёскі, проста мае суседзі, за выключэньнем з іх аднаго, які толькі сёньня прыехаў у гэтую вёску па справах. Яны нас заўважылі яшчэ здалёку і, перасыпаючы свае гутаркі, ішлі проста да нас.

Калыхаліся ў вялікай залацістай траве іх моцныя абветраныя вясеньнімі вятрамі, здаровыя постаці, пелі іх грубыя, з дна грудзей, галасы і міла было глядзець на іх, чакаць і думаць...

— Ну, як здароўе?!—бухнуў прыемным голасам Тодар і з усмешкай цісьне нам з Барысам рукі.

Яго шырокая русая барада з аграмаднымі, як у сома, вусамі, сымпатычна-ласкавы твар, косыя вочы, якія мякка ўцякалі ўбок ад цэнтральнай кропкі, яго манера гаварыць проста, зразумела і ясна—усё гэта вабіла да яго, надавала смеласьці і неабходнасьці гаварыць з ім аб чым-бы там ні было.

Нешта хоча сказаць дзед Барыс, нешта бубніць сам сабе пад нос, а потым раптам зварочваецца да Майсея (з гэтакай-жа барадою, як і ў Тодара) і падставіўшы пад казырок далонь, задраўшы з зямлі галаву, кажа:

— Дай, Майсей, закурыць на люльку!.. У цябе, кажуць, табака ўдалася!?

Вымаючы з камізэлькі капшук з табакай, з крэтам садзіцца Майсей каля Барыса і зусім мяккай сваёй гаворкай, вымаўляючы замест гуку «ж»—«з»,

расказвае аб тым, што сёння рана ён пашоў у коопэрацыю, а там, сустрэўшы: Тодара, Міхалку і Лёксу—пашлі глядзець сенажаці...

— Удача, браце Барыс!..—гаворыць Майсей і, зняўшы замусьленую сваю шапку, выцірае з мокрай лысіны буйны пот.—Здаецца, ні адзін год ня была такая ўдалая сенажаць!.. Па пояс трава!..

— Але жыдка яшчэ, жыдка!..—з сьмехам перабівае Майсея Міхалка і, высмаркаўшыся двума пальцамі ды абцёршы іх аб падол сьвіткі, бярэцца за Майсеяў кісет.

Усе сядзяць і маўчаць.

Лёкса, з хворым тварам, ляжыць на сьпіне пад роснай алешынай і моўчкі грызе сьцябло канюшыны.

З вёскі грымяць далёкія зыкі...

— Ну, у гэтым годзе павінен быць мёд!..—глуха расплёсквае сваю думку Барыс.—Узятак ёсьць... Пчолы аж качаюцца!..

— Ды што і гаварыць!..—махае сваёй лысай галавою Майсей.

— Людзі ўжо колькі раёў налавілі!.. Страх!..

— Гмх!..—пусьціўшы дым, падхапіў Міхалка.— Гэтакія дні!?

— Так, братцы, пахне мёдам!..—нібы сам сабе ў раздум'і цягне Лёкса,—зараз касіць трэба будзе!..

— Вось-жа, братулька ты мой, пасьвішчаш з касою?!. Толькі табе цяпер і касіць!.. Я-б сам касянуў, але служыць трэба... Вось гора!..—прыемна ўсьміхаючыся аднымі вачыма, кажа Тодар.

— Не яму касіцы!.. Ня можа ён!..—цэдзіць Барыс.

— Чаму?.. А што?..

— Дык вось ужо трэці год, як живот мяне мучыць!..—ажывіўся Лёкса і, гаворачы з Тодарам, павярнуўся да яго тварам.—Чорт яго ведае, што такое?.. Ці то ўвучча, ці вансач убіўся ў мае косцы, але не работнік я!.. Ого, каб я быў здароў!..

— Дык ты-б, браток, да доктара зьвярнуўся, а не па бабах усё...

— Зварачаўся, не памагае!..

— Дык у Менск!..—зусім аўторытэтна заявіў Тодар.

— І ў Менску быў... дрэнна!.. Кажуць, будзеш здароў, будзеш здароў, а як прыедзеш дамоў,—дык ні з печы... Так і служу вось парабкам у свайго брата!..

— А-а-а, браток ты мой, дрэнна!..—шкадуючы нібы свайго сына, круціць галавою Тодар.—Дрэнна!.. Вось я вам раскажу, як у нас было. У нашага раённага працаўніка, я і называць вам яго ня буду, бо ўсё роўна яго ня ведаеце, дык вось захварэла ў яго жонка... Ён, ведаеце, туды-сюды, туды-сюды,—нічога!.. Што рабіць! А паміраць ня хочацца: баба маладая, здаровая, толькі вось, браткі мае, жаночая хвароба такая, ведаеце, у яе ўбілася... І што-о-о-ж вы думаеце?! Павёз ён яе аж у Ленінград!..

— У Ленін-гра-а-а-ад??

— Гммм!?

Зьдзівіліся ўсе ў адзін голас.

— ... Але, браткі мае, у Ленінград!.. А потым операцыю зрабілі, ды, паверыце, такую, што ніхто тут у нас і ня браўся яшчэ!..

— Вось, каб гэта мо' туды?!—калупаючы сырую зямлю, кажа Лёкса.

— То-о-о-олькі туды!.. А не, папрабуй, хлопча, можа і ў Менску табе якую радачку дадуць!.. Ляж у больніцу!..

— Трэба будзе папытаць шчасьця!.. Але каб пашоў у Чырвоную армію, дык там-бы мо' мяне вылечылі!..

— І гэта не паўрэчы!..—і, памаўчаўшы, зьвярнуўся ўжо да ўсіх нас.—Прыпякае!.. Цяпер, мусіць, мужчынкi, цэлы тыдзень прадзяржыць пагодка?!.

— Павінна!.. Маладзіком пачалося!..—падняўшыся, гаворыць Міхалка, і доўга глядзіць у бок запушчанага хутару з люстраной сажалкай пасярод.

— Майсей!?!—ажывае ён,—Майсей! Пойдзем паловім трохі рыбы ў сажалцы!?! Аднак вада цяпер цёплая і брэдзень тут.

Усе мы з радасьцю ўхапіліся за яго думку і, павольна падняўшыся, ды пазяхнуўшы, пашлі к сажалцы.

Ідучы, я скрозь прызму сваіх адчуваньняў думаў:

— Вялік чалавек і ў малым, і таму дарагія яго нязначныя радасьці, няхітрыя думкі, але глыбокія

і чыстыя пачуцьці!.. Бо і ў самым нязначным—
крыецца вялікая жыцьцёвая таемнасьць!..

Вышэй падымалася малінавае сонца, калацілася
далёкая блакітная даль і моцна пахла балаціной, тра-
вою і хваёвай смалою...

1927 г.

Хут. Ямны.

НА ПОЛІ

I

Няпрыветна-халоднай жаўцізнай усміхнулася раница і зьлілася з адміраючым лісьцем бяроз і ліпды прыпала к роснай пажоўклай траве за гумнамі.

У гэты час і космы сонца гультайна вышаўзьлі з-за няроўнага берагу лесу, паказыталі трохі мутна-валавяныя і рэдкія хмары і з мокрай цяжкасьцю апалі на ральлі.

Драліся на вёсцы маладыя пеўнікі. Сакаталі куры. Вераб'і цэлымі чародамі поўзаліся па кустох пад вокнамі хат і стараліся перамагчы ўсе зыкі ў вёсцы.

Падняўся вецер і разагнаў слабыя, мокрыя хмары.

А як паднялася вышэй яно і пачало сушыць расу на траве, тады павуціна доўгімі бліскучымі ніткамі пачала паўзці ў паветры.

Тады-ж і Пятрок выехаў на сваім гнядым узмяцаць свой папар, які заскароджаны і за доўгі час

выпетраны, шырока ляжаў за вёскаю, упіраючыся адным канцом сваім у Петракова гумнішча, а другім—недзе далёка губляўся з блізка падышоўшымі палосамі суседняе вёскі Курасьлепіцы.

Пятрок і сам добра ня ведаў мяжы свайго кавалка. І вось праз гэта кожны год у яго была цэлая вайна з сваім суседам па паласе, пакуль не ўстановаць як сьлед мяжу.

Мяжа то была вызначана здаўных, але кожны з іх хацеў адціснуць яе на дзеве баразны, пабольшыць свой палетак. Вось таму замест мяжы і была толькі адна няглыбокая разора. І мяжа ўстанаўлялася проста: хто хутчэй засяваў свой вучастак—за тым і заставаліся гэтыя спрэчныя дзеве баразны.

Так вялося з даўных-даўна, аж ад дзядоў Петрака і яго суседа Кузьмы.

І тады яны так ваявалі, як цяпер іх унукі.

Ня раз на сходзе ці на полі ўвосень, горбячыся ў шэрых сьвітках ад рэзкага сіверу, казалі суседзі Петраковы ці Кузьмовы суседзі, смаркаючыся ў халодны кулак:

— Ось, дурні!.. Ніяк не разьбяруцца!.. Прадсельсавету трэба пазваць сюды—і ўсё дзела будзе ў шапцы!..

— Прадсельсавету!.. Ён на месцы тут, значыцца, як-бы вам сказаць, мужчынкі, наогул...

Але ня слухалі гэтых парадаў ні Пятрок, ні Кузьма. Яны адразу браліся за грудкі, доўга вадзіліся, саплі і, нарэшце, так і разыходзіліся.

У гэтым годзе вышла так, што і Пятрок, і Кузьма на сваіх сумежных палетках будуць сеяць жыта.

Якраз падышла зьмена, і адзін перад другім, стараючыся зрабіць як найхутчэй засеў, апярэдзілі нават і сваіх суседзяў, каб як-небудзь скончыць справу так і каб захапіць гэтыя праклятыя дзёве баразны.

Як у Петрака, так і Кузьмы папар ужо быў узораны і адначасна паскароджаны. Кожнаму ім яшчэ трэба было падвесці на свае палосы гною, бо гэтага патрабавала сівая сялянская практыка ды яшчэ і галоднае высушанае поле.

Рана ўстаў сёння Пятрок. Намацаўшы ў цёмных сенцах чарпак, плёхнуў ім у вядро халоднай вады і лінуў сабе на чорныя рукі і гэтакі-ж твар, увесь у змаршчаках, у рыжа-пруткай шэрсці ды з балючым нечым у шэрых вачох. Потым збольшага абцёрся рукавамі сарочкі і ўвайшоў у хату. З хуткасьцю, з якой і памыўся,—выцерся чорным трапкачом і тады палез за стол.

Худая і хворая, надарваная цяжкой працай яго жонка Ганна, пасьпела ўжо адварнуць цэлую гару гарачай, у вялізнай пары, бульбы і паставіла яшчэ даёнку агурочнага расолу.

Святочнымі днямі, лезучы за стол, калі-небудзь хрысьціўся Пятрок, але ў буднія дні ён гэтага не рабіў ніколі.

— Часу няма, не да гэтага!.. У свята крыж на сабе налажыць—гэта другая справа, а буднім днём—

не канешне гэта і трэба!..—так, прынамсі, падумалася Петраку, як залез ён за стол і, моршчачыся ды шыкаючы, качаў гарачую бульбіну ў роце, а вачыма шукаў сярод груды лыжак «сваю»...

Сьпяшаўся за гэтай работай Пятрок і ўжо канчаў паўдаёнкі расолу, калі Ганна прынесла вялікую гліняную міску сыраквашы.

— Пасьля расолу добра будзе і сыраквашы!..
Трэба ачэрпаць хоць трохі!

І, кінуўшы расол, Пятрок узяўся за сыраквашу і пакуль Ганна схадзіла ў клець упарадкаваць там гладышы, і вярнулася, каб разам з ім зьесьці гэтае сыраквашы з гарачай бульбай,—Пятрок ужо на дне ў місцы боўтаўся лыжкай.

Ганна хацела нешта сказаць, потым адышлася к печы, зірнула ў чалесьнікі і, успомніўшы, як летась яна бегла цераз гумно разводзіць Петрака з Кузьмом і, бягучы, зьбіла аб камень вялікі палец на назе, яна зірнула на гэты без пазногця палец і падала:

— Ты-ж глядзі, Пятрок, каб і сёлета ня было так, як і летась!?

— Як?

— А так!.. Каб ня зьбіраліся людзі з усяго сяла разводзіць вас, дурных... Прадсядацеля ўзяў-бы ці што?!—нясьмела параіла яму Ганна і, ухапіўшы чапялу, палезла з ёю нечага ў печ.

— Ты ведаеш што? Ды я яго, гада, там на месцы палажу, калі што!—вылазчы з-за стала заявіў моцна Пятрок.

Ён здаволена ўхмыльнуўся і пачаў нацягваць на сябе шэрую сьвітку, шукаючы вачыма па лаве шапкі...

— А божа-ж мой!.. То ты гэта і зробіш?! Глядзі, чалавек!.. Адвага твая!..

Спуджана ўставіла яна свае карыя, выцьвілья вочы на Петрака, але той, доўга не гаворачы, вышаў на двор і запрогшы ў плуг гнядога, паехаў на палетак, нават і не заходзячы ў хату.

І ўжо зварочваючы за гумно цераз іржышча на свой загон, думаў аб гэтым Пятрок, а як абарваліся гэтыя думкі, тады толькі мігнулася слаба на паверхні мазгоў ці го ў пачуцьцях:

— Погода сёньня вельмі-ж слаўная... Араць будзе дык за мілую душу... А з Кузьмом сёньня патузаемся!..

І пачаў абворваць межы.

Ішоў паволі конь, махаючы ў тахт хады, з раздутымі храпамі і напружанымі на іх жыламі, галавой і слаба сьцябаў густым хвостом.

Скіголіў плуг аб маленькія каменчыкі па акладні. А за ім, з нейкай нэрвовасьцю, часта ступаючы то тэй, то тэй нагой з баразны на іржышча і наадварот, ішоў Пятрок ужо нічога ня думаючы.

Думкі неяк дзіўна перасыпаліся, на паўдарозе абрываўліся і не давалі яскравага ўяўленьня прадума-

нага. Толькі шырока і востра адчувалася недзе глыбока ў пачуццях радасьць працы ды яшчэ сыравата-мяккі пясок пад босымі нагамі. І тады ўздумалася:

— Гэта-ж цэлы канец току я наклаў хлеба... І се-на больш як летась. Узьмяшаю я гэты палетак ды толькі і рупіць будзе, што бульба!..

І ўсё араў ды араў, аж пакуль не дайшоў да спрэчных з Кузьмою баразён...

— Тпбр!..—нацягнуў Пятрок лейцы і зьняў шапку, абцёр ёю свой лоб і твар. А тады, паставіўшы яе над вачыма, пачаў углядацца ў бок Курасьлепаўкі: ці ня відаць мо' адтуль Кузьмы.

Пыліла дарога.

Трохі прабавала калаціцца ад зямлі нагрэтае сонцам паветра. А за шэрым іржышчам, каля хлявоў вёскі, нехта калупаўся з канём...

— Няйначай Кузьма гэта гной падчышчае за хлявамі... Ці ня думае ён вазіць яго сюды?

Ён радасна ўсьміхнуўся, кінуў шапку на іржэўнік свайго суседа, плюнуў на чорныя далоні і, трохі іх пашараваўшы, узяўся за ручкі плуга.

— Сёлета маё брала!—і з нейкім няпэўным адчаем пагнаў каня, адводзячы новую сабе баразну.

II

У такі-ж самы час, калі і Пятрок, устаў і Кузьма і, насёрбаўшыся аднэй і такой-жа самай стравы, што і Пятрок, ды парадзіўшыся з жонкай наконт

работы на сёньнешні дзень, пашоў з сваім большым сынам Зьмітром, дванаццацігадовым хлапчуком, у хлеў накідаць гной.

— Недаджэ ён,—падумаў Кузьма пра Петрака, накапаўшы воз гною і запрагаючы ў яго свайго сівага каня,—сёлета, як і летась, мае будучь гэтыя дзеве баразны. Вывезу я гной раней-ткі за яго, а там бог-бацька!.. Паколькі я летась карыстаўся і ўвёў у падатак—павінна застацца за мной і сёлета... І ўжо вывез Кузьма свой воз на дарогу і тут-жа ўздумаў, што згрэбач забыўся, ня будзе чым гной скідаць... І калі ішоў назад, дык заўважыў, што нехта раней яго вазіў гной каля яго двара і вялікімі кавалкамі пасеяў па дарозе, ды яшчэ з яго воза зьехала вялікая плітка гэтага гною...

— Нашто, каб дарэмна прападаў ён!?.—буркнуў у свае пруткія вусы Кузьма і памеркаваў быў узлажыць гэты ўвесь гной згрэбачам, але паказалася яму такая работа вельмі-ж нявыгоднай і маруднай, і ён, зірнуўшы на сваё тоўстыя, заскарузлыя і чорныя, як гэты згрэбач пальцы, падумаў:

— Эт, адзін чорт, што гэты згрэбач, што рукі!.. Раз дзеля гэтага стаю, дык шкадаваць іх нечага, абмью!.. Ня панскія яны!..

І, убіўшы згрэбач у гной на возе, Кузьма падкасаў рукавы ў кашулі, і пачаў зграбаць увесь гной з дарогі. Згроб яго, прыпляскаў да таго, што на возе і, абцёршы рукі аб балясы драбінкі, а потым аб порткі, пагнаў каня.

А як ішоў ён за возам каля Сымонавага саду—не ўцерпеў і, уткнуўшы ў частакол свой твар, які крыва ўсьміхаўся пад бінаватай шапкай, крыкнуў нявестцы Сымонавай, Александрыне.

— Падай ты, Александрыначка, яблычкаў з пару!?

Тая, гойдаючы шырокім задам і нічога ня кажучы, падняла некалькі яблычкаў з-пад яблыні і панесла яму, высока перастаўляючы босымі, бурачкова-тоўстымі нагамі ў густой крапіве.

— Гэта-ж умарыўся я, дый сьліну вельмі-ж пagnала... Дай, думаю сабе, папрашу яблыка!..—гаварыў Кузьма, бяручы ад Александрыны яблыкі ў свае каравыя, пахнучыя гноем, рукі.

Змоўчала Александрына і толькі ў знак згоды ці чаго там кінула галавою і, адварнуўшыся, пашла ў глыб саду, а Кузьма яшчэ раз абцёр правую руку аб калошыну порткаў, потым узяў яблыка, выцер яго аб кашулю і пачаў са смакам есці, ідучы за возам...

Толькі зусім ужо пад'ехаўшы да свайго палетку, Кузьма ўгледзеў, як Пятрок разганяў загоны.

Раптам кінула яго ў жар, паляцелі адзін за адным абрыўкі думак:

— Кончу я яго тут, усёроўна кончу!..

— Плуг зламлю!..

— ... Я ня ведаю, што я яму зраблю!..

І тады-ж, сярод гэтых кавалкаў яшчэ адна думка выплыла, цьмяна-няпэўная, але здавальняюча-радасная:

— Ці чорт яму даў араць?! Не пасьмее!.. Усё-ж такі я дужэй за яго, дый гады мае старэйшыя... Так, блізка, на гадкоў восем яшчэ пузырыцца яму да мяне!..

Пятрок араў моўчкі, як-бы не зважаючы на ўсё гэта, а Кузьма, паставіўшы каня з возам у другім канцы свайго палетку, пашоў к Петраку глядзець, ці прыараў ён, Пятрок, к сабе тыя дзеве баразны, што ўжо два гады былі за ім, Кузьмою...

Па суседзтву з Петраком аралі свой папар Амяльлян і Рыгор, а там яшчэ далей іх мяшаў ворыва Вінцэсь... Як толькі ўгледзелі яны, што Кузьма ідзе,—дааралі барозны, а Вінцэсь стаў на палавіне баразны.

Паставілі коняў і, ахопленыя цікавасьцю, не сьпяшаючыся, пашлі на мяжу між Петраковым і Кузьмовым загонам.

Вінцэсь—пражыўшы сорок тры гады і сорок тры разы быўшы ўжо на судзе ў сьведках—ішоў памалу, дастаючы з-пад поясу бараньні капшук з табакай і паперу з шапкі, ды паволі думаючы.

— Не канечне мне і лезьці ў гэту кашу... могуць зноў за сьведку запісаць... А Кузьма, мусіць, здорава і ўзлаваўся, калі гэтак скоро сігае... Ну, і будзе-ж тут работа, эх-х!!

А Кузьма, з непамернай цікавасьцю, аж галаву, як бусел, падняў угору, ішоў як найхутчэй, каб убачыць, што зрабілася з дзвюма спрэчнымі баразнамі...

Ён толькі раз кінуў вокам на суседзяў і потым, убачыўшы, што мяжа, якая ад часу ўжо трохі была і парасла дзікаю травою, а цяпер чорнай разорай ад'ехала ў яго палетак,—стаў, і, пляснуўшы растапыранымі тоўстымі пальцамі па сваіх сьцегнях, трагічна выцадзіў, ківаючы ў тахт гаворкі галавою:

— А бо-о-о-жа-ж-ж мой! А гад-жа ты смалены!? —і ўжо болей пастаяўшы ды нэрвова пацерабіўшы вусы, звярнуўся да Амяльяна, які стаяў каля яго і круціў цыгарку.

— Ну, зірні ты адно, братка Амяльян, што ён гэта мне зрабіў!.. Гэта-ж маё роднае, крывавае раскалупаў, каб ён, даў бог, сэрца гэтак раскалупаў сваёй жонцы... дзеткам!..

Амяльян махнуў галавою, выяўляючы гэтым ні то згоду з Кузьмой, ні то здзіўленьне, і, палэпаўшы па кішэнях у сьвітцы, шукаючы сярнічак, адварнуўся назад.

— Рыгор, сярнічкі ты маеш?

Залэпаў і Рыгор па кішэнях і, азірнуўшыся ды ўбачыўшы Вінцэся, кінуў цераз загоны:

— Ідзі ты хутчэй ды нясі агонь!—і зьмяніўшы голас, ужо цішэй дадаў,—гэта-ж я дома забыўся сваіх сярнічак, каб на іх пярун! Пад старасьць зусім няма галавы... Дзе пакладзеш, дык колькі находзішся, пакуль уздумаеш тое месца... Надоечы, гэта я быў у лясніцтве, дык там мне далі квіток...

— А што ты думаеш?!—перабіў яго раптам Амяльян і, адышоўшыся ад Рыгора ды паставіў-

шы босыя ногі на сьвежай, трохі цёплай ад сонца ральлі і гледзячы ў бок то Петрака, то Вінцэся, які падворваўся ўжо к чарадзе, гукнуў:

— Скарэй ты там, хай цябе маланка! Гэта-ж ідзе, усёроўна, як назаўтрае трэба!..

— Пасьпееш!..—адазваўся Вінцэсь і нешта ціха, сам сабе забубнеў пад нос.

Плавалі здаровыя і вясёлыя галасы. Крычалі цяжка вароны і, шумна махаючы крыльямі, нязграбна садзіліся за Пятраком на ральлі..

Звонкія і прарэзьлівыя гукі плылі з канца вёскі (як-бы то быў звон касы ці то адсякалі на кавадле жалеза). Яны мяшаліся там з слаўным жаночым голасам і так даляцеўшы аж сюды, на загоны, расплываліся тут дзіўнай музыкай..

Падышоў да чарады Вінцэсь і ў гэты-ж час пад'ехаў сюды і Пятрок і, спыніўшы каня, абцёр рукавом пот на ўстрывожаным, крыху зьбялелым твары і, не сьпяшаючыся, падышоў да мужчын.

Вінцэсь падышоў к грамадзе, адварнуўся ад ветру, затуліў бараду ў каўнер сваёй сьвіткі і, чыркнуўшы сярнічкай, пачаў прыкурваць сваю тоўстую цыгарку, паглядаючы адным вокам на мужчын і няясна думваючы:

— Чорт яго бярэ, няхай вайдуюць самі з сабою, абы я ня бачыў... А ткі будзе тут работы!..

Да яго па чарзе падышлі Амяльлян і Рыгор і пачалі прыкурваць.

— Дзень добры вам!..—спуджана-нясьмелым голасам кінуў Пятрок і пачаў у кішэні сваёй зрэбнай сарочкі шукаць пачак учора купленай у коопэратыве махоркі...

— Добры дзень, то добры, але нашто ты, маць твая дыхала, мае дзэве баразны пераараў?! Га?! Гэта ты думаеш я табе дарую?!.

— Гэткія яны і мае, як твае!..—ня гледзячы на Кузьму, адказаў Пятрок і, дастаўшы махорку, пачаў рваць з газэціны кавалак на цыгарку.

— Як гэта яны твае?..—зачырванеўся ад злосьці Кузьма.

— Да ці помніш ты, сукін ты сын, як мой дзед, нябожчык, хадзіў яшчэ да старога пана купляць гэтую дзесяціну, і ён тут капец паставіў?! Ты ведаеш, дзе мяжа?..

І з гэтымі словамі Кузьма падбег к барознам і рукамі адварнуў скібы ральлі, каб паказаць старую мяжу.

Амяляян зацягнуўся і пусьціў цераз жорсткія чорныя вусы хмары дыму, потым не сьпяшаючы падышоў сваімі маленькімі крокамі да Кузьмы і з раўнадушнасьцю зірнуў цераз яго плячо.

Відаць было, што ён больш цікавіўся работай Кузьмы чымсьці месцам сапраўднае мяжы.

Гэтак зрабіў і Рыгор.

Толькі Вінцэсь стаяў на адным месцы, на скібах ральлі, і моўчкі пазіраў на вёску.

— Бачыш ты, сьвінячае рыла, дзе мяжа?.. Га?.. Ты бачыш, каб ты ня ўбачыў сонца і цябе сёння твае ўласныя дзеці?.. Ты цяпер бачыш, ці не?.. Скажы ты мне?..

Церабіў скоранька Кузьма і што дальш, больш ярыўся.

Маўчаў Пятрок і ўсё стаяў на адным месцы, круціў заскарузлымі, чорнымі ад работы на зямлі, пальцамі цыгарку. Калацілася яна ў яго руках і нешта дрыготна-спуджана гуляла па яго твары.

Маўчалі суседзі, толькі адзін Вінцэсь на некалькі крокаў падаўся яшчэ дальш у бок ад чарады. Аднак, ён быў поўны вострых думак, і тут, сярод гэтай чарады лавіў кожнае іх слова.

— Бачу!.. Ну, бачу, ну!.. Ты летась араў—тваё шчасьце, я сёлета—маё... Не твае ўжо гэтыя барозны!..

— Як гэта не мае?.. А падатак хто за іх плаціў летась?..

— Дармо!.. Летась ты плаціў, а сёлета буду я плаціць за іх!—ціха, але рашуча сказаў Пятрок, зацягнуўся цыгаркаю і адварнуўся да Вінцэся.

— Вось якія яны твае!!!—і ахоплены дзікай злосьцю, Кузьма скамячыў здаровую фігу і з сілаю сунуў Петраку ў нос.

Гэта Кузьма зрабіў так нечакана і з такою сілаю сунуў, што, не чакаўшы гэтага, Пятрок спачатку адкінуў галаву назад, як-бы выпіваючы да дна чарку, а потым, ня стрымаўшы роўнавагі, паляцеў плячмі

на сырую ральлю, висока задраўшы ўгору босыя і чорныя ад гразі ногі.

Усе зарагаталі, нават Вінцэс і той, забыўшыся на ўсё, падбег к Петраку і скрозь рогат усхліпнуў:

— Лоўка садануў, каб на яго пярун!..

Як п'януць, усхапіўся Пятрок, і што трэба было чакаць: пачаў накладаць па галаве Кузьму.

Той, выцягнуўшы перад сабою рукі, моўчкі адступіў назад, пакуль не зачэпіўся сваім шырокім лапцем за разору. Тут ён паваліўся...

Як зьвер, накінуўся на Кузьму Пятрок і пачаў біць яго ўжо ляжачага, нібы спаганяючы гэтым доўгасутрыманую злосьць за некалькі год.

Круціўся Кузьма, як уюн, хапаўся рукамі за скібы і нарэшце, як-бы аб нечым здагадаўшыся, ён перавярнуўся і з усяго размаху пляснуў цэлай жменьнай зямлі Петраку ў твар.

Пятрок сеў з каленьмі на Кузьму, ухапіўся за вочы і з праклёнамі пачаў выціраць іх кулакамі.

У гэты час Кузьма папрабаваў як-небудзь выбрацца з-пад Петрака, але Пятрок, кінуўшы гэтую работу, пачаў душыць Кузьму зноў, рыкаючы ад болю і скрыгаючы зубамі.

Пакінулі яны біцца, і цяпер, толькі абняўшыся, як добрыя і блізкія прыяцелі,—качаліся па ральлі, поўнячы прасторы лаянкай і крыкам...

— Гых!.. Га-а!.. Вазьму такі, кішкі з цябе вон!..

— Г-г-гмух!.. Пранцы-б цябе р-р-развелі!..

— За паяскі бяры, за паяскі!..—крычаў, перабі-
ваючы ўсе галасы, нямаведама каму Амяльлян.

— У паджывотніцу яму, сукінаму сыну!..

— Го-го-о-о-о!.. Так, так!..

— «Рускім барцом» бяры яго!.. На лапаткі
к-к-кладзі!..

Кузьма з Петраком забыліся пра бойку і поў-
насьцю ўвайшлі ў борканьне..

З чыстага блакітнага неба сьмяялася сонца. Ве-
цер-раздольнік налятаў на чараду мужчын, падхоплі-
ваў гам здаровых галасоў і весела нёс іх за высокія
межы к лесу.

Упёршыся рукамі ў калені, сагнуўся Вінцэсь над
Кузьмой і Петраком і з нейкай сьветлай ра-
дасьцю ў выліняўшых вачох, успамінаючы сваю
малодосьць, назіраў за імі, смокчучы мокры канчар
цыгаркі, а воддаль стаяў у плузе Петракоў «Гняды»
і з халоднай абыякасьцю пазіраў на гаспадара...

— Што гэта тут такое ў вас робіцца, мужчын-
кі?..—раптам ацвэразіў усіх незнаёмы і зусім чужы,
у гэтым для іх блізка знаёмым гаме, голас...

Хто стаяў—азірнуліся і, убачыўшы постаць свай-
го старшыні сельсавету, вінавата ўхмыльнуліся.

Амяльлян-жа, паздароўкаўся і, вымаючы таба-
ку, кінуў:

— Гэта-ж, на ліха ім, барозны не падзяляць...
Нямнога тут іх, а бойка ідзе воеў ужо цэлую
гадзіну!..

Вінцэсь, заўважыўшы старшыню, зноў адышоўся ад чарады і пачаў углядацца ў бок вёскі.

— Дык што-ж гэта?..—закратаў мяккімі, даўгімі вусамі старшыня і пацёр шэрсць даўно нябрытай барады.—Чаго гэта вы дзівіцеся ўсё?.. А ня можаце разьвесці іх ці што?..

І ўжо грозна, па-начальніцку:

— Чаго гэта вы качаецца, як сьвініні?! Га?!

Неяк вылузаўся з-пад Петрака Кузьма і, усхапіўшыся, ды раз-по-разу плюючы ад набітага ў рот пяску, залапатаў, ледзь пераводзячы дух.

— Гэта-ж, бачыце самі, таварыш-грамадзянін, што два гады... увёў у падатак і ў страхоўку... Плаціў усё... А ён яшчэ б'ецца, каб яму, даў бог, кашаль грудзі ўзьбіў вышэй носа!..

— Што ўвёў у падатак?.. Чаго ён?..—не зразумеў старшыня.

Падняўся і Пятрок і, гледзячы на старшыню адным вокам, бо ў другім было поўна пяску, пачаў глумачыць ён, як гэта так вышла, што прышло ім да бойкі...

— Гэтак у нас кожны год, таварыш-старшыня!.. Прывыклі мы да гэтага ўжо!..

— Іншы раз бывае яшчэ і лепш, усё сяло збіраем!..—дадаў Кузьма і пачаў шукаць пад сьвежымі скібамі ральлі мяжу, каб паказаць старшыні прычыну іхнае бойкі.

Сонца зьвярнула з паўдня, пакуль разабраў старшыня іх спрэчку і вызначыў ім мяжу.

— Трэба так, каб было аднаму і другому—табе баразна і табе!.. Не хапайцеся вельмі, хлопцы... Ці многа гэта вам трэба гэтай зямлі?.. А калі ды ўступіць адзін другому трохі, дык, думаеш, ужо і пабяднееш?.. Га?.. Не забярэш яе, зямлю гэтую, з сабой «на той сьвет»... Зараз зямлі будзе аж па горла... Каморніка чакаем толькі, зараз прыедзе разьбіць яе, як гэта сьлед... Самі-ж вы на сходзе пастанавілі!..

— А што ты думаеш?..—азваўся Пятрок.

— Дык яно правільна!..—цярэбячы бараду, адазваўся і Кузьма.

— Правільна то правільна, але нашто ты, калі гэта ведаў, кашулю яшчэ новую мне пашастаў, вочы пяском засыпаў, рэжуцца вельмі-ж, ды яшчэ фігу так сунуў, што аж нюхаўка бульбінай паднялася?!—выціраючы рэштку пяску з вачэй, пакрыўджана заявіў Пятрок.

— Злосьць, брат!..—і падумаўшы трохі.—А зямлі хопіць яшчэ на наш век, абы здароўечка!..

— Не гады нашы дужацца гэтак праз яе і жываты надрываць!..—падаў Кузьма і, моўчкі падышоў ён да коліка, што разьбіваў спрэчныя дзьве баразны напалам, вырваў яго і адкінуў у бок ад сябе.

Усе здзіўлена пазіралі на Кузьму, нават Вінцэс і той ахнуў, убачыўшы гэтае, прывыкшы бачыць вырашэньне такое справы толькі цераз суд.

— Ары, Пятрок, гэтыя праклятыя барозны, летась я карыстаўся, ну, а сёлета ты... Аднолькава будзем багаты!..

— Ну, і пападзе-ж гэтаму Кузьму ад жонкі!.. Ну і пападзе-е-э!..—сам сабе здзівіўся Вінцэсь...

А закурваючы сьмярдзючы самасей, вінавата ўсьміхаўся Кузьма і нешта расказваў Вінцэсю, муціць, аб новай малатарні, што нядаўна набылі колектывам суседзі.

Пятрок-жа ня мог глядзець нікому ў вочы і ўсё стаяў каля свайго каня і памалу, але старанна выбіраў з-пад хамуціны грыву.

1926 г.

ВЯСНОВЫ ПРАМЕНЬ

I

Пад шчодрым праменьнем вясеньняга сонца, на чорным і яшчэ голым узгорку, густа прэла маленькая шэрая вёска.

Пухлі лагчыны. Набрынялі рэкі.

Худыя, калматыя з зімы сялянскія каровы моўчкі хадзілі па голым папары і шукалі леташняе пажоўклае травы.

Пелі жаваранкі. Цэлаю аркестраю сьвісталі шпакі. Нехта мякка гукаў за мокрымі паплавамі, і неба, з дзіцячымі вачыма, прагна ільнула да сыравата-тлустай зямлі.

А Якім ужо з самай раніцы п'е і прапівае апошняю пяцёрку.

За доўгім брудным, не пакрытым аніякім абрусам, сталом, залітым душна-горкай самагонкай і раскіданымі, перад кожным з шасьцёх кампаньёнаў, кавалкамі сьлізкага селядца, жараных тараноў і мокрага хлеба,— прадаўшы суседняму гандляру-яўрэю сваю цялушку, раскашэліўся Якім.

Гідка і надвычайна прыкра ўбіраць у грудзі мутны туман адгону, які разам з удушлівым самасейным дымам плавае ў хаце...

Дым і туман гэты затапіў сабою: і чыстае вясновае паветра, і сонечна-яркае святло, і птушыную песьню, што скупа ўлівалася сюды...

І яшчэ ад неразборлівай і глухой гамонкі глум стаяў, ды прабаваў выкачвацца па-за шчыльныя маленькія, падбітыя да паловы, знадворку, мяляннем, вокны гэтага вясковага, патаеннага шынка...

Акрамя бруднай лаянкі, зыкаў ад сьлюнавых пацалункаў, пагроз і проста так п'янага мармытанья—дрынчэла, што разьбітая ў акне шыба, песьня.

Якім падпёр абедзвюма чорнымі, заскарузлымі далонямі свае даўно нябрытыя, шурпатыя шчокі, раскудзеліў па іх сівыя, мокрыя ад выпітай толькі-што самагонкі, густыя вусы, хваравіта заплюшчыў свае, у запаленыя ад доўгага п'янства, вочы і пакачваючыся з боку на бок, нізкім тэнарам пеў:

Вяду бяду, ой вяду бяду,
Ой бяда не вядзецца;
Пад вішняю, пад чарэшняю
Бяда спаці кладзецца..
Ой ляж, бяда, ой засьні, бяда,
Ды на ўсю ночку спаці,
А я, молада, маладзёнка,
Пайду мілага шукаці..

Гукі гэтай песьні давілі чорныя пракопчаныя сьцены, і з свайго цёмнага кутка строга пазіралі на гульцоў чорна-замызганыя «багі».

Ня лезла нешта ўсё гэта мне ў галаву і адначасна
ня думалася нічога...

Я прыпёрся к вушаку дзввярэй, ціха стаяў і нічога
не разумеючымі вачыма глядзеў, што рабілася перада
мною, і адчуваў, як востра-балюча ныла ў грудзёх...

Раптам кінуў Якім сьпяваць, абвёў сваім ціхім
поглядам усіх і, заўважыўшы мяне, — усміхнуўся,
узрадаваўся, падняўся і працягнуў ка мне рукі.

Я адчуваў і, нават, гэта бачыў, як яго мутна-чырво-
ныя вочы затуманіліся сьлязою, па ўсім твары разлі-
лася чырвань чалавечага сумленьня.

— Мікола!.. Міколка... друг неацэнны... Нічога не
кажы... не кажы ты мне... Вінават я, сабака!..

На момант усе змоўклі, а Якім сеў, наліў чарку
жоўтай катлянкі і дрыжачаю рукою падаў мне цераз
стол.

— На, вазьмі... За маё здароўе!.. За дзяцей маіх...
Ня судзі мяне басяка-п'яніцу... Тут ня я вінават...

Мне да болю шкада стала Якіма. Я ведаў, што
цяпер я нічым яму не дапамагу, не адцягну ад стала.
Я ўзяў важкую чарку, вышаў моўчкі на двор і з усяго
маху трэснуў ёю аб вуглавы хатні камень...

II

Якім—сусед мой, спрадвечны батрак і мой самы
лепшы таварыш. Яму цяпер за 65 гадоў пераваліла,
а помню я яго з моманту, калі стаў помніць усё наў-

кола сябе... На яго руках я гадаваўся. Таму ён і родны мне,—бліжэй як таварыш...

Ганяючы са мною разам летам у поле панскіх кароў—ён навучыў мяне грамаце. Пасля я сам яму чытаў свае творы, і ён першы з усіх...

Але што гаварыць!.. Ён тады, у тую навек для мяне памятную майскую раніцу, абняў мяне, пацалаваў і з слязьмі глядзеў у мае ўрачыстыя вочы, плакаў слязьмі радасьці, захліпаючыся гаварыў:

— Сынok мой дарагі... уцеха мая...

І вечарам піў.

Піў ён заўсёды ў самыя ўрачыстыя, радасна-хваляючыя моманты.

А пачаў піць з таго часу, як я яшчэ малым быў і падпаскам служыў у яго, а яму, помню, амаль ня кожны дзень жонка Алена полудзень у поле прыносіла. Высокая яна была, поўная, жыццьярадасная, з такім добрым, прыгожым тварам...

Асабліва душа мая мела ад воч і ўсьмешкі большай дачкі Якіма Волькі...

Вочы яе я раўняў заўсёды з незабудкамі рачнымі, а ўсьмешку—з ўсьмешкаю ранішняга сонца... Мо' таму і засталася на ўсё жыццё маё вяліка-радаснае, што я так і люблю заўсёды і нязьменна,—гэта вясну з яе майскімі раніцамі і незабудкамі, бо страсна любіў Волькіны вочы і ўсьмешку...

Тады яшчэ ня піў Якім...

... Вясною было. Пасучы статак ля бору, я з Якімам плялі лазовыя кашы, седзячы над ракою. Смялі

каровы прыпалі к сьвежа-сакавітай прырэчнай траве, а каля смуглага бору—жменькамі рассыпаліся авечкі...

Ціш.

Сонца мела над намі, жартавала рачушка, кланялася нам недасьпелае жыта з таго берагу... Мы паволі гаварылі, Якім чакаў, калі жонка прынясе полудзень...

— Сынok мой!.. (Так заўсёды ён мяне зваў). Ты яшчэ слаба ведаеш... слаба...

Кінуў Якім пераплятаць кош і з вялікім натхненнем у вачох абвёў вельмі прыгожы, жывы куток прыроды, дзе мы сядзелі...

— ... Каб ты ведаў, як прыгожа ўсё!.. Як жыць радасна!..

— Ведаю, Якім!..—махінальна і ня думаючы, адказаў я, угледзеўшыся на дзівосныя пералівы ракі.

Якім глядзеў на мяне і сабіраўся ўжо нешта сказаць, як раптам шуснулі к нам авечкі, зараўлі каровы і згрудзіліся ў кучу, ды сунуліся ў кусты.

І не пасьпелі мы апамятавацца, а Якім схапіць сваю стрэльбу паядынку, як пачулі, зусім блізка нас — немы, разьдзіраючы сэрца, жаночы крык...

Памятую я, што ад гэтага жудаснага крыку я адразу-ж замёр і ўсё маё цела раптам пахаладзела, асунулася і зрабілася пустым і бяздонным, а сэрца моцна і балюча ўкалолася.

Шырокімі ў спалоху вачыма я глянуў на Якіма, а Якім, зьбялеўшы, як палатно, увесь скалануўшыся, ціха прасіпеў:

— Каго-ж гэта так?! Што-ж гэта такое?!

Ён бязмэтна пакруціўся на адным месцы, і пасіне-
лымі, трапечучымі вуснамі, ціха прасіпеў:

— Сынok, уцякай!!!

Не памятаю, як было, але вавёркаю я ўжо сядзеў на
каравай алешыне, што пагражаюча і дзівосна схілілася
над гутарліваю ракою...

Яшчэ больш перапалохаўся і здрыгануўся я, калі пада
мною прарэзьліва-коратка, з нейкім дробным водгуль-
лем у лесе, лопнула Якімава паядынка, і ён сам, дзіка
крыкнуў і кінуўся ў рэчку ды шпарка паплыў на той
бераг...

Зусім пада мною круціўся, скуголячы ад злосьці і
ляскаючы зубамі ды абліваючыся крывёю, вялікі
шэры воўк.

Дальш, за кустамі (як быў на зямлі, тады мне ня
відаць было) ляжала, распластаўшыся ў бясчуласьці,
гэтак сама акрываўленая Алена...

А з вёскі беглі людзі з каламі, крыкам і лямантам...

III

Пасьля гэтага здарэньня па жыцьцёвай рацэ пра-
плыло некалькі тыдняў.

На вёсцы людзі як у звон білі, што воўк гэты
шалёны, і Алена ашалее, калі радачкі ёй ніякай не
дадуць...

Сумны, як лес у буру, хадзіў Якім і маўчаў,—не
хацеў гаварыць са мною, а я нудзіўся, трымаўся асаб-
няком і ўсё думаў аб жудасна-крывавым здарэньні...

У вачох маіх стаяў гэты раптоўны выбухнуўшы малюнак, у сэрцы—Вольчыны сьлёзы над бясчулаю мацераю, галашэньні, пахмурная Якімава злосьць і ў думках—нейкая нямая, але востра-глыбокая апаска, палыном атруціўшая маю радасьць і гульні...

Тады яшчэ, падоўгу седзячы над абрываю ракі і забыўшыся аб сваіх недаплецёных кошыках, у мяне, у глыбіні пачуцьцяў, ішла нейкая добра нявызначаная мёю барацьба, ішоў глухі бунт, падыходзіў ён да граніц маіх думак і праліваўся ў гнеўна-нездаволеное... А потым, як сьціхла ўсё гэта—тады ціха, але настойна падымалася з дна душы напавярх радасьць і ўяўляліся Якімавы словы:

— Ты, братка, яшчэ ня ведаеш, як гэта жыць радасна!..

Тады яшчэ ня ціў Якім...

IV

Яшчэ больш перад намі мятнулася часу ў вечнасьць, і здавалася, што мы з Якімам пачалі ўжо трохі забывацца аб мінулым—радзей успаміналі, і Якім пачаў уваходзіць у свае заўсягдашне жыцьцёвае.

Толькі, як калі прыходзіла да нас у поле Алена, і як толькі мне кідаўся ў вочы яе скалечаны твар і пажованая рука—тады ў памяці маёй успываў з глыбіні забыцьця жудасны малюнак, і я доўга глядзеў у яе вочы...

Але дзіўная рэч—чым больш я глядзеў у гэтыя некалісь прыгожыя васільковыя вочы,—тым больш я заўважаў у гэтых вачох нейкі востра-шырокі, ліхаманкавы бляск... Гэты дзікі бляск выбіваўся з вачэй жудасным холадам, ледзяніў чужую душу, і я стараўся і сіліўся ўспомніць гэты погляд, які бачыў я дзесьці, але ўжо забыўся дзе...

І толькі потым, неяк само сабою, у памяці пражытага маляваўся шалёны погляд канаючага зьвера—і тады мне рабілася страшна і балюча, і я далёка адыходзіў ад Алены...

І вось адзін раз, калі я моўчкі і з бодем у сэрцы глядзеў так на яе, Алена неяк пакутна ўсьміхнулася, ад чаго на нудным яе твары выявіўся яшчэ большы душэўны боль і журба, узяла адной рукою мяне за шыю,—прыцягнула к сабе на грудзі і, гладзячы шурпатаю, запрацавана-мазалістаю далоньню мае вялікія, доўганястрыжаныя валасы, пяшчотна-ласкава нахінулася нада мною:

— Чаму ты, Міколка, заўсёды глядзіш на мяне так сумна і ціха?! Чаму заўсёды на вачох тваіх бачу я сьлёзы?! Дзе твая ранейшая радасьць дзелася, сыноч мой?! Сірацінка ты мая адзінокая!..

Гэтая ад душы першая нада мною жаночая ласка, ласка чалавека хворага, працятага душэўным бодем—мяне расчуліла да сьлёз...

Уткнуўшы свой чорна-загарэлы, палуплены ад непагоды і сьпёкі сонца, твар у яе калені,—я горка наўзрыд заплакаў...

Сьлёз было шмат, і яны ўжо даўно прасіліся іх выліць каб гэтым самым спаласкаць свае пачуцьці і затушыць імі пякучыя мае думкі, распаленыя даўнейшым здарэньнем і пакутай у Аленіных вачох...

Калі пашла Алена,—Якім, разам са мною адварачваючы кароў ад школы, ціха пасьвістваючы ў паветры пугаю, запытаў:

— І праўда!.. Чаму ты заўсёды такі маўклівы, асабліва, як прыходзіць да нас Алена?..

— Якім?.. Ты нічога ня бачыш?..

— А што?..—з сполахам запытаў ён у мяне.

— Неяк, хто яго ведае чаму, вочы ў Алены зусім іншыя сталі.. Трохі страшкаватыя... Як-бы вельмі-ж у яе што баліць!..

Якім патупіўся, трохі памаўчаў, глыбока зірнуў на мяне і, ціха ды нібы раздумваючы кожнае слова падаў:

— А што ты думаеш?.. Бачу, братка, і я гэта!..

І потым цэлы дзень са мною нічога не гаварыў.

V

— Ведаеш, што Мікола?!.—вечарам, гонячы дамоў з поля статак, зьвярнуўся да мяне Якім.—Заўтра я паеду ў Менск, а ты папасеш, пакуль я адтуль вярнуся, статак... На нейкі час к табе ў дапамогу

падойдзе Волька, а можа пан аканом каго другога дасцьць... А мне трэба.

— А чаго табе аж ў Менск?—увесь час уяўляючы Менск недасяжным для нас мужыкоў горадам, дзе толькі жывуць адны паны, здзіўлена і боязка я запытаў у Якіма.

— З Аленай, як я запрыкмячаю, нешта дрэнь!.. Баюся вельмі... Дый то, каб хаця позна ня было!..— цяжка ідучы і з нейкім абурэньнем казаў Якім.

— Ну, дык трэба было раней!..

— Раней, раней!.. Вучыш ты ўжо!.. Сам ведаю... А папытайся, ці адпусьціў мяне пан раней?..— пырскаючы злосьцю казаў Якім.

— Дый то адпусьціў мяне аднаго...

Я маўчаў і думаў аб хворай Алене, аб злосным, з каменным сэрцам пану, аб прыгожай Вольцы, якая заўтра будзе разам са мною пасьвіць кароў...

А назаўтра сабраў Якім за ўвесь час у дварэ службы ўсёй сям'ёй заробленыя капейкі і пашоў у Менск да доктара купіць для сваёй жонкі Алены лякарства...

Ужо трэці дзень, як я пасу адзін, без Якіма, з малым хлапчуком, што паставіў аканом мне ў пад-могу.

Бралася пад поўдзень.

Каровы падняліся, і некаторыя ляжалі ў цяньку пад кустамі і вяла перажоўвалі жвачку...

Мы затрубілі ў трубу і пагналі іх у двор.

Яшчэ здалёку мы пачулі, як каля парабковых хат нехта крычаў, галасіў, прыдушаным гулам раскачвалася па полю грамада людзей...

Калі пачуў я гэтыя трывожна-вострыя, працятыя небяспекай, нейкім жахам і сьмяротным спохалам, крыкі—ў мяне моцна сьціснулася і закалацілася сэрца, потым пацямнела ўваччу, а ў галаве цэлым роем думкі-дагадкі сыпнулі, наперабой адна перад другой засьпяшаліся заняць сапраўднае здарэнню месца...

А з цэлага хаосу аформлялася нешта адно, што азначала думку:

— Пажар—не пажар!.. Значыцца, сьмерць... забіваюць адзін аднаго!.. А мо' гэта... Алена?!—трывожна шавяльнулася ў мазгох, і тады зноў задрыжэлі перад вачыма малюнкi канаючага воўка і Аленыны вочы...

— Братка, гані ты адзін і запры... а я зараз!..—на бягу кінуў я падпасавічу і машынай паімчаўся к пасёлку...

Яшчэ здалёку я ўгледзеў вялізную стракатую чараду мужчын і баб, якая нешта гула, махала рукамі, перабягала з месца на месца, крычала, і, сярод гэтага крыку, я чуў плач, галашэньні, і гэты плач мне да болі напамінаў нешта такое знаёмае, нават роднае...

І толькі, калі бліжэй я падбег—тады без аніякіх думак спазнаў, што гэта плача—Волька...

І тады-ж яшчэ мацней абцугамі сашчаміла маё сэрца і крыўда, і боль, і шкода...

VI

Вакол Якімавай хаты гуў, працяты страхам, натоўп парабкоў і сялян з суседняй вёскі...

Чорна-каравыя ад старасьці дзверы ў сенцы былі наўскос забіты дошкай і спырсканы яшчэ сьвежай крывёю. У хату цераз вокны лазілі людзі, вылазілі, абыходзілі вакол хаты, спрачаліся, разважалі...

У глыбі сянец—жудасна, аж валасы на галаве становіліся дыба, голасам прыбітага канаючага зьвера нешта пішчэла, раўло, скуголіла, потым мякка біла нечым аб сьцены...

— Што гэта тут такое?..—трохі смутна, сам ужо дагадваючыся, баязьліва я папытаў у вялікай, худой і зусім старой ужо бабы...

Тая кінула на мяне сваімі падсьлепаватымі вачыма, яшчэ бліжэй нахінулася і, шапяляючы, выпадзіла:

— Няшчасьце, каласок мой!.. Алена ашалела!..

— Што вы кажаце?..—ні-то здзівіўся, ні-то спужаўся я.

— Але, але!.. Ды каб яшчэ толькі гэта?! А то і дачок пакусала сваіх... рукі ім пагрызла... твар... Ах, божа мой, божа!..—і пачала праціскацца наперад...

Мне ўсё стала ясна.

Я праціснуўся бліжэй да дзвярэй і ўбачыў, як мурзаючыся ў цёмна-чырвоную сваю кроў—жаласна плакала Волька. Прычытвала, як над нябожчыкам, Ганна (меншая Якімава дачка), ды раз-по-разу нешта мяккае, але моцна білася з крыкам у сьцены ў сенцах...

Як потым я даведаўся, гэта галавою білася аб сухія сьцены Алена...

І тут-жа я ўгледзеў самае жудаснае, што востра і несцьярпіма-балюча рэзнула мяне па сэрцу і сьлед той, нявыказанага людскога гора і пакуты, застаўся аж па сёнешні дзень страшна-незажываючым рубцом..

Цераз поле, проста нацянькі, бег проставалосы, шэры, абветраны і запылены чалавек...

Бег ён моўчкі, спатыкаўся, але ўжо значна аслабеўшы.

Шмат хто ўгледзеў яго, і, пакрыўшы вочы ад сонца далонямі, пачалі ўглядацца на незнаёмца, які путаўся ў ярыне і сьпяшаўся к натоўпу...

Ніхто не апазнаваў яго, і толькі як падбег ён бліжэй,—Волька сарвалася з месца і рынулася на-сустрэч...

— Татачка!.. Даражэнькі мой!..—загаласіла яна, будзячы сваім крыкам засмагла-палкае і гарачае паветра...

Усе зжахнуліся і расступіліся, а Якім, ні на крок не сунімаючыся, падбег моўчкі да дзвьярэй і з сілай, наколькі яна яму дазваляла, пачаў рваць ад дзвьярэй нядаўна прыбітую дошку...

А гэтым часам за сьцяною, як знарок, заціхалі стагнаньні і ўдары жывога чалавечага цела аб сухое бярвеньне будыніны...

Паддалася дошка і востра-візгліва крыкнулі сьвежыя цьвікі, вылазячы з вушакоў.

У гэты час пярэднія з натоўпу шуснулі назад, а заднія іх ня пускалі, і ў свой чарод пёрлі наперад паглядзець, што будзе рабіць гэты дзіўны чалавек...

Не пасьпеў Якім адпёрці дзьверы, як да яго з чорнага рота сянец кінулася нападўголая, у крыві, растрапаная, з разьбітай, скалечанай галавою—жанчына... Якім спачатку падаўся назад, а потым, наставіўшы, як-бы баронячыся ад палкага агню, ёй рукі, з дрыжэньнем у голасе, праз сьлёзы пазваў:

— Алена?! Аленка?! Ты пазнала мяне?!

Адзін толькі момант нярухома пастаяла Алена перад Якімам і зусім так, як калісь, ласкава-пяшчотна сказала:

— Якімка мой!.. Ты бачыш, якая я?!..—і, ашчапіўшы сваімі чырвонымі ад крыві і сьвежа-разьбітага мяса рукамі яго шыю, яна павалілася і—абцяжарыўшы яго постаць—прыгнула на калені..

Ён моўчкі трымаў яе, а яна, затарнаваўшыся ў яго руках, пачала канаць...

Плакаў Якім, плакалі яго дзеці, плакаў натоўп, і ў гэты-ж час сьвежай крывёю плакала маё сэрца і пацуцьці...

.....

Нешта тыдні два ці нават тры набылі ў вёсцы Волька з Ганнаю пасья сьмерці маці, а потым пан загадаў іх некуды вывезьці, і колькі ні маліў, ні прасіў Якім у пана, каб так ня было,—не згадзіўся пан. Іце раз ноч застаўся Якім бабыль-бабылём...

Як і ня было вакол яго сямі!..

А цераз месяцы паўтара—пан ужо сам паведаміў Якіма аб страшэннай навіне, што яго (Якімавы) дочкі памёрлі дзесьці ў Вялейцы, і пахавалі іх там, як нікога так ня будуць хаваць з мужыкоў..

А назаўтрае пан даў загад аканому павялічыць андынарыю Якіму...

Не здаволіла, відаць, Якіма ні добрае пахаваньне яго дачок дзесьці ў вялікім горадзе, ні павялічаная андынарыя—цэлы месяц хадзіў сумным, маўклівым, людзей дзічаўся, уцякаў ад іх...

Гледзячы на яго—самі сьлёзы цяклі, а ў мяне ад усяго перажытага нейкая надзвычайная пашана зьявілася к Якіму, любоў, шкодасьць...

З таго часу ён мне даражэй за ўсіх стаў: як тып, як характар, як чалавек...

З таго-ж моманту і піць пачаў Якім...

* * *

У некаторыя дні, пад асобны на тое настрой, калі мы разам выганялі ў поле скаціну,—апавядаў мне Якім свае думкі, пачуцьці...

Я слухаў іх, баючыся парушыць сваімі словамі і заўвагамі, і стараўся па іх, як па сьцежцы, далей зайсьці ў Якімаву, думку, разглядзець яго скрытыя ад усіх жаданьні, імкненьні... Разглядзець там тую

накіп нечалавечага болю, які толькі нядаўна асеў, але ўжо даў сябе адчуць Якіму, асмугліўшы гэтым яго характар...

— Ты ведаеш, што такое гора?!—ня гледзячы на мяне, казаў Якім, седзячы над ракою, якраз на тым самым месцы, дзе мы сядзелі ў той памятны для нас, жудасны дзень.—Ты ведаеш, што гэта за яно?.. Га?! Гэта вялікі смоўж, чарвяк, які высмоктвае з чалавека ўсю кроў, здароўе, нават, браток мой, думкі!.. Во!.. І калі гэты чарвяк залез у мае грудзі, вот сюды, вот... сюды!..—тыкаючы сябе пальцам у грудзі, казаў Якім.—Калі пачаў тачыць мяне... я радачкі не знаходзіў!.. Думаў ужо ўтапіцца... Ды адчаю таго няма, адвагі, ці чорт яго бацьку ведае, як гэта там завуць той момант, калі чалавек закручвае на шыю сабе вяроўку—і ні скаланецца!?

— Ну, што ты, Якім!..—спалохаўся я яго слоў.

— Так, так... так!.. Ты маўчы, бо блазан яшчэ, ня ведаеш нічога, і калі гавару з табой, як з роўніцай, дык толькі таму, што паважаю цябе, як усё-ж-ткі разумнага хлапца... Вось!.. Ну, я і знайшоў сабе ўцеху... Чарку закінеш—лягчэй тады на душы... Ты, разумеш, Мікола,—лягчэй, як стопудовы камень з сэрца далоў... На гора забываешся, на пакуту!..

Змоўк Якім, і больш мне ні слова. А я тады яшчэ шмат думаў, прыглядаўся да яго шчасця, меркаваў, каб як аблягчыць яму яго гора, зрабіць нязначным, мала прыкметным... І, нічога не знайшоўшы такога,

я часта плакаў адзін над рэчкаю, калі Якім пакідаў мяне аднаго пасьвіць каровы,—а сам ішоў на цэлую ноч у карчму...

VII

Дрыжэў цёплы вясноўскі вечар.

Млела прырода пад пацалункамі залатоў сонечнай павуціны і лашчылася на гарбатым даляглядзе сыравата-прэлая зямля да васільковага неба.

Зьвінелі жаваранкі, над рэчкаю кукавала зязюля, а там, далш за рэчкаю—нястройным хорам гукалі вясну, радасныя, на загонах птушкі.

Моцна пахла сьвежа-сакавітаю травою і сьвежа-срэбнымі званочкамі-ландышамі...

А за ракою і сырымі берагамі—празрыстыя далі, зьбягаючыся з далячыні,—рабіліся блізкімі, яскрава-сонечнымі, незабудкавымі...

Лазілі каровы па беразе ракі і выбіралі сярод пажоўклай леташняй травы сёлетнюю, маладую, чвякалі капытамі ў крыніцах, шукалі пажыўных месц...

А гэтым часам я чытаў узятую ў вясковай школе кніжку. А чытаючы, я забываўся на ўсё, што вакол мяне існуе, бо яно рабілася тады для мяне мізэрным, нязначным...

Адно, што я шкадаваў—гэта ня было каля мяне Якіма.

Ён піў.

А калі зусім зьвечарэла і недзе далёка-далёка ад мяне, за ракою, тоненькім струменем палілася дзівочая песня—раптам з'явіўся каля мяне Якім, п'янаваты, узбуджаны, але радасны...

Ён, шырока размахнуўся, зьдзеў з сваіх худаватых плеч шэрую, падзёртую каля кішэняў і на рукавах, сьвітку, разаслаў каля мяне і з крэктам цяжка расьцягнуўся на ёй... Ён трохі памаўчаў, гледзячы мне ў вочы, потым падняўся на локаць і сказаў:

— Што ты робіш?..

— Бачыш, кніжку чытаю!..

— Кніжку чытаеш—гэта добра. У кнізешмат чаго ёсьць разумнага... У кнізе вялікія чалавечыя законы, якіх мы яшчэ з табой ня ведаем... Так!.. Законы, як жыць!.. Як жыць, каб гора ня знаць...

І, памаўчаўшы ды падумаўшы, аглядаючы вечар, ён ужо усхвалявана кінуў:

— А ты бачыш, які вечар?.. Ты гэта калі думаў над тым, колькі тут хараства, жыцьця?! Думаў?! А гэта вот самая кемная кніга!.. Колькі ўжо я чуў розных кніг—а вось усяго таго, што бачу я перад сваімі вачыма—нідзе не напісана, нідзе ня сказана... Яшчэ не радзіўся той, хто гэта як сьлед зямлю апіша!.. А вось я чамусьці шмат бачу хараства ў зямлі, ой, шмат, і таму-ж жыць радасна, і хочацца жыць!..

Я быў здзіўлены.

Гаварыў аб гэтым Якім так разумна і стала і адначасна сілком губіў у сабе радасьць жыцьцёвую і ўсялякую ахвоту да жыцьця...

— Якім, чаму ты піць ня кінеш!.. Ты-ж губіш сябе!.. Ты-ж і сам гэта ўсё добра бачыш!..—ня ўцерпеў я.

— Кіну, браточак, кіну!.. Дзень толькі такі трэба, рашучы нейкі, важны... Кіну!.. Сабакам назавеш!..— і калі мы ўсталі гнаць дамоў, ён, як-бы схямануўся і дадаў:

— Для гэтага сьлёзы трэба... Сьлёзы, тады можа і кіну!..

Я на гэта і не зьвярнуў вялікай увагі, бо зямлю ўжо мякка ахінала аксамітная ў залатых дзірках чорная дзяруга, і салавей шчоўкнуў першай песьняю...

VIII

З таго часу, як я кінуў ганяць на пасту і пашоў у горад здабываць магутную сілу навукі, каб яе назад з сабою прынесці ў цёмную і трухлявую вёску і змяніць гэтай вялікай сілай пракаветачныя цвядыні закасьцянеласьці сялянскай, з таго часу—прайшло шмат год...

А вёска жыла сваім ціхім аднастайным жыцьцём, навалі боўтаючыся ў сваіх старых непарушных берагох, як уюны ў бруднай забросьнелай сажалцы...

Так і рэвалюцыя прайшла, як нешта страшнае для іх, ды зусім ня іхняя, ня краўная, таму як—чужая, непатрэбная...

Чырвоны Кастрычнік спаласнуў сялянскія загоны моцным шквалам, і тады толькі пачалі прычынацца

заспанья, ісьці на дзіўныя сходкі, слухаць дзіўных людзей...

— Ня будзе вайны... Зямля ўся сялянам... Ня будзе паноў... Свабода вялікая...

Усё гэта было незразумела, а потым—і сам розум падказваў, што рабіць далей...

І Якім прагнуўся.

Накіп злосьці ён пастараўся зараз-жа садраць. І ў адну цёмную, дажджлівую васеньнюю ноч—усе бліжэйшыя к маёнтку вёскі і хутары асьвяціліся барвіста-кывавым і злавесным водбліскам...

Гарэў панскі маёнтак.

Гэта так адплаціў Якім пану за сваю сям'ю, за пастаянныя штурхачы і насьмешкі над ім, за службу верную і дарэмную.

І назаўтрае піў...

Калі прыехаў я на адпачынак у сваю вёску—мяне першым сустрэў Якім.

За нейкі дзесятак гадоў маёй тут адсутнасьці, ён на першы погляд паказаўся мне старым, згорбленым, моцна скавяраным горкім жыцьцём... Толькі ўсьмешка, вочы глыбока-разумныя, яго мілыя рысы твару—настойна казалі, што гэта ён—добры, чулы, ранейшы пастух—Якім...

Ён плакаў чыстымі сьлязьмі радасьці, калі ціснуў у першую са мной сустрэчу ў сваёй шырокай мазолістай руцэ маю руку...

Шмат гаварыў ён і гаварыў аб вялікім у яго горы, аб адплаце пану, аб знойдзенай цяпер ім праўдзе, аб харакстве ў прыродзе і непадробленай радасьці жыцьця...

Я глядзеў на гэтую бедна-апанутую постаць і думаў:

— Колькі жыватворчага агню заложана ў сэрцы нашага селяніна, колькі там гэтай вялікай, бальшавіцкай праўды, колькі дарагой радасьці!..

І потым я даведаўся ад суседзяў, што Якім на радасьцях са мной сустрэчы прадаў гандляру сваю цялушку, каб як найлепш пачаставаць мяне, але ня змог утрымацца ад навалы яго «сяброў», і вось цэлы дзень ужо сядзіць у вязковым шынку і прапівае гэтыя грошы...

У той момант, як вышаў я з шынка, дзе піў Якім,— мне ад цяжкасьці і велічыні думак, здавалася, ня было месца, і востра-балюча перажываючы мінулае, цесна зьвязанае з Якімавым жыцьцём, і мяшаючы яго з гэтакімі-ж востра-шырокімі пачуцьцямі ад устрыманьня маладога ў прыродзе, вясеньняга—я, проста, бязмэтна пашоў за вёску, к маладому гаю, за якім па адзін бок цягнулася цяпер чорна-халоднае балота, летам-жа—добры луг, а з другога—бег сухадольны луг, які ўсё-ж такі зьліваўся з шэра-сінеючым лесам...

Акрамя ўсяго гэтага, мне адна думка не давала пакою:

— Трэба ратаваць чалавека, бо вялікая віна будзе за мною, калі я не змагу зрабіць гэтага!..

Было трохі росна ад дажджу, які пацярушыў зранку, але ісьці было весела і мала-па-малу сучаснае, вось тое, што перад вачыма, заняло ўсё месца ў думках і выціснула ранейшае, балючае...

Я спыніўся ў сырм рэдкім хмызьняку і прыслу-хаўся...

Недзе зусім блізка мяне па кроплі хлюпала вада і здавалася, што яна паволі капае ў нешта мяккае і сырое... Потым гэтыя дробныя зыкі зьмянілі песьні птушак... і вось, на бліжэйшай алешыне пеў ўсё мацней, крычаў сваёй песьняй дрозд, і да тых часоў, пакуль да яго не падляцела самка,—тады змоўкла песьня і замяніў яе ціхі шчэбет—шэпт іх абаіх.

Наперабой пелі лясныя жаваранкі, сьвісталі шпакі, трымкалі нейкія маленькія птушачкі, а з імі разам пела лазовая жалейка пастушкоў...

У паветры было зусім ціха і к таму неяк урачыста-важна. Пахла сырымі купінамі, неабсохлым лугам з траваю, якая толькі-што прабівалася, ды поўным цёмна-зялёнай вады лужком, у якім за аголенымі кустамі зрэдку нешта ціха боўталася, бурболіла, а потым я пачуў, як зусім каля мяне ў сухім леташнім перагніўшым лісьці нешта зашастала. Калі-ж азірнуўся—я ўбачыў, як шэры, укачаны ў сухое лісьце і жоўты мох, худы і, як мне здалося, зусім кволы,—выбег аднекуль вожык і, востра нюхаючы паветра, высока падняўшы свой маленькі лыч, асьцярожна і падазрона мяне абыходзіў...

Прыемнай музыкай гуў чмель, прыгожай вясёлкай трапыхаўся над пралескаю матылёк...

А малады, здаровы лес маніў да сябе...

Управа ад мяне—пасьвілі дзеці авечкі з каровамі, за імі людзі баранавалі сваё поле, а яшчэ далыш, па дарозе,—цэлым абозам, ступою, зморанья бяскорміцай узімку, везьлі худыя коні сьветла-празрыстае, пахнучае смалою, бяровеньне...

Я дагадаўся, што гэта сяляне з суседняе вёскі вязуць лес на пабудову новай школы.

Мне хацелася ўсё ісьці ды ісьці наперад, яшчэ больш і вастрэй адчуць гэтую вясновую радасьць, яшчэ глыбей і мацней увабраць у сваё сэрца тое, што бачу я перад сабою...

І падумалася мне:

— Гэта-ж тут, у адным толькі маленькім куточку столькі жыцьця і прыгажосьці, а калі ўзяць шырэй межы?! Эх, яшчэ многа ня сходжана сьцежак, яшчэ шмат нязьведана радасьцяй!.. А ўсё-ж гэта на кожным кроку, на кожным месцы...

І ўявілася тады:

— Жыцьцё вясны ў прыродзе—вельмі-ж сьвежае, дзіцяча-радаснае, бязьмежна-слаўнае, толькі цаніць мы яго ня ўмеем!..

З гэтымі думкамі і пачуцьцямі, слаўным здавальненьнем свайго існаваньня—я той-жа дарогаю, усё любуючыся і глыбока ўбіраючы ў душу, што толькі можна было забраць ад прыроды,—пашоў у вёску.

Млеў вечар і ўжо хісталася над вёскаю п'яная, усыпаная дьямэнтамі, ноч...

На кучаравым бары смуглела неба ды пераходзіла яно ў прыгожае васількова-ружовае адценьне, а крыху вышэй за ўсё гэта, на фоне рачной вады—дрыжэў маладзік...

Ідучы па сырой дарозе, у мяне зноў выразна адбіўся ў памяці проста жудасны малюнак сёньнешняй Якімавай гулянкі... Калі я падыходзіў к шынку, дзе пакінуў Якіма з яго сябрамі.—ужо зусім цямнела, і, хутчэй крутнуўшы закрутку ды рыпнуўшы дзвярыма,—я ўпоўз у чорна-змрочны, да нявытрыманасьці чадны ад разьлітай самагонкі пакой...

Якім, як мне здалося, ужо трохі працьверазіўся, і калі запалілі газьнічку—ён выглядаў, быццам, хворым, яшчэ больш пастарэўшы, нудны. Ён маўчаў, вінавата кідаў на мяне погляды і нэрвова кудлачыў свае сівыя, даўно нячесаныя валасы...

Я сеў побач.

У Якіма хутка і моцна захадзілі сківіцы...

Было відаць, што Якім вельмі нэрвеуцца... Усе маўчалі, і ад гэтага рабілася напружнае, да немагчымасьці нацягнутае становішча. Трэба было парваць гэтую маўчанку, і Якім зрабіў гэта першым:

— Мо' ты вып'еш, Міколка?!

І хоць глуха, як нямоцны ўдар абуха ў сырое бервяно, выкінуў гэта Якім, аднак, усё зьмянілася і пачалі наперабой, ня слухаючы адзін аднаго, гаварыць змроц

няя твары за сталом ды калыхацца ў бакі гарбатымі постацямі...

— Браток мой, Якім!..—ухапіўшы яго за мокры рукаў сьвіткі, з жаласьцю зьвярнуўся да яго.—Кінь піць!.. Прашу цябе...

— Чаму?..—і захадзілі сківіцы

— Ты ня ведаеш, як прыгожа і слаўна жыцьцё навокал!.. Асабліва наша з табою!.. Ці ты забыўся, як сам-жа мне казаў калісьці, што як радасна жыць і як гэта хочацца жыць!..

— Казаў!.. А жыць было цяжка, немагчыма...—ганура, ня глядзячы на мяне, буркнуў Якім.

Зноў усе змоўклі.

Толькі на печы, пад чорнай, пракопчанай дымам лучыны, стольлю, чагосьці нудна пішчэлі малыя дзеці, цяжка, з войканьнем, і за кожным разам, успамінаючы бога, уздыхала на ложку бабуля, ды густа пахла сьвіным цестам і сьвежымі краснамі.

— Ну вось, ты казаў... І тады, праўда, было цяжка!.. А цяпер-жа, браток, сам ведаеш, як живецца і як гэта можна жыць, абы ты сам пажадаў... Сучаснае жыцьцё яно ў нашых руках!.. Якім, мы будзем патрэбны жыцьцю!..

Я гаварыў, шмат і аб усім, успомніў яму мінулае, яго помсту, яго цяперашнія, бяз твару чалавечага, дні, гаварыў аб прыгожым, слаўным у жыцьці, аб сям'і яго...

І раптам... дзіва!..

Ня выцерпела мяккае і чулае Якімава сэрца.—Ён абхапіў маю шыю, паклаў сваю сіваю галаву мне на

грудзі і прарваўся нясутрыманай жальбай, цэлым выбухам сьлёз...

Калаціліся плечы ў старога, уздрыгвала кудлатая галава, і скрозь патоку сьлёз, перарываючы голас, Якім кляўся, прысягаў, прасіў:

— Не клянецце мяне, браткі, баяка... прапашчага... У мяне ўжо душа загаварыла... Сумленьне прачнулася, бо і так ужо даўно мучыла да болю!.. Кончу!.. Кончу я гэтыя дні... Кончу!..

Усе зацята-напружна маўчалі, ахопленыя нейкім сполахам, дзівам, а мо' і ў іх пачуцьцях яшчэ першы раз у жыцьці распаўзлася сягоньня чорная шалупаіна, якая хмарай агарнула сумленьні, і бліснула яно, гэта чыстае чалавечае сумленьне, прыгожа-яскравым золатам, як чыстым золатам блішчэў у маленькае мурзатае акно з неба маладзёк...

ІХ

Была нудная, дробна-сьлязьлівая і позьняя восень.

З самай поўначы прасяваўся дымчата-сіні, халодны і рэдкі дождж, які прабіраў наскрозь хоць якую адзежыну і абдаваў усё цела несьцяпімай золкасьцю. Ад пастаяннага дажджу зямля зусім раскісла, набрыняла і зрабілася адным аграмадна-праціўным балотам.

Па калодкі вязьлі калёсы ў жыдкую грязь, пагражаюча рыпелі ў калдабоінах восі, і, змораныя, спараныя коні ледзь цягнулі драбінкі.

Гэтакай вась раніцай я ехаў у сваю вёску па неадкладных службовых справах. Ад холаду сьцепвалася ўсё цела, потым прабавала дрыжэць, заспакойвалася, і, калі мой тоўсты бурнос, разбухшы ад сырасьці, ужо ня мог утрымліваць вады і прапускаў тоненькі ледзяны струмень проста аж за самую кашулю,—тады зноў калаціла мяне, як у трасцы.

А дарога цягнулася, як доўгая, васеньняя і бяссоная ноч. Плылі мокрыя з падгнілым і чорным іржэўнікам лагчыны і ўзгоркі, сінелі верхаводкаю паплавы і нудна-павольна прапаўзалі назад чорна-жоўтыя, абгрызеныя сівернымі вятрамі і замаразкамі рэдкія прыдарожныя хмызьнякі і гаі.

Закруціўшыся з галавою ў бурнос і стары салдацкі башлык, упарта маўчаў мой вазьніца; змрочны, крыжасты, увесь абросшы, як зьвер, валасамі чалавек. Хлюпалі і сакавіта чмокалі капытамі ў рэдкай гразі змораныя коні, а я перастаў лічыць вёрсты і задумаўся.

Спачатку нудна трохі было (мо' хутчэй за ўсё ад пагоды), потым выбеглі з галавы думкі, зрабілася ў мазгох цягучасьць і абыякасьць і ўжо толькі адчувалася і павярхоўна ўспрыямалася тое, што зрэдку, але адразу, парушала аднастайнасьць зыкаў і далятала да майго слуху.

Час-ад-часу віхрылі думкі і настойна выносілі напаверх сьвядомасьці жыцьцёвыя кавалкі.

— ... Тры гады як ня быў у сваёй вёсцы...

Нават трохі сьцірліся ў памяці выразнасьць твару і характары некаторых асоб і толькі калі вечарам,

вярнуўшыся з тэатру... А Якім?!—раптам яскрава скаблянуў у мяне па мазгавой кары ўспамін і ў гэты-ж час ажно прапала ўсялякая санлівасьць і хандра. Я зацэпакоўся і папрасіў вазьніцу паганяць.

Насоўваліся на мокрую, дымную ад дажджу, вёску мэлёнхолічныя змрокі, чарнелі старымі сваімі сьценамі нізкія падгнілыя хаты, на вуліцу з-за парканаў плакалі голяыя вішні і толькі адна вуліца, палітая гразёю, што распаўлэным волавам, цяжка блішчэла, як рака ўначы...

Я ўяжджаў у сваю вёску, і адразу хлынулі на мяне ўспаміны прыкра-горкія і адначасна мілыя і дарагія, як першыя вясноўскія дні, успаміны майго дзяцінства.

Я паволі разьбіраў, сартаваў іх, як пшаніцу трыерам, і тады-ж зноў пачала разгарацца ў маёй душы бурная, дзіцячая (такая, як была калісьці ў пастушка панскага) любоў да Якіма, да шэра-нуднай і гразкай вёскі, да гэтых вясеньніх дзён...

Гэтым часам мой вазьніца распытаў пра Якімаву кватэру і цераз некаторы час суняў змораныя коні перад чысьценькай, жоўта-бурай, і сьветлай у вокнах, хатай.

А цераз хвіліну,—мяне сьціскаў у сваіх дужых абыймах—дзядуля Якім... Абнімаў, гладзіў сваёй шурпатай, запрацаванай далоняю мае валасы, і плакаў дзіцячымі сьлязьмі.

— Сынok мой, даражэнькі!.. Уцэха мая!.. А я думаю, што і памру, а ўжо ня ўбачу цябе, мой саколiк!?

І замітусіўся па хаце, к печы кінуўся, к маленькаму шкапчыку, які трохкутнікам прытуліўся насупроць печы ў мыцельніку. Занэрваваўся стары, а я, саграваючы сваё азяблае цела каля ярка-палаючага комінка, з цікавасьцю разглядаў Якіма.

Ён трохі згорбіўся, аброс густой серабрыстай шчацінай і валасы на галаве трохі вылезьлі, зьлінялі, але ў вачох захавалася тая-ж глыбокая, даўнейшая туга, боль параненага зьвера. І яшчэ я запрыкмячаю, як у гэтых васільковых вачох разьлілася шырокая мяккасьць і таму граніц паміж мінулым і сучасным разлічыць было цяжка. Яго і вочы былі глыбока-ласкавыя, дзіцяча-мілыя...

Апрануты ён быў у чорны палатаны пінжак паверх вышыванай баўгарскім крыжам, нейчай клапатлівай рукою, сарочкі, у шырокія «украінскія» штаны, увабраныя ў здаровыя пахнучыя моцным дзэгцем боты. Усё гэта яшчэ лішні раз падкрэсьлівала яго стануючую сталасьць, ласку яго глыбокіх і добрых вачэй і, здаецца, нявычарпанае здароўе шырокіх, густа-валасатых грудзей.

Мы селі за стол.

— Выбачай, браток, што бяз пляшкі!..—ёмка абцёршы з двух бакоў нож аб палу свайго пінжака і дзелавіта адкроіўшы першую лусту хлеба ды мяльком зірнуўшы на мяне, сказаў Якім.

— Дык ты і зусім ужо без яе?..—намякнуў я на гарэлку.

— Ды маўчы!.. З таго разу, помніш?.. Як вечарам тады... у шынку было... Кінуў, браток!..—і кроячы тоўстыя лусты і кладучы іх каля мяне, ён падняў галаву і маладцэвата махнуў захлебеным нажом.—І згарыць яна разам з тым, хто яе выдумаў, праклятую!.. А цябе, Мікола, я ніколі не забуду, колькі жыць буду!..

Вячэраючы, ён мне з радасьцю расказваў, як кінуў выпіваць, як «з галавой» увайшоў у грамадзкую працу, а цяпер трохі каля сабе аглядзеўся, куток вось добры мае і заўсёды хлеб на сталі...

Ужо кладучыся спаць і мосьцячы пад галаву кажух, ён нібы сам сабе ціха сказаў:

— Сон, каб ён згарэў!.. Страшкі сон!..

— Што такое?..—не разабраў я.

— Ды нічога!.. Я, ведаеш, жывучы ў адзіноце, прывык гаманіць сам з сабою... Ды вось і выказаўся ненарокам... А, прызнацца, стараюся ніколі аб сваім мінулым не ўспамінаць... Гэта псеу мой настрой на многа дзён... І я толькі вось з табою ўспомніў, і скажу табе, што ўсё тое, што прайшло,—для мяне цяпер, як сон, цяжкі і страшны сон, і толькі...

Ён памаўчаў і загасіў лямпу—і потым з-пад коўдры, сонна выкінуў:

— Ну, дык будзем, браток, спаць, а заўтра будзе відней... Пагаворым аб усім... Слабасьць нейкая, дык я скоро вечарамі і засынаю...

У хаце зрабілася душна і ціха.

Марыў сон, але цераз паверх цягучай санлівасьці
плылі ў мяне вобразы і думкі, звязаныя з Якімавым
мінулым і сёньнешнім...

І ад гэтых сьветла-ружовых і добрых пачуцьцяў мне
рабілася няказана слаўна і радасна...

На дварэ за вугламі па-воўчу скавытаў халодны
сіверны вецер, неміласэрна шкаматаў голяя драцінкі
на маладой бярозцы і густа шараваў па аксаміту чор-
ных вакенных шыб...

І яшчэ ледзь даносілася аднекуль здалёку нейкая
дзікая музыка: ці то ветру ў азяродзе, ці то выцьцё
за вёскай галоднага сабакі...

Трохі прабавала завываць у коміне, мякка па-
сьвістваў носам Якім, на комінку хваравіта ўсхліпвалі
залатымі зоркамі недатлелыя вугальчыкі, і ўсё гэта
глыбока адчуае ў душы, як нешта новае і дарагое-
роднае, усё-ж-ткі хутка гінула ў яшчэ цяжнейшай чар-
наце моцнага сну...

Была поўнач.

1927 г.

СЬВЕТЛАЯ ДАЛЬ

I

Тонка паружавеў блакітны край захаду.

Адам Чарэшня—чалавек высокі, худы, з паднятымі ад частага і доўгага кашлю плячыма, абросшы ўвесь чорнымі, як шчаціньне, валасамі, з хваравітымі, глыбока запаўшымі карымі вачыма; стары, ужо сівы, але моцны і бадзёры дзед Сымон і я вышлі з-за павароткі саўгаскага саду і памалу пашлі сярод жаўцеючых хлябоў палявой дарогаю дамоў...

З самай раніцы мы таўкліся каля саўгаскай канцылярыі, каб як пабачыць загадчыка саўгасу і «на прамілы бог», як казаў Сымон, купіць чвэрць, паўдзсяцінкі, а то і цэлую, калі пашанцуе, дзсяціну сенажаці.

За сорак вёрст мы ішлі ў гэты саўгас з надзеяй як-небудзь дастаць санажаць, і цэлую дарогу было ў нашых галовах шмат думак і ўспамінаў...

Перад вачыма ў кожнага ў нас неадчэпна стаяла ўся тая бяда, якую прышлося перанесці нам у міную зіму. Бяскорміца, недахват сена, бо паплавоў у

нас няма, адсутнасьць саломы і ўмецьця—прымусілі нас да таго, што за ношку саломы мы павінны былі адрабляць сваім кулаком цэлы прыгон...

Некаторыя суседзі прадавалі каля «каляд» сваю жывёлу. А якія грошы возьмеш сярод зімы ды яшчэ за карову, у якой адны толькі рэбры?..

Цэлую зімачку без малака гаравалі, і да прыкрасьці балюча думалася нам, што калі ў гэтым годзе, часамі, астанемся бяз сена, дык:

— Хоць ты кладзіся і памірай!.. Іншай і радачкі няма!..—так сказаў дзядзька Сымон, гледзячы сабе на босыя ногі і падымаючы імі пасярод дарогі прыбіты дожджыкам пыл.

— І чорт яго ведае, братачка ты мой, якая тут радачка?!—падумаўшы і глыбока зацягнуўшыся самаеям, мякка, па-жаночаму, падаў Адам.

— Усё кажуць пра буракі, турнэпс, каб мы гэта, значыцца, сеялі ў полі!.. Буракамі кароў кармілі! Дык гэта і кожны дурань ведае, што карысьць, але скажы ты мне, братачка, дзе гэта іх сеяць, калі ў мяне такі шнурок, што і з бараной не завернешся... Абавязкова на суседава ўзьедзеш?!. Дзе я іх буду садзіць, калі жыта няма дзе сеяць?!. Га?!. Ці падумаў аб гэтым хто?.. А ўсё гавораць, раяць!..

— Кожны смаркач, ледзь толькі з-за стала падняўся—а ўжо глядзіш,—ён навучае цябе, папракае нейкай калітурай, машынай!?. А ў мяне вось толькі два рублі з капейкамі на ўсю гаспадарку!.. Вось тут і купляй машыну, калітуру!.. Гмх-х, с-с-сукіны

сыны-ы!..—падняўшы алыт да найвышэйшай кропкі, Адам бліснуў на нас вачыма і злосна плюнуў...

— Дык яно так і робіцца, а як-жа ты думаў?!.—з гіронічнай усмешкай падхапіў і Сымон, накладаючы на хаду поўна чорна-абгарэлую без цыбука люльку самасеем, і сярдзіга ўтоптваючы яго вялікім, жоўтым і тоўстым ад работы пальцам, на якім быў сарваны пазногаць пры закладцы новай хаты.—Добра, кажаш, вучыць, каб ён сам з глузду зьехаў, каб ён!.. А ніхто не паглядзіць, як ты жывеш, што маеш, ці еў ты сёння!.. Кожны парне пальцам на цябе, папракне, што ты гультай, лотра, п'яніца, дык затое і бедзен, а таго ня ведае каторы, каб ён смалы напіўся, што і работнік я, і ня п'яніца, але рабіць няма чаго?!. Во!..

У гэты час—ці то ад ўтомнай хадзьбы, ці то ад крутой нэрвовасці, Адам схапўся за свае плоскія грудзі і засіпеў, злавесна заклекатаў даўгім кашлям, раздуваючы ад напружаньня свой папялова-бледы твар, ды нізка кланяючыся, нібы б'ючы паклоны ціхай раніцы, сьпевам жаваранка, густым сінеючым хлябом на палосах.

Мы спыніліся, і Сымон, дастаўшы з-за пазухі аблуплены карабок сярнічак, пачаў прыкурваць.

А навокала залатым пылам перасыпалася перад нашымі вачыма крышталёная, бяздонная раніца.

Яна мякка звала ў дымчата-глыбокія васільковыя прасьцягі, паіла да густаты ароматна-сьпелым і сьвежа-здоровым паветрам, дражніла бірузовымі хлябамі ды смарагдавымі, каля ракі, паплавамі...

У п'яных скоках на фоне празрыстага блакіту мітусіліся розна-колерныя матылькі, прыемна-цудоўнай музыкай нябачна гралі пчолы і чмялі, дзесьці далёка-далёка, з недасяжнае вышыні зввінелі залатыя струны жаваранка...

Ноччу прайшоў невялічкі, але ціхі і спакойны дожджык, і цяпер мяккая дарога страката слалася пад нашымі нагамі і маўчала.

Сымон, у падкасаных да кален—каб не мачыліся аб расу—зрэбных, палатаных штанох, стараўся ісьці па палявых сьцежках каля шляху і з прыемнасьцю (як мне здавалася) адчуваў пад босымі нагамі мякка-сьлізкую канюшыну і трыпутнік, ды буйную расу на іх...

Адам ішоў памалу, як і трэба было сталаму чалавеку, часта глядзеў пад ногі і старанна абходзіў самыя нязначныя і маленькія лужынкi, прабаваў нешта запяваць бяз слоў і потым усё, аж да самага саўгасу, ірваў жытнія каласы, выбіраў адтуль малочныя зерняткі і дробненька іх перажоўваў.

Я нёс за плячыма, разам з торбачкай хлеба і сала, скручаныя і растрапаняныя лапці і маўчаў.

Усю дарогу я ніяк не знаходзіў тэмы для доўгай і цікавай гаворкі з старымі, іхні сур'ёзна-заклапочаны настрой, здавалася, не суладжваўся з радасьцю гэтай сьвежай і сакавістай раницы і гэткім-жа, як раница, маім настроем, і таму ўсё думалася мне і малявалася ў самых яскравых ружовых фарбах...

— Вось добрае жыта саўгаскае!..—нясьмела парушыў я маўчанку старых, ужо зусім блізка падыхо-

дзячы да саўгасу, каб хоць што-небудзь сказаць за ўвесь час нашай дарогі.

Адам сярдзіга зірнуў на мяне, махнуўшы доўгаю і сухой рукою па важкіх каласох і вырваў цэлую чупрыну зеленавата-жоўтай саломы з доўгімі і вусатымі каласамі...

Сохла паўдзённае паветра, з-пад ног падымаўся пыл, і ад жмені каласоў несла дымнай восецьцю, токам, цэлымі ў пылу складнямі...

Перабіраючы гэтыя каласы і падтасоўваючы іх па росту, Адам звярнуўся да Сымона, зусім і не паглядзеўшы ў мой бок:

— Вось, хоць-бы ўзяць гэтыя «саўгасы»!.. Селі на ўсім панскім гатовым, маюць машыны, насеньне, скаціну завадзкую, цэлае мора паплавоў, дык я думаю, Сымон, і мы-б гэтак разжыліся!.. Яшчэ мо' і лепш за іх жылі?!

— Дык яно так!.. Ты гэта дакладна гаворыш!..— абціраючы рукавом сьвіткі пот, сказаў Сымон.

— Гэтакі стэп жыта, ды яшчэ і гэ-э-эта-а-а-кага жыта!.. Мыш не прабяжыць!.. Як сьцяна!.. Чаму ня быць і багатым!..

— А вам хто не дае?! — вырвалася зьнячэўку ў мяне.

Потым я і сам быў ня рад, што сказаў, бо цэлым градам пасьпаліся на мяне: лаянка, папкі, насьмешкі...

Больш дапякаў мяне Адам, які ніяк ня мог гэтага забыцца...

— А-а-а?! Ліха матары твай?!. Ты любіш вучыць, а вось сам, дык як сабака, здыхаеш бяз хлеба!.. Каб гэтай вясной ня даў камітэт, дык з торбай пашоў-бы!.. Чаму-ж ты ня зробіш гэтага колектыву, чаму, я пытаю?.. Га?.. Маўчыш?! Ня хочацца, мусіць, з аднаго катла есці і адну жонку на ўсіх мець!.. Ведаем вас такіх рызыкантаў, шмат ужо нам аб гэтым гаварылі!..

Адам пакінуў мяне спавядаць, зьвярнуўся спэцыяльна да Сымона і, пырскаючы сьлінаю, махаючы даўгімі ў буйных жылах рукамі, увесь кіпеў.

— Ты ведаеш, браце Сымон, я вось атрымаў гэі вясной пасёлак, дык ня толькі ад гэтага паправіўся жыць, але яшчэ горш зьбяднеў!?. Ссазіў ён мяне зусім гэты пасёлак, толькі торбу цяпер бяры надзявай і ідзі па падвоканьню!..

— Дык яно правільна!.. Каму-б гаварыў, а то я і сам ведаю!.. Бачыш, ідзем разам з табой ды ў адно месца...—буркнуў Сымон.

— Ведаеш сам?!.—як-бы ўзрадаваўся Адам, што злавіў на гэтым Сымона.—Ну і добра!.. Але зразумей,—зімою ўзяў у крэдытным таварыстве сто рублёў. Купіў каня, калёсы, а плуга і бараны няма! Конь ёсьць, дык няма чым зямлю падняць, а тут ты думаеш радзіць яна будзе, калі дзевяць гадоў гною ня бачыла і пакласьці няма чаго!?. Эх-х, ты!.. Гэты крэдыт яшчэ горш мяне падарваў, і падарве!..

— Як гэта ён цябе?..—не зразумеў Сымон і заскроб чорнымі пальцамі ў серабры сівізны.

— Дык так!.. Прыдзецца аддаць грошы, а дзе я іх вазьму?! Зноў-ткі таго коніка трэба прадаць, што цяпер купіў, ды мо' яшчэ і здохне да тэй пары, бо і цяпер ледзь скуру, ваўкарэзіна, цягае!..

— Дык пакуль аддаваць грошы, твая гаспадарка ўжо будзе моцнай!..—зноў не ўсьцяргеў я.

— Ага-а!?.—як за гарачае жалеза голымі рукамі, ухашуся за мае словы Адам.—Падмацуецца да тэй пары!?. Языкам мо' тваім падмацуецца!?. Што ты, скажы, зробіш на гаспадарцы бяз грошай, бяз гною, бяз сілы?.. Я пытаю, што ты зробіш?! Малакасосы вы... Вот паглядзім, колькі ты падмацуешся!.. Гаварыць вы ўсе толькі мэты, а ніхто ня зірне ў корань жыцьця!.. Так!..—ён цяжка зморшчыў лоб, падумаў трохі і дадаў.—Вучыць то лёгка, гаварыць яшчэ лягчэй, а рабіць, дык з вас ніводзін... Калі да работы, дык і з гужоў вон!..

— Дык яно то так, што і гаварыць!?. Трэба шукаць нечага лепшага!.. Ня так, цераз пасёлкі... Як была беднота, дык і будзе... З пасёлкаў карысьці будзе мала...—туга думаючы і высока падняўшы густыя ў пылу бровы, глуха сказаў Сымон.

— Чаго гэта іншага шукаць?..—папытаў я здзіўлена.

— Пасёлкі ня выручаць з беднаты!..

— Ну, а як-жа ж?..

— Хто яго ведае як?! Пажывем, мо' як і прынаровімся да нечага лепшага, новага!.. Надалей гэтак жыць немагчыма!.. Старцамі будзем...—нявызначана і ўжо

трохі нэрвова сказаў Сымон, потым схаваў у трохі пасівелай барадзе сваю кароценькую люльку, смачна засмактаў, выцягваючы з сярэдзіны яе ўвесь сьмярдзючы клёк, і пачаў прыжмуранымі, старымі вачыма разглядаць прыгожы двухпавярховы палац саўгасу—былы панскі двор.

Мы ўзыходзілі на шырокі, трохі макраваты ад расы пад стагоднімі ліпамі, дзядзінец...

II

Густа-пякучае чэрвеньскае сонца мела ў самым найвышэйшым пункце празрыста-глыбокага неба, калі мы, задыхаючыся ад гарачнін, ляжалі ў мокрых ад поту кашулях на сыраватай мураўцы ў ценю густога клёну і, адчуваючы прыемную прахалоду—прабавалі трохі задрамаць.

Сёння мы былі цэлую ноч на начлезе і цэлую ноч ня спалі.

Трэба было напасьвіць галодных, спрацаваных коняй, а навакола—нявыкашаныя сенажаці, непажатае жыта, аўсы, канюшына і калі толькі паспрабуў змаргнуць вокам—зараз-жа конь можа мясіць спутанымі нагамі суседзкую канюшыну ці выку.

І таму прышлося цэлую ноч вадзіць каня на повадзе і асьцярожна выпасваць межы і сьценкі ці нават завадзіць у палявыя лагчыны, дзе сёлетняй вясною да калівы выпрала жыта і цяпер там адрасла добрая трава.

Гэтай-жа ноччу, праклінаючы і пашу, і коняй, і каменні, аб якіх мы ў пацёмках зьбівалі свае ногі, мы і згаварыліся раніцай рушыць у саўгас купляць сенажаці. І як толькі сонца забруснічыла край неба, мы завялі коні ў хлявы, далі па ахапку тухлага і падапрэлага ад гнілых альховых розак і зямлі балотнага сена, трохі пасьнедалі і пашлі.

Цяпер, лежачы ў халадку з заплюснутымі вачыма і ўсё гэта ўспамінаючы,—адчувалася, як па ўсім цэле разьліваліся салодкія хвалі ўтомнасьці, перад вачыма мігцелі ружова-празрыстыя сьветацeni, самі сабой зьліпаліся вочы і крамянела ад травы густа распаранае цела.

З саўгаскай сажалкі востра пахне балотным аерам і карасямі. Аднекуль згары лецца ледзь адчуваны тонкі пах расьцьвітаючай старой ліпы, і часамі, калі глыбока ўздыхнеш ці падымеш сваю руку, тады з-за пазухі суровай кашулі нясе праціўна-едкім, прагнілым потам...

Калі-ж ледзь чутна дыхне ў твар ветрык, дык ён, разам з мяккай сьвежасьцю, прыносіць яшчэ жытні пах высушанага на ветры хлеба і кавалка сала з маёй торбы, і тады хочацца адагнаць дакучліваю дрэму, працягнуць руку к вузлу торбы і, выняўшы адтуль чорна-шурпаты і мяккі, як зямля, акраец—смачна адламаць ад яго поўным ротам...

Хочацца так рабіць,—а нешта не дае, гняце маё цела, робіць стопудовымі каранямі мае рукі, і я драмлю...

Спрасонку кратаю сваімі босымі, абсіверана-чорнымі нагамі з скалечаным вялікім пальцам на левай назе, і, здаецца, аднекуль здалёку-здалёку далятае да мяне грубы з дна сонных грудзей Сымонаў бас, а потым уяўляецца так:

на сенажаці, каля пракосу, крануў чмялінае гняздо, і цяпер вось незадоволена-парушаны гудзіць і гудзіць над вухам вялізны паласаты чмель.

Ад гэтага аднастайнага зыку і прыемнага ўяўленьня—я засынаю.

Раптам я прачнуўся ад моцнага штурхача мяне ў бок.

Не расплюшчваючы воч (бо іх усёроўна як-бы хто зьляпіў), я няёмка сеў і тады-ж адчуў халадок за плячыма, цяжкасьць галавы і сіпла-злосны голас Сымона:

— Устава-а-а-й!.. Уставай хутчэй, глядзі, зараз і вечар будзе. Усе сенажаці разьбяруць і нам не астанецца!.. Ці чуеш ты?!

Адчуваючы за сабой вялікую віну, што праспаў больш за ўсіх, я сілком працёр заспанья вочы, стаў на калені і пачаў шукаць сваёй торбы з хлебам.

У гэты-ж самы час павольна і смачна пазяхаў, аж трашчэлі сківіцы, дагары лежачы Адам. Сымон-жа набіваў сваю люльку і маўчаў.

— Ну, калі ісьці, дык ісьці!..—крыкнуў Адам, скоранька ўсхапіўся, пашараваў сваімі заскарузлымі да-

лонямі свой нябрыты твар з падпухлымі вачыма, ускінуў прывычнаю рукою на плячо сваю чорную торбачку і, ня глядзячы на нас, пашоў цераз увесь дзязінец к канцылярый саўгасу, дзе ў засені ляжала і сядзела вялізная грамада людзей...

Сенажаці прадаваліся з торгаў і прадаваліся толькі тым, у каго было пасьведчаньне аб беднасьці ад свайго камітэту ўзаемадапамогі.

Мы чакалі сваёй чаргі.

Пацягаўшыся сярод кучак сялян і чагосьці зайшоўшы яшчэ ў сыраварню, Адам падышоў да нас, расставіў свае доўгія, паджарыя ногі, глыбока зацягнуўся самасеем і падаў:

— Вось такая тут справа, братцы!.. Вы,—ну, вась хоць ты, Сымон, вазьмі мае грошы, дакумант і купі мне вучастак, а я гэтым часам пайду, пагляджу саўгасу!.. На грошы!..—і, больш нічога ня кажучы, Адам дастаў з капшука грошы і падаў Сымону.

А Сымон, як-бы павінен быў гэта зрабіць,—моўчкі прыняў ад яго грошы, палічыў яшчэ на дрыжачай далоні і акуратна схаваў іх у насавачку...

Пакуль Сымон лічыў грошы, Адам, сваёй буславай, нязграбнай паходкай высокага чалавека, ужо гушкаўся зноў каля парогу сыраварні.

У пакой канцылярый дабіцца было цяжка, ды і немагчыма, і большасьць сялян падходзіла да расчыненага акна, у якім сядзела чырвоная, як вараны рак, з тварам, падобным да сіта, асоба.

Мы сталі ў хвост чаргі і пачалі чакаць.

Сонца даўно ўжо скацілася з паўдня і несцьярпіма грэла нам у патыліцу.

У тры ручаі, мяшаючыся з густым пылам на твары за дарогу, цяклі з-пад мокрых валасоў рагі поту. Душыў каўнер нявыбеленае сарочкі, адчуваліся лёгкія мурашкі ўздоўж потнай сьпіны. Але стаяць трэба было.

Роем пчол гудзеў натоўп сялян. У дальнім кутку, пад рабінаю, кучка мужчын аб нечым гарача спрачалася. З-за шырокага дзядзінцу ўрыўкамі даляталі да нас развясёлыя, пісклівыя гукі гармоніка і цяжкія галасы хлапцоў...

Доўга яшчэ мы таўкліся носам у цагляна-здаровыя, потныя, аброслыя рэдкімі і доўгімі валасамі, патыліцы і ў шырокія, прапахлыя печчу, восецьцю і неабдымным полем—сьпіны мужчын, пакуль не праціснуліся к акну і ня ўзялі сабе па вучастку сенажаці.

Калі мы з Сымонам, здаволеныя ўдачай, не адчуваючы голаду і ўтомы, асьцярожна хавалі ў шапкі дарагія квіткі,—ужо было позна і ў вялікае за лесам вогнішча заходзіла сонца.

Не паспелі мы і падумаць аб тым, што вось ужо зараз трэба ісьці дамоў, а Адама яшчэ няма,—як нечакана зьявіўся каля нас і Адам, трохі стомлены, маўклівы, задумённы.

У рысах яго твару цяпер зусім ня было відаць ранейшай (і, амаль, заўсягдашняй) нэрвовасьці, незадоволенасьці сучасным, гіроніі да ўсяго новага...

І мяне гэта здзівіла.

— Ну, што, купілі?! Ну і добра!.. Дык і пойдзем цяпер дамоў. Няма часу!..—і, сказаўшы гэта, Адам крута павярнуўся і пашоў на дарогу шпаркім дзыбатым крокам.

III

А як толькі далёка за сабою мы пакінулі саўгас, яго шырокія, як мора, пахучыя, як мёд, усе ў красках сенажаці, вялізныя лавы сьпеючага жыта, ярыны і канюшынішча,—тады пачалі дыміцца лёгкія і прарыста-сухія змрокі.

Апошнія вячэрнія песьні ціха і мілагучна пелі дзвотры жаваранкі, ужо седзячы на вялізных глыбах учора ўзоранага папару. Далёка ад дарогі, на старой, каражыстай бярозе, што разьбівала жытняе поле мяжой,—кукавала зязюля.

Лажыўся ціхі, трохі журботны ў ружовым адценні вячэрняе зары, звонкі вечар.

На дарогу лажылася раса і мо' ад гэтага густа і востра пахла зялёнымі аўсамі, палыном з межаў і дзятлікам...

Праходзячы каля аднаго хутару, мы зайшлі на двор напіцца вады.

Двор быў чысты, добра абгароджаны, дагледжаны. Відаць было, што руплівае гаспадарскае вока кожны дзень, кожную гадзіну аглядала, клапацілася, працавала.

У даражні стаялі палешанага гатунку каровы, авечкі, і, гледзячы на ўсё гэта, відаць было, што гэтая гаспадарка Сымону і Адаму дужа спадабалася.

На ганак вышаў гаспадар, ужо стары, каля 70 год, сівы, лысы, з доўгай барадою і вялікімі сівымі бровамі над быстрымі вачыма. Ён заўважыў гасцей. Падняў свае густыя прыгожыя бровы, як-бы варушачы гэтым сваю памяць, каб спазнаць незнаёмых людзей, і, апусьціўшы іх, пагладзіў рукою бараду і мякка з намі паздароўкаўся.

— Адкуль гэта вы будзеце, добрыя людзі?..— здаровым, як стук доўбні ў смалістую хвою, голасам сказаў дзед і сеў каля нас на бярвяно.

— Ды вось, чалавеча,—занэрваваўся Адам,—хадзілі ў саўгас купляць сенажаці!.. Прыпазьніліся, дамоў сьпяшаемся, а тут вельмі-ж піць захацелася, дык мы і рашылі зайсьці сюды напіцца...

— А што-б вам, мо' квасу?..

— О-о-о-го-го-го-о!.. — гаркнуў Сымон, — квасу, квасу, вось гэта дык чэсьць!.. Ого, квас у дарозе!..

Яшчэ нешта хацеў гаварыць Сымон, мусіць, аб значэньні квасу, але ў гэты час дзед нагнуўся і, пазіраючы праз дзьверы ў сенцы, крыкнуў:

— Люба!.. Нясі квасу!..

Пакуль Адам распытваўся ў дзеда аб гаспадарцы, аб каровах і казаў пра сваё жыцьцё,—рабілася ўсё цямней і цямней.

Павольна працэдзваўся цягучы змрок, і ў гэты час я аб нечым задумаўся, бо вельмі-ж салодка

думаецца ў такія хвіліны, хвіліны прыемнага адпачынку.

Да майго разуменьня дапльвалі рэдкія, глыбока мною не прадуманыя дзедавы словы:

— Вось як жыву разам, у кучы, значыцца, з сынамі, дык і гаспадарка трымаецца; і моцная, і ўсяго, дзякаваць багу, хапае... А няхай толькі пачнем дзяліцца, разарвем па кавалку, — усё пухам-прахам пойдзе...

— Вам каму гэта квасу? ... — раптам ацверазіў мяне і выкінуў з думак у рачаіснасьць мяккі мілагучны, трохі нізкі, грудны голас.

Я падняў знізу ўгору галаву.

На фоне цёмна-блакітнага, з ружовым адценнем яшчэ непатухшай зары, аксаміту неба я ўбачыў дзяўчыну, якая першы раз у маім жыцці мяне зачаравала.

Гэтай нявысокай, поўнагрудай, вельмі ёмка і прапорцыянальна зложанай дзяўчыне можна было даць ня больш, як год 17—18. Яе чысьценькае, хоць і з простай матэрыі, адзенне гэтак прыемна кідалася ў вочы.

Але галоўнае — твар яе!..

Калі тухне рэзкае дзённае святло — мякчэюць і рысы чалавечага твару; таму так сымпатычна-мілым у непазбытым сваім характэве паказаўся гэты матавы адзагару і любы па вачох твар дзяўчыны...

Воч яе, гэтых глыбока-нявінных, цёмна-шэрых, з бляскам праменьня ў іх, нібы ад зор, — мне не забыцца ніколі...

Калі я браў з яе рук халодную і сьлізкую конаўку квасу,—я глядзеў толькі ў яе вочы, любаваўся імі, і ў глыбіні майго сэрца пачало тады нешта соладка ныць і балець...

Мне ад гэтага было і сорамна, і радасна.

Гэтае новае сваё пачуцьцё я ня мог яшчэ назваць на імя, бо гэта былі сьляды толькі першага каханьня і сьляды першай жанчыны, таму і было яно для мяне любася і адначасна вялікае...

А яна, здаецца, ні на аднаго з нас не зьвярнула сваёй увагі, забрала з сабою конаўку, кінула нам галавою і хутка пашла ў сенцы.

І дзеля таго, што так мала яна была каля нас і скоро пашла, пакінуўшы нас, як непатрэбных тут людзей,—мо' гэта дзеля таго і стала яна для мяне вельмі-ж любася і, між іншым, далёкаю...

— А дачка твая, дзед, ніча-а-а-во!..—казаў Адам.

Дзед шматзначна пакратаў сваімі густымі брывамі і пачаў праводзіць нас за вароты.

А разьвітаўшыся з намі, яшчэ доўга стаяў ён, абапёршыся на вароты і слаба ўсьміхаючыся, як водблеск восенскай зары на ўсходзе, пазіраў нам усьлед.

Зварочваючы на дарогу, я азірнуўся, і ў снім малачаі вечара яшчэ бялелася высокая постаць прыветнага дзеда, яго хутар, утаптаны ў аграмадныя цёмна-зялёныя кучы зеляніва з тонькім ружаватым касьнічком дыму над ім, чарада гусей і мілая постаць Любы.

Я спыніўся і, думаючы ўсё аб ёй, аб яе вачох, не запрыкмеціў, як далёка адышліся ад мяне Адам і Сымон.

Потым аднекуль здалёку палілася ціхая дзявочая песьня, растала ў пахуча-тугім паветры, затрымцела дзівоснымі адгалоскамі...

У гэты-ж час хрыпла і прыдушана закукавала зя-зюля...

Маладзілі мяне і давалі надзвычайнае натхнёньне мае гарачыя маладыя думкі, гэтае да прыкрасьці са-лодкае вячэрняе паветра з рознымі тонкімі ароматамі песьні і постаць любай дзяўчыны.

Калі ішлі мы сярод густазялёных загонаў палявой дарогаю—ужо лажылася мякка-цёплая, трохі вільгот-ная летняя ноч...

Над нашымі галавамі ціха коўзаліся кажаны, з бліжняга лесу крычаў дзяцел і далёка-далёка, за мокрай альховай лагчынаю, плакаў адзінокі заяц.

Не хацелася нікому з нас гаварыць, бо кожны быў ахоплены сваімі, толькі важнымі для яго самога думкамі, і таму так лёгка і вольна думалася, што дарогаю, ды такой прыгожа-ціхай ноччу добра думаецца і ў глыбіні сваіх пачуцьцяў было яшчэ трохі ад гэтага ра-дасна.

IV

— Ну, як сабе, браткі, хочаце!.. хочаце ідзеце, хо-чаце не, а я дык думаю вось тут прыпыніцца, раскласьці куроным, падкраніцца і падначаваць!..—

сказаў нам Адам, змахнуў з плеч сваю торбачку, пачухаў у патыліцы і адышоўся з сыраватай, пад цяжкім пылам, дарогі ўбок на сьценку сярод жыта, сеў і пазяхнуў.

І, жадаючы зламаць нашу. перашучасьць, ня глядзячы на нас, дадаў:

— Як-бы ні стараліся, а дамоў сёння ня зойдзем!.. Ды чорт яго будзе ісьці... І так ногі ня ідуць!..

Нічога ня кажучы, Сымон моўчкі пачаў мацаць па цёмнай дарозе, шукаць сучкоў і палак. Нават вылушці дзесьці два колікі з дзьвікамі, і ўсё гэта ён урачыста прынёс к нам на сьценку і паклаў перад Адамам.

Зараз-жа ўскліпнуў бледа-чырвоны маленькі агоньчык, нырнуў у сухія, спаленыя сонцам увіткі ды з трэскам разросься, растрапаўся даўгімі віхрастымі валасамі...

Затрапятала спуджаная сінявокая ноч, нязграбна адсуналася ад нас, і цёмна-карымі вачыма зірнула глыбока нам у вочы.

Маўчала, нізка сагнуўшыся над сьценкаю, вусатае і ціхае жыта.

Адам моўчкі развязаў сваю торбачку, дастаў адтуль з тлустай, заверчанай анучкі кавалак сала і бярэжліва ўзаткнуўшы на завострыны штышок, пачаў круціць над полымем... Гэтае-ж самае зрабілі і мы. І седзячы кружком вакол агню, задуменна глядзелі на скваркі сала, пакручвалі іх, і—каб не сьцякала дарэмна шмат тлустасьці—падстаўлялі акрайцы хлеба...

Смачны пах смажанага сала прыемна мяшаўся з душным ароматам лугоў і палёў, і ўсё гэта слабы ветрык адносіў далёка за дарогу і ўзоранья загоны.

У мяне, як сумысла, аніяк ня выходзіла з галавы прыгожая дзяўчына з мілымі вачыма, і здавалася: гэтыя вочы бачу я ў вугалях патухаючага жару, у мірганьні вялікіх зор аксамітна-цёмнага неба. І каб хоць з кім-небудзь падзяліцца сваімі думкамі, новымі пачуцьцямі і радасьцю, я сказаў хутчэй Сымону, чым Адаму.

— Эх, прыгожая дзяўчына ў гэтага дзеда!.. Так і стаіць яна ўвесь час уваччу!..

Сымон, абціраючы свае тлустыя пальцы аб зрэбныя штаны, слаба ўсьміхнуўся і зірнуў на Адама, Адам-жа, круцячы з газэтнай паперы цыгарку, глянуў у мой бок, уздыхнуў (што з ім ніколі ня бывала) і мякка сказаў:

— Ды што і гаварыць?! З кім гэта, хлопча, ня бывае... Усе мы ў свой час кахаліся, ды яшчэ і як!.. Я дык і да цяперашняга дня не забудуся, як гэта са мною было!..

— А было-ткі?..—узрадаваўся я.

— Фю-ю-га!.. Чаму-ж не?!—і сагнуўшыся над зьверчанай цыгаркай падсьлініць беражок, каб заляпіць яе, кінуў:—было!..

Дастаючы галавешкай патухаючы вугаль, Адам падняў бровы, зморчыўся, потым ускінуў на руку гарачы вугаль і пачаў з яго прыкурваць. А зацягнуўшыся і пусьціўшы цераз нос і рот мора дыму, лёг пад мяжу к сьцяне жыта і ціха загаварыў:

— Было ўсяго ў нашы маладыя гады...

Гэта-ж я быў яшчэ ў свайго бацькі, нежанатым, канечна, быў малады, ну, адным словам—вось у дваіх гадох... Адзін быў у бацькі. Праўда, быў большы брат, але як пашоў у салдаты, дык мы ад яго—ніякіх вестак...

Жывем сабе памаленьку і жывем... І вось так, неяк гуляючы на вячорках, я і ўрэзаўся, проста сказаць без нажа, у адну дзеўку. Праўда, там і было ў што ўрэзацца. Краля, брат, а ня дзеўка!.. Наш малады паніч нават ня раз з ёй загаварваў, прасіў яе калі прыйсьці ў свае пакоі. Во!?. Гэта табе ня жартачкі!.. Ну і што-ж, без галавы хадзіў я, як сукін сын. А яна, сволач, адзін вечар са мной так добра гаворыць, што і куды, а потым—ні прыступу!.. Пачаў я прыглядацца бліжэй, што тут за прычына такая, і нарэшце прыгледзеў...

— Прыгледзеў?..—несьцярпеў Сымон.

— Ка-а-а-нечна прыгледзеў!.. Прычына невялікая, але моцная. За ёй багацейшы страляе... Ну, у каго грошы, багацьце—за таго і дзеўкі, думаю... І занудзіўся я, ня піў, ня еў, як зямлі на мяне наварнулі... Сохнуць пачаў, як дурны хадзіў, а потым і ня вытрымаў... Як цяпер памятаю... падышло купальне... ноч выдалася вось такая, як сягонья. Вечарам я быў ужо ў беражку, каля вогнішча... І зноў убачыў, як мая краля з багатым Антосем цешыцца, выскаляецца... І рашыў—няхай і Антось будзе такім-жа, як і я, га-

ладранец!.. Кінуў моладзь і пашоў рабіць сапраўднае купалье... Адна думка ў галаве: спаліць!..

— Спаліць?!—зноў здзівіўся Сымон і павярнуўся к нам бокам.

— Спаліць!.. — упэўнена сказаў Адам, і кінуў у агонь сасмактаны недагарак.—Ужо быў вышаў на бальшак і пашоў к Антосеваму хутару. Потым чую: нехта едзе, тарахцяць калёсы пад жалезны ход і звонка бранчыць, адстаўшы, шрубка. Спачатку думаў кінуцца ў жыта, бо здавалася, што кожны сустрэчны загадаецца, куды і чаго я іду, і зловяць, біць моцна будуць... А потым перамог сябе—іду. Ё якое, браткі, шчасце!.. Мой брат ехаў дамоў з салдатаў!.. Вось толькі гэтакім парадкам і засьцярог ён мяне ад граху. Як ехаў з ім дамоў—увесь час галава круцілася і ад думак, і ад ночы...

— Як гэта—ад ночы?..—не зразумеў я.

— А, хай ня знаць начэй!.. Гэта—п'яныя ночы!..

А зара пераваліла поўнач і падходзіла да сялібы сонца.

Перагукваліся перапёлкі, мякка дзёрліся драчы.

— Значыцца, справа ясная!..—трохі падумаўшы і гледзячы ў глыб неба, сказаў Сымон.—Багатаму ўсюды дзверы адчынены... Яму ўсё можна...

Мы доўга маўчалі і шмат думалі.

Я міжвольна маляваў у думках жыццё Любы: багатай, жывучы ў дастатках і ў пашане, з маім: дзе акрамя лазовых лапцей і картовых штаноў ёсць яшчэ і гнілая хата, у якой ужо адваліліся вуглы

і ўжо яскрава бачыў вялікую паміж намі прорву, і ад гэтага ўяўленьня рабілася нудна і шкода...

— Вось што хачу я вам сказаць, браткі!..—Падняўшыся на локаць і папраўляючы канчары галавешак, звярнуўся да нас. Адам.—Правільна ты гаворыш, Сымон: багатаму ўсё можна!.. Ну, а як нам, беднаце?! Га!.. Ня так нам, мусіць, трэба жыць, як жывём мы цяпер... і наракаць чорт ведае на каго!.. Дрэнна!.. Вінаваціць тут трэба хутчэй за ўсё—сябе, ну, ды яшчэ і цемнату нашу!..

— А што?!—усхапіўся Сымон, нібы прыгатаваўся зараз пачуць аграмадную навіну, якая пераверне ўвесь уклад яго жыцця...

— Ды тое, што адзіночкамі мы, браце, згінем!.. У старцы пойдзем... Яй-жа ж богу праўда, прападем... Трэба гуртавацца, разам рабіць у гаспадарцы, ці што, чорт яго бацьку ведае!.. Вось хоць-бы так, як саўгас ці што... Вось што дзед нам сёння гаварыў!.. Правільна і зусім правільна: як жывуць разам, дык і моцны, а як толькі крануў—пыхпрах!..—і, не знаходзячы далей слоў, Адам напружана моршчыў лоб і думаў, а гэтым часам Сымон сеў і, усміхаючыся радасна-ўрачыстай на ўвесь твар усмешкаю і тыкаючы цераз дрыжачае вогнішка кручкватым пальцам на Адама, захлапаючыся, гаварыў:

— А-а-а!?. Вось, вось!.. Я-ж гэтае самае думаў, гаварыў-жа сягоньня вам... Значыцца, сваім розу-

мам дайшоў, што прападзем так, трэба неяк гуртам, разам... Вось, вось, ты праўду гаворыш!..

— Самі мы да ладу ня дойдзем, а вось у нядзелю давай зьездзім з табою ў раён ды распытаем, разгледзім—як і што...—глыбока думаючы, сказаў Адам.

— Паедзем, браток, паедзем!.. Гэта справа ня дрэнная, і ўжо шмат я аб гэтым чуў і думаў... Толькі сказаць ня было каму!..—калупаючы гарачы прысак, хваляваўся Сымон.

І доўга яшчэ сярод поля, пры патухаючым вогнішчы гаварылі аб самых нязначных драбніцах сумеснага, колектыўнага жыцця двое людзей.

Гаварылі, спрачаліся аб тым, што ўчора для іх было так незразумелым і далёкім—і ўжо сёння так неабходна-патрэбным і блізім, прадыктваным самім жыццём.

Гаварылі людзі, а ноч маўчала і дзівілася.

Люты, 1928 г.

НА МЯЖЫ ЗАГОНАЎ

Вольцы Марушка

На захадзе павольна завяла сонца.

Сьціх вецер. Сінія і мяккія, як кудзеля, змрокі боязка ляглі за густымі каноплямі, за гумнішчам. Апала дзенная сьпякота і паветра зрабілася густое, як туман, і пахучае, як затануўшыя ў далячыні за маўклівай ракой жытнія прасторы.

Я, расхлестаны і прыемна стомлены ад дзейнай працы, сяджу на ганку і гляджу перад сабою за вішнёвы сад, за паплавы, за сьцены цёмна-залацістага жыта. Мне хочацца думаць аб тым, што я зрабіў сёньня, што будзе зроблена мною заўтра. Ад гэтых думак і меркаваньняў мне радасна і пачуцьці ў мяне такія слаўныя.

Мо' гэта яшчэ і таму, што заўтра, калі ападзе раса, мы будзем звозіць снапы з свайго палетку, дзе побач разаслаліся, як скінуць вокам, абшары жыта яўрэйскае комуны і па гэтых абшарах заўтра, пад жнярку, будзе вязаць снапы Саня.

Я ўбачыў яе толькі нядаўна. Выпадкова неяк сышліся ў сельсавеце па сваіх асабістых справах. Седзячы за даўгім, аблітым атрамантам, брудным сталом,—яна доўга на мяне глядзела сваімі чорнымі, як чарніцы, вачыма, нарэшце, падсунулася бліжэй і, ледзь-трохі чырванеючы, кінула:

— Ці ня будзем мы суседзі?..

— Здаецца што!..

— Ага!.. Значыцца, у адну дарогу!..

Зараз і пашлі. Цэлую дарогу гаманілі мы аб малазначным, драбязным у жыцці, але затое ў сэрцы ў кожнага ў нас засталіся глыбокія і нясьцірныя сьляды нашай сустрэчы, нашай гутаркі і таго гарачага, што застаецца ў пачуцьцях чалавека, калі ён першы раз пакахае.

З кожным днём я запырмячаў (на сваё здзіўленьне), як у кожную маю думку паволі, спадцішка, украдаўся яе вобраз, вырастаў ва ўсю сваю велічыню, выціскаў з памяці абдумане і апякаў маё сэрца сваімі вялікімі і чорнымі, што вугалямі, вачыма, з пяшчотай усьміхаўся мілай усьмешкай...

Ад гэтага ў мяне спачатку было адчуваньне дзіцячай радасьці, якому нечакана падаравалі самую, любую, і дарагую для яго цацку.

Я хадзіў лёгка і рабіў кожную работу з захапленьнем. Аднак потым я ўжо спазнаў, што прыемная і салодкая боль сэрца ад успамінаў аб ёй зрабілася пакутная і немагчымая.

І нарэшце, седзячы сёння на ганку, я перабіраў у думках меркаваньні аб жыцьці і аб дзяўчыне і прышоў да вываду, што гэтыя чорныя вочы павінны быць кожны дзень пры мне і грэць мяне, што гэтыя жорсткія ад работы і здаровыя рукі павінны злучыцца з маімі для адной вялікай і карыснай справы...

Саня павінна стаць бліжэйшым у маім жыцьці таварышом.

Гусьцее вечар.

Хоць яшчэ захад у малачаі, але па ўсім небе рассыпаўся залаты мак і маладзік спусьціў на сонную раку свае срэбныя косы.

Аksamітная, чорна-сіняя ранняя ноч моўчкі прыпала да роснага шоўку травы.

На пацяробе за ракою бразгае спутаны конь бляшаным званком.

Адтуль чуваць гоцаньне яго ног і звон бляшанкі ад консэрваў.

Нечы высокі голас гагокае ў пералеску.

Ціш.

Над галавою, цераз хату, з сьвістам рассякаючы паветра вострымі крыльлямі, праляцела качка і за агародам трывожна крэкнула. Крэкт яе мякка ўпаў на зямлю і прапаў бяз рэха.

Чую, як у комуну далёкім шляхам варочаецца з поля трактар. Гэта ён цэлы дзень нібы са злосьці гурчэў і плаўна поўзаў па полі. Выварачваў пад сонца чорныя, тлустыя скібы зямлі. За ім неадлучна

хадзілі яшчэ чарнейшыя за сьвежы і пахучы чорназём
шпакі і галкі.

Заворвалася іржышча, якое не пасьпела яшчэ пад-
сохнуць.

За гумном, па мяжы ішлі мужчыны і гаманілі.
Межы былі мокрыя і пахлі штодзеннай гарачынёй,
чаборам і палыном. Да майго слуху даляталі толькі
адны галасы, слоў-жа разабраць было нельга.

Галасы тыя былі густыя, сьвежыя і здаровыя. Яны
паволі нараджаліся, роўна плылі і губляліся.

Нечакана іх перабіў і пакрыў сабою дзявочы
сьпеў.

То варочаліся з поля дамоў, у комуну, прыпозьне-
ныя жнеі.

Ад гэтых сьпеваў я ўстрапянуўся. А сэрца затра-
пяталася ад аднэй толькі думкі:

— ... Там Саня!..

Я адчыніў скрыпучыя вешніцы і, аббіваючы расу,
пашоў мяжою на сьценку, кудой будуць ісьці дзяў-
чаты.

Здалёк, матава-срэбным люстрам у цёмна-кучара-
вых, мозаічных рамках, блішчыць рака. Над затока-
мі падняўся белы пух.

Там плёхаецца ў чаротах рыба.

Сьмяецца месяц. Залатымі яблыкамі павісьлі над
галавою зоры.

У цёмнай і мутнаватай далі рассыпаюцца сьпевамі
і жартамі дзяўчаты. Вось яны параўняліся са мною.

Спазналі. А як слаўна ціснуць гэтыя жорсткія за-
працаваныя рукі!..

Вось і Саня!

Яна нахінаецца да мяне зусім блізка. Я адчуваю
яе гарачы подых, вочы яе трохі як-бы блішчаць і,
здаецца, праменяцца. Рука яе злёгка трымціць—
відаць, хвалюецца. Усміхаецца мне белымі радкамі
зубоў. З-пад накругла завязанай хусткі непакорна
выбіліся на цёмны ад загару лоб чорныя стружачкі
яе пышных валасоў.

Дзяўчаты наперабой жартуюць, сьмяюцца.

Мне чуваць, як ззаду нас туга скрыпаюць поўныя,
цяжка нагружаныя фуры.

— Хто там?.. Адкуль яны?..—пытаю я.

— Ды гэта-ж нашы мужчыны звозяць жыта...
Вось неяк запазьніліся сёння...—і памаўчаўшы да-
дала.—У гэтым годзе ў нас надзвычайны ўраджай!..
Нябывалы нават!.. Не ўпраўляемся звозіць... Вось
і позьнімся, ня хочацца сухое пакідаць назаўтрае!..

Дзяўчаты нас пакінулі. І ўжо здалёку-здалёку чу-
ваць былі іхнія зычныя маладыя галасы.

Мы сталі на шырокай мяжы пад дзікай ігрушай
і маўчалі.

Напаверх майго ўяўленьня міжвольна ўсплываў ма-
люнак вялікай розьніцы, якая так яскрава выпукля-
лася тут, амаль-што на адных загонах: тут не пась-
пяваюць звозіць жыта, а ў майго бацькі скупая дзе-
сяціна жыта і тая з вымачкай, з недародам...

Ня цешыць ніва мужыцкага вока!.. Дый адкуль будзе тая ўдеха: нібы на пляшывай галаве валасоў, столькі было на дзесяціне каласоў-заморкаў.

Усе гэтыя дні, як суч, сярдаіты ходзіць мой бацька. У хаце часта і бяз даў прычыны падымаюцца сваркі, лаянкі. Ад гэтага маці мая, трохі хваравітая і старая кабеціна, ціха плача і праклінае сваю долю.

Мне зусім ясна і зразумела, чаго ўсё гэта, і я тады ці маўчу, ці зусім выходжу з хаты, каб на дварэ за што-небудзь зачапіць рукі...

Гэтым часам вялізныя, што горы, параконныя фуры, цяжка сакочучы па каляінах, праехалі каля нас. Ад іх так прыемна пахла жытнім пылам і восяцьцю. Я з зайздрасцю мужыцкага вока гляджу на гэты абоз золата.

Саня як-быццам улавіла мае думкі.

— Наша праца акупілася з лішкам... Затое колькі-ж мы і папрацавалі!.. Усе ваколільныя сьмяяліся з нас, што мы займаемся глупствам: збіраем попел, закладаем кампосныя кучы, сеем на пяску лубін... Мы цярпліва пераносім усё гэта... І сёньня сам бачыш розьніцу...

Мы пашлі вільготнай ад расы дарогай у комуну.

— У нас дзесяціна жыта дала сто дзесяць пудоў!.. Табе дзіва?! Так!.. Так!..—усхвалявана і з захапленьем казала яна мне.—Сто дзесяць пудоў!.. Гэта факт. Можна гэта таму, што на полі ў нас трактар працуе, што мы сеем пратручаным і ачышчаным

збожжам... а можа і таму, што мы, комунары, любім працаваць. У нас ніхто ня згуляе аніводнае хвіліны... Вельмі-ж ня хочацца згубіць аўторытэт, калі на цябе, на тваю працу глядзяць сотні сялянскіх вачэй...

Я моўчкі яе слухаў і ў думках меркаваў аб тым, што—акрамя вялікай ахвоты да працы, трэба яшчэ і аўладаць нейкай такой сілай, якая прымусіць нашу бедную зямлю радзіць так, як радзіць яна нярэзана-ная высокімі рубцамі-межамі на абшарах яўрэйскае комуны.

— Саня!..—нечакана парушыў я кароткую маўчанку.—Ты мілая... слаўная дзяўчына... Цябе за тваю працу любіць усё наша ваколічнае сялянства... Я ў захапленні ад цябе... Я хачу жыць з табою разам... Назаўсёды...

Яна нахінулася да мяне так, што чорныя стружкі яе валасоў дакрануліся майго гарачага твару.

Ухапіла маю руку і сціснула.

— Пераходзь да нас... Ідзі, мы прымем!..

— Вось толькі бацька!..—зьнячэўку вырвалася ў мяне думка.

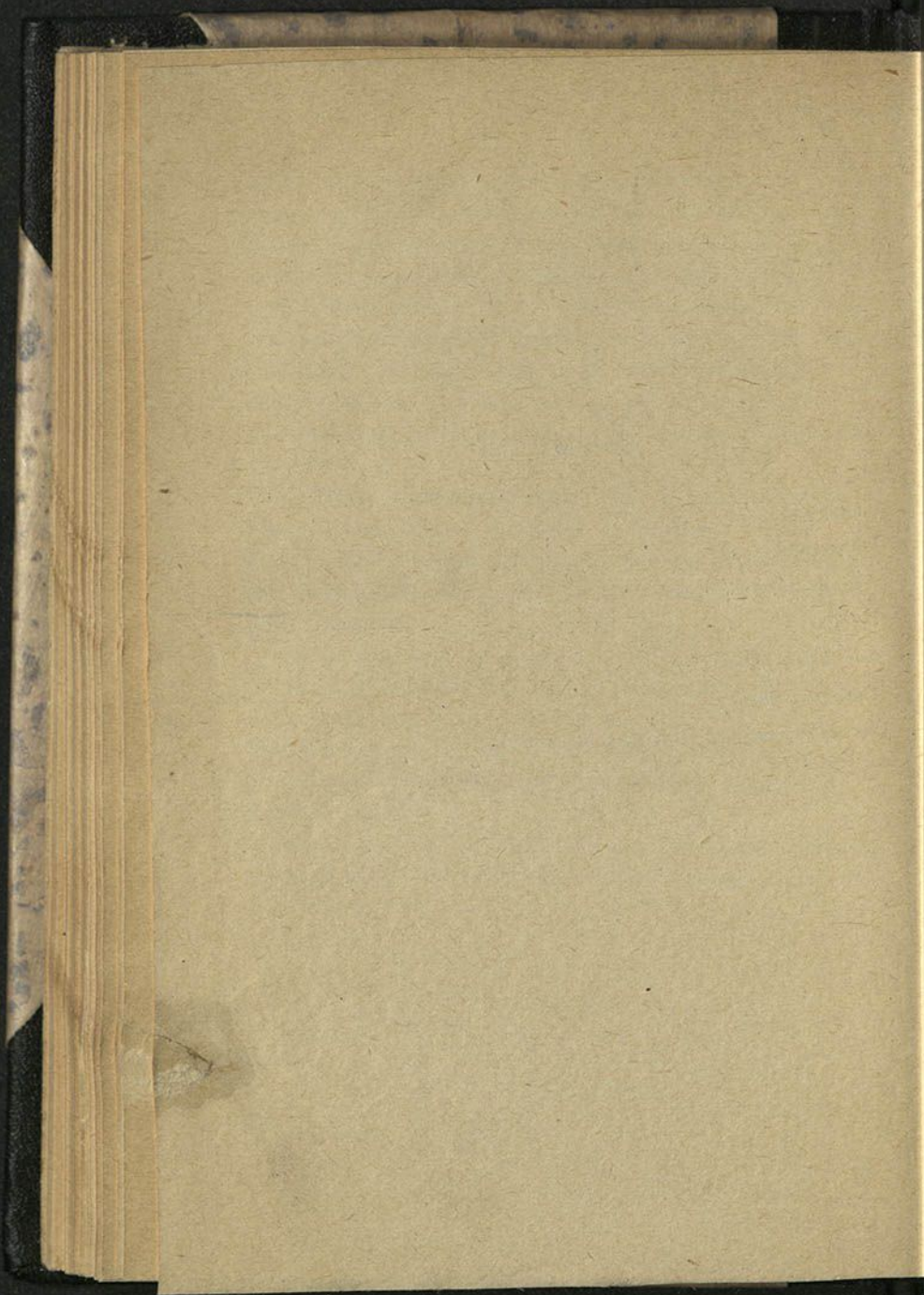
Бацька мой з самага пачатку закладкі комуны скрыгаў на яе зубамі. Ведаў я, што ў хаце нашай будзь буры.

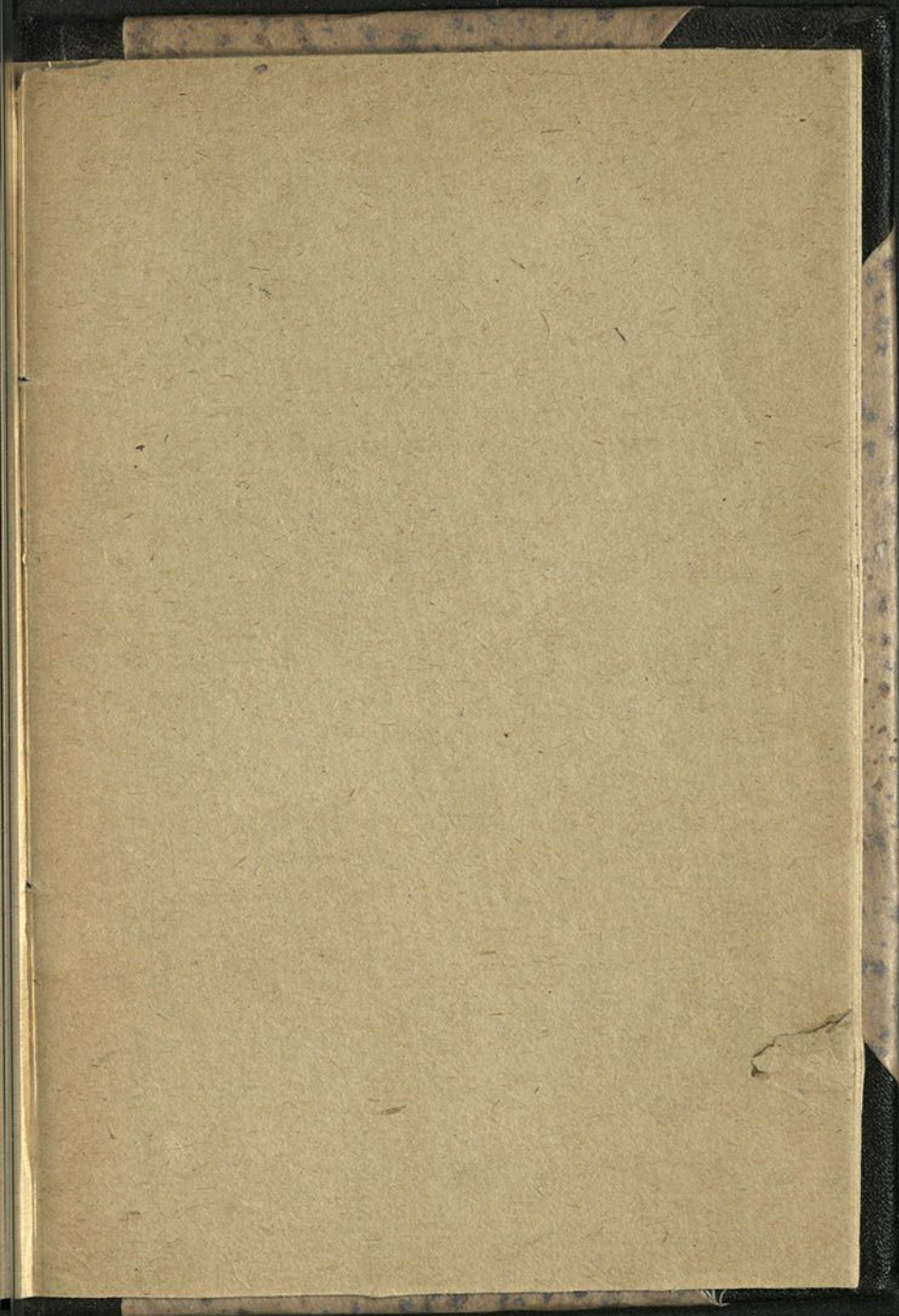

ЗЪМЕСТ

	<i>Стар.</i>
Жацярына	3
На хутары	14
Летнім днём	<u>56</u>
На полі	68
Вясновы прамень	86
Сьветлая даль	117
На мяжы загонаў (Вольцы Марушка)	140

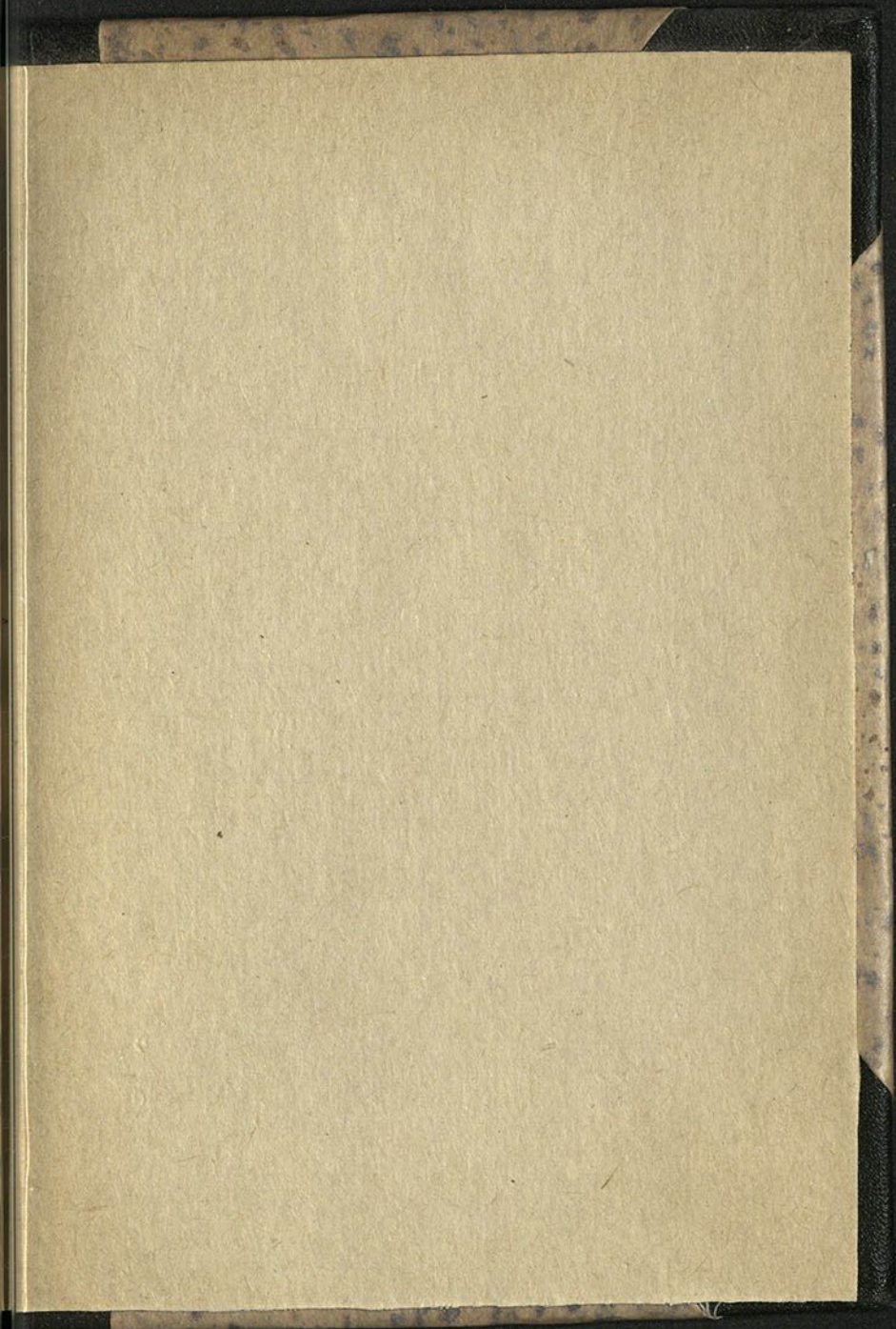

ЦЕНА 90 Коп.

Бел. адзед
1921

+

80000003 138445

cr